

RECUILL DE CONFERÈNCIES

1 9 9 8

250 ANYS DEL
MANUAL DIGEST

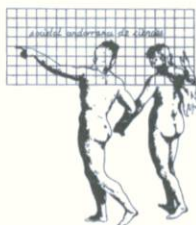
Societat Andorrana de Ciències

RECULL DE CONFERÈNCIES

1 9 9 8

250 ANYS DEL MANUAL DIGEST

.....

Societat Andorrana de Ciències

Amb el patrocini de

El primer grup bancari de les Valls

© Societat Andorrana de Ciències
Primera edició, gener 2000
Amb el patrocini de Banc Internacional - Banca Mora

Realització gràfica: Raül Valls SL
Impressió: Impremta Principat SA
ISBN: 99920-1-303-6
DL: AND-10 / 2000

Índex

- Presentació 7
- Francesc Pantebre i Arqués. Notes biogràfiques 11

Conferències

- La promoció de la salut al Perú
Elisenda Florensa i Claramunt..... 19
- El descobriment de la tomba de Tutankamon
Emma González i Gil..... 29
- Els 250 anys del Manual Digest
Joan Massa i Sarrado - Antoni Morell i Mora..... 51
- El context històric del Manual Digest i el perquè de la seva transcripció fa onze anys
David Mas i Canalis..... 75
- El còmic històric
Joan Navarro i Badia - Oriol Garcia i Quera..... 85
- Taula rodona. El fracàs escolar
Ramon Casadevall i Busquet..... 113
- 90 anys de cosmologia
Joan Marc Miralles i Bellera..... 139
- La incontinència urinària, un problema social
Mercè Avellanet i Viladomat - Anna Insa i Canet..... 149
- Infeccions cutànies en el nen: paràsits, virus, fongs i bacteris
Esther Zamora i Puigcercós..... 159
- Homenatge a Antoni Fiter i Rossell en els 250 anys de la seva mort
Antoni Pol i Solé, Antoni Morell i Mora, Josep Duró i Coma, Enric Pujal i Areny..... 173
- Trastorns de la conducta alimentària
Joan Lluch i Cerdà - Conxita Puig i Rovira..... 181
- Presentació de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques d'Andorra
Joaquim Ramis i Coris..... 205
- La paraula terapèutica
Ignasi Riera i Gassiot..... 211

Fotografies

Francesc Pantebre i Arqués, en homenatge.

• Francesc Pantebre el 25-V-1968	11
• Una jove andorrana al Serrat el 8-VIII-1933	17
• Isabel Trasfí i el seu fill Jordi Pantebre l'any 1950	18
• Casa Areny-Plandolit, a Ordino, el març de 1952.	27
• Els Xicots del Vendrell a la plaça d'Andorra la Vella per la festa major del 1953	28
• Francesc Pantebre i el seu fill Jordi als Cortals d'Encamp el febrer de 1954	49
• Francesc Pantebre i el sardanista Josep Mèlic al Serrat l'any 1967	50
• La Massana des de la carretera d'Ordino el 9-VIII-1933	73
• La Mosquera des del camí d'Engolasters l'11-VIII-1933	74
• El pont Internacional sobre el riu Runer el 12-VIII-1933	83
• Grup del Centre Excursionista de Catalunya a Santa Creu d'Olorde. La cinquena persona assegurada és Isabel Trasfí	84
• El refugi d'Envalira el 16-I-1944	111
• Lloc de la guàrdia fronterera del Pas de la Casa, amb la bandera de la creu gammada dels alemanys, el 16-I-1944	112
• Vista parcial d'Andorra la Vella el 18-I-1944	137
• Predicació de la Santa Missió a Escaldes el 7-III-1948	138
• Llauradors al Serrat l'any 1952	147
• Edificació a Andorra la Vella, a l'actual avinguda Meritxell	148
• Entronització del Sagrat Cor a la Casa de la Vall el 4-IV-1948	157
• L'equip de futbol d'Encamp al camp de futbol del F. C. Andorrà el 23-V-1948	158
• Visita a la Casa de la Vall del delegat permanent del copríncep francès, el prefecte dels Pirineus Orientals, M. Pierre Dumont, el 22-X-1948	171
• Els corredors de la Volta Ciclista a Catalunya, a Escaldes, el 21-IX-1949	172
• El grup de Caramelles al davant de Can Pantebre l'abril de 1950	179
• La tribuna de la presidència del ral·li Barcelona-Andorra al camp de futbol el 26-VI-1950	180
• Jordi i Rosalia Pantebre l'estiu de 1953	203
• La fira d'Andorra la Vella, on avui hi ha la plaça Guillemó, a la tardor de 1952	204
• Sardanes a la festa major d'Encamp l'any 1954	209
• El pont d'Andorra la Vella, amb l'edifici del restaurant La Rotonda en construcció, el maig de 1954	210
• El refugi de Fra Miquel, al cap del port d'Envalira l'any 1960	217
• El llac de Juclar, a la vall d'Incles, l'octubre de 1961	218
• Vista de Sant Julià de Lòria el gener de 1963	219
• El poble de les Bons el gener de 1963	220
• Sardanes a Meritxell el 8-IX-1964	221
• Una classe de l'escola francesa d'Encamp el 22-II-1967	222
• L'Orfeo Català a Meritxell el 7-VII-1968	223

Presentació

250 anys del Manual Digest

La Societat Andorrana de Ciències va decidir que el tema singular del recull de conferències per a l'any 1998 fos els *250 anys del Manual Digest* i d'aquesta manera homenatjar l'obra i el seu autor, l'Antoni Fiter i Rossell, també en els 250 anys de la seva mort. Amb aquesta crida anunciada a finals del 1997, la SAC s'avançava amb un gest senzill i purament simbòlic per destacar la importància d'aquesta obra per al passat, el present i el futur d'Andorra i volia així incitar tota la societat andorrana a recordar, homenatjar, commemorar i, sobretot, repensar l'obra i el seu entorn.

L'anunci no va caure en el buit i fou recollit per qui, conscient i madur, va voler assumir el seu paper en la història.

Reproduïm tot seguit algunes frases amb gran contingut, dites o escrites durant l'any, i acabem amb una citació del pròleg de l'edició del *Manual Digest* feta el 1987. Agraïm als conferenciants, a tots els socis i a Banc Internacional-Banca Mora el seu suport i la seva contribució per fer possible, un any més, aquest petit miracle de ser també capaços d'incrementar any rere any la cultura andorrana i contribuir a la de tota la humanitat a través de la memòria, de la dialèctica i de la recerca del coneixement.

«El *Manual Digest* és el Talmud, la Bíblia d'Andorra, com diu Brutails.» Antoni Morell a *El Manual Digest i el perquè de la seva transcripció fa onze anys*, Societat Andorrana de Ciències 1998.

«Aquell dia, sens dubte la primera vegada que un copríncep francès tenia el *Manual Digest* a les mans, em va semblar que es començava a tancar tot un cicle de la història d'Andorra. Aquell mateix any 1978 el Consell General havia

presentat als coprínceps la Memòria per a la reforma de les institucions. Quinze anys més tard, la Constitució del 1993 culminava el camí en el qual Antoni Fiter i Rossell havia participat de manera tan destacada.» Marc Forné, cap de Govern d'Andorra, a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«El *Manual Digest* tindria com a objectiu crear, ordenar i recopilar un recull documental d'arguments, de justificacions i d'orígens destinats a l'ús del Consell General. Aquest corpus serviria per explicar la singularitat andorrana, la neutralitat vers els centralismes veïns, i justificaria l'*statu quo* existent vers Espanya i França.» Pere Caveró a *El Sac*, butlletí de la Societat Andorrana de Ciències, núm. 45 (1998).

«Retre homenatge a qui va intentar, després dels Pariatges, posar ordre intel·lectual i jurídic dins de casa nostra.» Antoni Morell en l'homenatge a Antoni Fiter i Rossell celebrat a Ordino, Societat Andorrana de Ciències 1998.

«El *Manual Digest* o la primera il·lustració de l'andorranitat.» Antoni Pol a *El Sac*, butlletí de la Societat Andorrana de Ciències, núm. 47 (1998).

«Fiter i Rossell no és un home il·lustrat si entenem que la il·lustració és un moviment del segle XVIII europeu i si l'entenem tal com ha estat definit. Sí que potser és il·lustrat quan es pregunta per què Andorra té la seva història. (...) Repensa Andorra (...) En el fons de la Constitució del 93 hi ha una gran desconfiança. Gràcies a aquesta gran desconfiança es fa la Constitució. Es posa el pacte per escrit. Desconfiança d'un copríncep envers l'altre, desconfiança dels elegits envers els coprínceps. (...) El *Manual Digest* surt també d'aquí. Com els pobles, a partir de la desconfiança és quan es fan lliures. Aquesta consciència progressiva de la llibertat que els pobles van adquirint, la van adquirint perquè no és ben bé de ningú.» Joan Massa a *El Manual Digest i el perquè de la seva transcripció fa onze anys*, Societat Andorrana de Ciències 1998.

«Honrar i recordar aquest home valent d'exquisida formació que va recopilar la història, la geografia, el dret, els costums d'una forma didàctica i eminentment pragmàtica és mereixedor d'un gran respecte.» Enric Pujal, ministre de Turisme i Cultura, a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«Des de la perspectiva de l'Andorra moderna i cosmopolita de final del segle XX, la seva obra té el valor de ser una finestra oberta en el temps.» David Mas a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«Andorra té en Fiter i Rossell un dels seus patricis (...) i, sens dubte, la seva obra, el *Manual Digest*, ha estat un dels puntals que han permès a Andorra assolir allò que avui és.» Francesc Rodríguez i Rossa a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«La finalitat essencial de tot el *Manual Digest* s'inclou en el títol: "De las Valls neutres de Andorra (...) ni l'un ni l'altre, cap dels dos".» Joan Massa a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«Gràcies al *Manual Digest* ens ha arribat una visió del nostre país que durant molts anys va ser l'única de què disposaven els nostres avantpassats.» Pere Canturri a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«L'obra de Fiter i Rossell ha estat sempre un punt de referència en el disseny polític de l'Andorra contemporània.» Narcís Casal a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«...fan que al nostre criteri aquest llibre sigui un dels més importants i interessants de la producció en català durant el segle XVIII.» Josep Moran a *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura 1998.

«No és que sigui el primer historiador, el primer escriptor, el primer costumista, el primer recopilador jurídic, el primer geògraf (...) és per sobre de tot el primer i gran ideòleg d'Andorra. De la identitat, la nació i la pàtria andorranes.» Antoni Pol a *El Sac*, butlletí de la Societat Andorrana de Ciències, núm. 55 (1998).

«Andorra i el *Manual Digest*. La veu de la terra. (...) De la llibertat de l'home, Andorra n'ha fet llei suprema, a través dels usos i costums. (...) El problema del Principat no és de novació, sinó de renovació i d'adaptació. Emmig de l'esdevenir humà, les bases determinants d'Andorra conserven plena vigència. Només cal institucionalitzar allò que està en l'esperit de tots i que la pròpia terra reclama, és a dir, allò que el *Manual Digest* va saber entreveure. El passat de les Valls no és solament història, sinó present ineludible, que ens allibera i ens obre, encara avui, nous camins. (...) Tot el *Manual Digest* és una exaltació de la independència de les Valls. (...) Quan hom parla de les Valls hi ha una tendència a destacar-ne l'antiguitat, de la qual alguns pretenen fer expressió d'immobilisme, mentre que, en realitat, el que és notable d'Andorra és la seva evolució, la decisiva voluntat d'ésser, entre valors immutables. (...) I el doctor Fiter hi destaca com a part viva d'un poble, amb el ressò que tenen sempre els homes que excel·leixen en el seu si, convertits en verb de la pàtria.» Josep Maria de Porcioles, pròleg de l'edició del *Manual Digest* del 1987, M. I. Consell General.

Finalment, ens plau acompanyar el recull de conferències amb una mostra de fotografies de Francesc Pantebre i Arqués, home polifacètic i menairó de la nostra cultura, durant tants anys, i que en deixar-nos l'estiu de 1999 ens ha sorprès i ens ha entristit. Valguin, doncs, la mostra fotogràfica i la ressenya biogràfica que publiquem en les pàgines següents com a homenatge pòstum i com a elements per al record.

Francesc Pantebre i Arqués, el 25 V 1968.

Francesc Pantebre i Arqués. Notes biogràfiques.

Francesc Pantebre i Arqués (Roda de Ter, 1906 - Escaldes, 1999), fill i nét d'andorrans establerts a Catalunya, exercí des d'infant l'ofici de baster.

Interessat per la cultura popular, es desenvolupà en l'àmbit de l'excursionisme a Tona, Manlleu, Cardedeu, Granollers, Sabadell, i participà a les activitats del Club Muntanyenc de la Societat de Ciències Naturals de Barcelona, del Grup Excursionista Els Ginesters de l'Orfeó Granollerí, de l'Ateneu Cultural

Obrer de Vic, de l'Orfeó Vigatà, de la Confraria de Nostra Dona de Montserrat i de l'Agrupació Sardanista de Vic.

Francesc Pantebre fundà i presidí, l'any 1931, la Unió Excursionista de Vic. Fou vocal de la primera junta directiva de la Federació Catalana d'Esquí, fundada a l'octubre de 1933.

El mateix any, Francesc Pantebre va iniciar el seu arxiu fotogràfic. Els anys 1933, 1934 i 1935 aconseguia el primer lloc en els campionats d'esquí.

Durant els anys 1936, 1937 i 1938, la guerra va paraitzar les activitats de la Unió Excursionista de Vic, però Francesc Pantebre féu valer la seva condició de súbdit andorrà per obtenir els imprescindibles permisos de desplaçament. L'any 1939 cercà feina de baster a París i, al cap de deu mesos, tornà a Vic.

L'any 1942, Francesc Pantebre es féu soci del Centre Excursionista de Catalunya. El juliol de 1944 s'establí a Ca l'Amigó d'Andorra la Vella. L'ofici de baster estava en plena decadència, i Francesc Pantebre amplià progressivament la seva oferta amb la manufactura de sabates, botes de muntanya, cinturons, bosses, maletes, impermeables, veles, etc. A més, instal·là una galeria fotogràfica amb el laboratori corresponent.

El setembre de 1944, durant una excursió a Santa Creu d'Olorde, conegué Isabel Trasfí i Battestini, també membre del CEC, que cinc anys més tard esdevindria la seva esposa.

El juliol de 1945 sol·licità al Comú d'Andorra el permís per construir casa seva a l'indret anomenat els Arenals del Tura (actualment: avinguda Carlemany 84, d'Escaldes).

El març de 1947, Francesc Pantebre s'incorporà a un grup de jovent encapçalat per Càndida Canut, que ballava sardanes a Escaldes, davant el bar Burgos. Quan aquell grup es va dissoldre, no va trobar cap més manera d'associar els sardanistes i es va limitar a les ballades que s'inclouïen en els programes de les festes majors de les parròquies baixes i en alguna altra festa assenyalada.

Durant els anys 50, Can Pantebre d'Escaldes creà un servei de cambres-cuina que esdevingué un lloc de referència per a excursionistes, esquiadors i viatgers de pas.

Obrí una botiga als baixos de casa seva, on ell i la seva esposa venien de tot: maletes, motxilles, guetes, sabates i espadenyas, queviures (xocolata Klauss, pots de pinya Libby's, pasta de sopa), niló i puntes a metres, i peces de vestir confeccionades (anoracs, faldilles de tergal, jerseis de Dralon), cadenes de rellotge (que ell mateix ajustava), despertadors, encenedors, bijuteria (peces artesanals d'«or de Toledo», collarets de cristall de roca), paraigües, joguines, vaixelles de Duralex i tasses d'Arcopal, articles de perfumeria (pólvores Puf, pintallavis «Rouge Baise» i pintaüngles) i una tirallonga d'altres productes.

Francesc Pantebre participava a les activitats de les associacions populars esportives, culturals i comercials del país: el Futbol Club Andorra, el Sindicat d'Iniciativa, l'Automòbil Club d'Andorra, les tertúlies del Casino d'Escaldes, el

cor de Caramelles. A més, assistia a les ballades de sardanes. L'any 1953 era soci de l'Esquí Club Envalira.

Francesc Pantebre havia participat a la fundació del Grup d'Escacs Valls d'Andorra, l'any 1948 a Escaldes, i presidí l'entitat l'any 1954.

En certa ocasió, durant els anys 50, Francesc Pantebre escriví uns versos per al Cor de Caramelles a fi de denunciar unes irregularitats relacionades amb els compromisos adquirits per l'empresa FHASA. Aquesta iniciativa va enutjar les autoritats comunals.

El dia que plou o neva
quan fa vent o tempestat
les mestresses de les cases
com tremolen, Déu ho sap!
Ja que els conductes elèctrics
en són tan ben instal·lats
que per poc que hom els toqui
prompte els veieu tots trencats!

Si les aigües del Valira
són l'orgull dels andorrans,
la pols de la carretera
és un fàstic dels més grans!
Si la gent que d'això es cuida
no ho esmena tot seguit,
la pols que als peus se'ns enganxa
se'ls enganxés al melic!

Al començament dels anys 60, el Centre Moral i Recreatiu d'Andorra la Vella s'encarregava d'organitzar les activitats culturals més diverses.

Manuel Pons Torres prengué la iniciativa de fer regularment ballades de sardanes a la plaça Rebés, amb discos i altaveus. La primera d'aquestes trobades de sardanistes fou el dia 13 d'abril de 1963. Francesc Pantebre s'afegí, amant, a les trobades, on adquirí la idea que li permeté millorar les ballades amb «música mecànica», tal com solia anomenar el procediment: utilitzava l'oferta creixent de música de sardanes editada en discos per muntar cintes magnètiques amb sardanes ballables de deu tirades. L'èxit de les audicions féu créixer, a poc a poc, la demanda de l'ensenyament de la dansa.

Francesc Pantebre inicià així una campanya d'ensenyament de la sardana, notablement en l'àmbit de les escoles.

El mes de setembre de 1964, divuit sardanistes fundaren l'Agrupació Sardanista Andorrana i elegiren per president en Francesc Pantebre.

Nodrida per les quotes dels socis, les subvencions del Consell General i dels comuns, i també per les aportacions voluntàries, l'entitat organitza ballades de

sardanes arreu del país, preferentment amb cobla o, si no, amb magnetòfon. L'ensenyament a les escoles tirà endavant, i també en un local de l'Automòbil Club i al soterrani de Can Pantebre.

Com que la contractació de cobles era costosa i requeria molta dedicació, Francesc Pantebre cercà una solució a llarg termini, amb la convicció que al país bé es podrien trobar prou músics per a la formació d'una cobla autòctona. Francesc Pantebre començà els estudis de solfeig amb el mestre Daniel Areny, i després, aprengué a tocar el flabiol amb el mestre Narcís Paulís. El dia 20 de maig de 1975, la junta directiva de l'Agrupació Sardanista Andorrana acordà la fundació de la Cobla Andorra, que debutà el 5 de juny de 1977.

En Francesc Pantebre participà en la fundació del Club Pirinenc Andorrà i va presidir l'entitat des de la darrerria del 1972 fins a mitjan 1976.

Les necessitats del comerç feien que Francesc Pantebre viatgés regularment per Catalunya, i aprofitava aquesta avinentesa per mantenir contacte amb persones i associacions vinculades al camp de la cultura popular: el Centre Excursionista de Catalunya, Òmnium Cultural, l'Obra del Ballet Popular, historiadors de la sardana, entitats sardanistes, músics compositors i cobles.

«En Pantebre de la Sardana», tal com se'l coneix popularment, va rebre els homenatges següents:

Any 1967: Grandalla d'Or de l'Agrupació fotogràfica d'Andorra.

Any 1973: Rosa d'Or de l'Agrupació Sardanista Floricel, d'Anglès (comarca de la Selva).

Any 1989: Article al setmanari *Informacions*: «Tota una vida dedicada a la dansa més bella», de Rosa Mari Sorribes, que reclamava un homenatge institucional.

Any 1992: Insígnia d'or del Centre Excursionista de Catalunya (Barcelona).

Any 1997: Insígnia d'or de la Unió Excursionista de Vic (Osona).

Any 1998: Homenatge del Grup d'Escacs Valls d'Andorra, dedicat als successius presidents.

Any 1998: Homenatge del Grup Sardanista del Centre Excursionista Huracans (Lleida).

Any 1998: Medalla al mèrit sardanista de la institució Obra del Ballet Popular (Barcelona).

Any 1999: Dedicatòria del programa *Rotllana oberta*, emès per Catalunya Ràdio (Barcelona).

El dia 23 d'agost de 1999, després dels funerals de Francesc Pantebre i Arqués, el cap de Govern d'Andorra, Marc Forné Molné, féu a Andorra Televisió la declaració següent:

«Era un home molt més polifacètic que el que puguem pensar veient-lo sempre amb la sardana. Era molt més que això: va començar a aprendre música als setanta anys, i la cultura en general, per a ell, era el més important a la seva vida, juntament amb la família. Era tota la cultura, no solament la música i la sardana, sinó tot plegat, tenia una gran afició. Hauria pogut ser, en algun

Francesc Pantebre amb la Cobla Andorra a Andorra la Vella el 30-IV-1991.
(Foto Jordi Pantebre i Trasfí)

moment, un ministre de cultura perfecte per al país; hauria pogut ser-ho, amb més forces. Ell era capaç d'assumir-ho, perquè era un home que durant la seva faceta de caire organitzatiu privat ha donat un gran resultat al país, ha donat tot el que ha tingut per al país i, a més a més, ha sembrat una llavor que ara segueix...»

Francesc Pantebre llega a Andorra una entitat amb uns 380 socis, dotada d'un local de propietat; una col·lecció d'instruments de cobla; un arxiu de partícules per a cobla amb 1.616 títols de sardanes; un mètode d'aprenentatge: *La sardana pràctica*, compost per una cinta magnètica amb onze sardanes ballables i un llibre a punt per a l'edició. També ens llega el manuscrit de la *Història de la sardana a Andorra*.

Jordi Pantebre i Trasfí

Una jove andorrana del Serrat el 8-VIII-1933. (Foto: Francesc Pantebre i Arqués)

Isabel Trasfí i el seu fill Jordi Pantebre, l'any 1950. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

La promoció de la salut al Perú

- 13 de febrer de 1998 a les 22h
- Auditori del Palau de Gel d'Andorra a Canillo

Elisenda Florensa i Claramunt

▲ Currículum

Elisenda Florensa i Claramunt és una metgessa nascuda a Igualada fa 32 anys i molt vinculada al poble de Canillo i als seus habitants des de la infantesa. És especialista en medicina familiar i comunitària i treballa des del 1990 en àrees bàsiques de salut prop de Barcelona.

Ha impartit cursos relacionats amb l'atenció primària orientada a la comunitat, amb la medicina preventiva i amb l'ús racional de medicaments, entre d'altres, i ha participat en congressos i jornades d'atenció primària a Catalunya, Andorra, Espanya i arreu d'Europa. Ha format part del comitè científic del XII Congrés d'atenció primària de la Societat Catalana de Medicina Familiar i Comunitària i l'Jornades de l'Associació Andorrana de Metges d'Atenció Primària, celebrats a Andorra la Vella el maig de 1997.

És membre col·laboradora de la Societat Catalana de Medicina Familiar i Comunitària, on treballa en la vocalia de docència i en altres grups, i és tutora docent per a metges interns residents de l'especialitat.

La seva experiència al Tercer Món comença l'any 1992 en un viatge a Guatemala, però no és fins al 1994 que, mentre participava en una estada a El Salvador organitzada per l'organització no-governamental SETEM, comença el treball amb els promotors de salut de comunitats d'exrefugiats. L'any 1996 viatja per primer cop al Perú, a la zona de la Cordillera Blanca, per col·laborar en la tasca de formació i seguiment dels promotors de salut de les comunitats andines, tasca que ha pogut reprendre l'estiu de 1997.

El Perú és un país sud-americà que, com tots els que l'envolten, forma part dels anomenats països del Tercer Món que lluiten per sortir de la pobresa en què estan immersos. A més, el Perú ha viscut l'època terrorista del Sendero Luminoso, que ha deixat una empremta que trigarà molts anys a desaparèixer. Tot i que la situació política d'avui ha canviat molt, i que s'han reformat l'educació, la salut i l'agricultura i s'han privatitzat molts serveis, encara es viuen situacions d'alerta, com el darrer assalt a l'ambaixada japonesa, que va acabar amb la mort de tots els terroristes del grup Tupac-Amaru.

Geogràficament, es troba situat a la costa del Pacífic, fent frontera amb Equador, Colòmbia, el Brasil, Bolívia i Xile. La capital és Lima, ciutat que ha experimentat un creixement enorme i ràpid pel que fa al nombre d'habitants. Als seus afores es concentren els *pueblos jóvenes*, ciutats de cases d'estora o de palla amuntegades, sense serveis tan usuals per a nosaltres com l'aigua o la llum. El país té tres regions molt diferenciades segons el relleu físic i amb climes molt diferents: la regió costanera, gairebé un desert; la Sierra, on hi ha la serralada andina, amb cims tan alts com el Huascarán, de més de 6.000 metres, i la selva amazònica.

La pluriculturalitat del país es manifesta amb la convivència dels indígenes, sobretot els de parla quítxua, dels mestissos i de la raça blanca. Les festes, balls i tradicions, l'artesanía tèxtil i la ceràmica també en són un exemple. El parlar quítxua està molt estès a les zones rurals, on les dones i els nens petits, que no s'han mogut quasi mai de la seva comunitat, gairebé no entenen el castellà.

Jo us explicaré la meua experiència a la zona de muntanya, concretament a la Cordillera Blanca, que forma part de la serralada dels Andes, que recorre el país de nord a sud. Vaig estar al departament d'Ancash, en una vall anomenada Callejón de Huaylas, que es troba entre la Cordillera Blanca, coneguda pels seus *nevados*, muntanyes amb neus eternes, d'entre 5.000 i 7.000 metres d'altura, i la Cordillera Negra, per on corre el riu Santa. Aquesta zona va ser molt castigada pel terratrèmol del 1970 i molts dels seus habitants encara poden explicar com Yungay, una bonica ciutat colonial de més de 20.000 habitants, va ser completament enterrada en pocs segons quan es va desprendre una part de la muntanya del Huascarán a causa del terratrèmol.

Per arribar-hi, cal fer el viatge amb autobús i des de Lima hi ha unes vuit hores. El paisatge és meravellós. Quan s'arriba al capdamunt de la vall, on neix el riu Santa, ja es comença a veure la serralada, i passat Huaráz, la ciutat més gran del Callejón, l'autobús passa per sota del Huascarán i del Huandoy, dues muntanyes impressionants tant per la seva altitud com per la seva bellesa. Lluny, però, queda l'Alpamayo, que els nadius diuen que és la muntanya més bonica del món. Finalment arribem a Caráz, el poblet de 9.000 habitants on vaig estar els estius del 1996 i del 1997, fent companyia a la missionera franciscana Montserrat Bardolet, infermera, que és allà des de fa deu anys.

Els problemes de salut del Perú, com a tots els països pobres, són fruit de moltes circumstàncies: la manca d'alfabetització, la mala distribució de la rique-

sa, la geografia del país i les catàstrofes naturals, les creences populars... Tot això porta a la situació actual: mortalitat infantil elevada per malalties infeccioses i desnutrició, malalties cròniques sense tractament, alcoholisme que alhora s'associa a violència i maltractaments, entre d'altres. El sistema sanitari és diferent del nostre: allà no hi ha atenció pública universal. L'Institut Peruà de la Seguretat Social, per als treballadors que paguen la quota, atén només un 18 % de la població. Per poder ser atès en un hospital o *puesto de salud* del ministeri, cal pagar per cada servei: la visita, les anàlisis, l'ingrés, la medicació... cosa que no és a l'abast de la gran majoria de la població. A més, els professionals que treballen en zones rurals no tenen ni la preparació adequada, ni els mitjans mínims necessaris per treballar, ni un sou digne, cosa que fa que treballin a desgana, lluny de la seva família i molt sovint de la seva terra.

La meva col·laboració amb la Pastoral de Salut va ser sobretot amb el Botiquín Parroquial de Caráz i amb la formació i acompanyament dels promotors de salut de les comunitats andines.

En primer lloc, us parlaré del Botiquín Parroquial. Es tracta d'una farmàcia on treballen voluntaris i els medicaments de la qual són donacions o bé són comprats a preus molt ajustats a organitzacions d'ajuda al Tercer Món com Pro-Vida, Càritas... Ja hem dit que al Perú les medecines no són gratuïtes. Qualsevol

malalt que vagi a l'hospital, tant si és d'urgències com si l'ingressen, haurà de pagar, a més del metge i l'estada, tots els medicaments que se li administrin i el material que s'utilitzi per al seu tractament. A les farmàcies convencionals, els preus són massa cars i, en canvi, el Botiquín Parroquial ho ofereix tot a un preu més baix i, en cas que algú no pugui pagar-ho, se li dona allò indispensable. A més, hi ha metges que voluntàriament i sense cobrar atenen un o dos dies per setmana al local del Botiquín, alhora que s'hi fan cures i tractaments d'infermeria, també sense ànim de lucre. Al Botiquín de Caráz hi treballen per torns persones amb esperit de servei i compromeses amb la parròquia, que també organitzen les visites a malalts i intenten resoldre casos com buscar una família per a nens orfes, buscar subvencions per poder guarir algú...

Seguidament, farem una introducció sobre qui són i què fan els promotors de salut. Com que metges, infermeres i altres tècnics sanitaris no poden desplaçar-se amb facilitat a les comunitats rurals, tant si són de la selva com de la muntanya, l'Església ha decidit que cal donar una formació bàsica i responsabilitzar una persona de la comunitat com a promotor de salut. El promotor de salut que decideix ser-ho voluntàriament i amb esperit de servei acudirà als cursos de formació i preparació que solen tenir lloc a Caráz, amb el compromís que tot allò que hi aprèn és per servir millor la seva comunitat. Aquests cursos de formació, impartits per metges, infermeres i altres voluntaris, inclouen temes com ara aquests: què és l'atenció primària, com promoure la salut de la comunitat potenciant la potabilització de l'aigua, l'ús de comunes, com atendre problemes bàsics de salut (constipats, mals de panxa, mals de cap), emergències (còlics, ferides), parts i fins i tot com s'utilitzen alguns medicaments (aspirina, paracetamol, algun antibiòtic) i les medecines naturals. En algun cas, el promotor sap administrar injectables i sap posar una via endovenosa, i això pot ser útil en situacions com la de l'epidèmia de còlera que no fa gaires anys va patir el país. També és responsable de registrar l'estat vacunal i nutricional de tots els nens de la seva comunitat. Per promoure la salut ha d'organitzar xerrades per a les mares sobre alimentació variada, higiene i altres temes útils.

Al local del promotor de salut pot haver-hi una petita farmaciola que es nodreix de medicaments del Botiquín Parroquial. Un bon promotor, si es guanya la confiança i el suport de la seva comunitat, pot arribar a aconseguir que aquesta canviï costums erronis que tenen molta relació amb els principals problemes de salut.

Abans d'explicar les meves visites a diverses comunitats rurals, voldria fer un breu repàs dels principals problemes de salut, dels quals he fet esment abans:

1. L'elevada taxa de natalitat: les famílies indígenes camperoles tenen una mitjana de vuit fills malgrat no tenir mitjans per alimentar-los, vestir-los i escolaritzar-los. L'Església s'ha proposat difondre els mètodes de control natural de la natalitat, però com que requereixen un elevat nivell de comprensió i de respecte dins de la parella, com a mitjà a curt termini no han estat útils. A l'altre extrem, el Govern fa campanyes de lligadura de trompes, utilització d'anticon-

ceptius, sense donar explicacions ni suport ni utilitzar l'asèpsia necessària per a aquests casos, tractant les dones més com a animals que no pas com a persones i intimidant-les fins i tot per tal que se sotmetin a aquests mètodes, cosa que ha de ser denunciada per les organitzacions de defensa de la vida.

2. Del problema anterior, i afegint-hi la pobresa, deriva la malnutrició infantil. Els nens, un cop acabada la lactància materna, passen a rebre una alimentació ben poc variada, amb moltes fècules i farines com les patates, el blat i l'arròs, però sense llet, ni ous, ni carn, ni fruita ni hortalisses.

3. Les malalties infeccioses i els paràsits són fruit de la brutícia, de la falta de potabilització de l'aigua i del fet que no hi ha comunes. No fa gaires anys, el còlera va causar una epidèmia que es transmetia a través de l'aigua no potabilitzada; tot i l'esforç que es va fer per promoure la potabilització i l'ús de comunes, avui ja ningú no se'n recorda i s'ha tornat als costums habituals. Els paràsits infantils són molt habituals: és freqüent trobar una família en la qual tots els nens en tinguin, i com que és més fàcil donar una medecina que canviar un costum, els pares no es preocupen de canviar hàbits poc higiènics per evitar les parasitosis. Tant les diarrees com les infeccions respiratòries són causes evitables de la mort de molts infants.

4. I com que tampoc no són tan diferents de nosaltres, l'envelliment de la població i la solitud dels avis i les malalties cròniques també són habituals.

La visita a diverses comunitats rurals acompanyant els promotors

Durant aquests dos estius d'estada al Perú he pogut visitar diverses comunitats de camperols de la muntanya, tant de la Cordillera Blanca com de la Cordillera Negra, i he compartit la tasca del promotor de salut. Cada comunitat ha estat diferent, i a alguna hi he tornat. De totes en guardo un record enriquidor i inoblidable. Dels promotors, he après també moltíssim: de la seva dedicació, del seu esperit de servei, sempre amb el rerefons de la fe en Déu. Tot plegat m'ha donat allò que jo buscava: unes vacances diferents, de les quals no tornés amb la sensació d'haver vist moltes coses, però amb una mena de buidor per haver vist sense conèixer. Haver estat al Tercer Món compartint una tasca de servei m'ha format com a persona i com a metge, i m'ha animat a ser aquí un testimoni d'allò que passa als països pobres i a canviar d'actitud en coses de cada dia a les quals la societat del benestar en què vivim ens ha dut sense que ens n'adonem.

En primer lloc, parlaré de Quitaracza. És una comunitat ben allunyada de la Cordillera Blanca, on he estat tots dos estius, el primer en companyia de la Montserrat i el pare Lucho, de la parròquia de Caráz, i, el segon, sola. Per arribar-hi, cal caminar nou hores a bon pas després d'haver anat amb cotxe durant força hores també. La carretera passa pel magnífic Cañón del Pato i s'acaba al poble de Tarica. Des d'allà cal començar el camí a cavall o bé a peu. El camí comença pujant molt fins als 4.375 m i després va planant i baixant fins a la comunitat de Quitaracza. Aquí hi viuen unes 80 famílies. Hi ha escola, església,

catequistes i dos promotors de salut; però, com a tota la Cordillera Blanca no hi ha electricitat ni aigua corrent. L'any 96, com que ens acompanyava el pare Lucho, vam compartir amb la comunitat la missa i la celebració del baptisme. La meua feina va ser acompanyar el promotor en la tasca d'atendre malats, ja que això va ser el que ell em va demanar i el que la comunitat esperava de mi. Les famílies de Quitaracza viuen de cultivar les seves *chacres* i de cuidar alguns animals, sobretot ovelles. No tenen cap mena de comerç: podríem dir que es tracta d'una economia d'autosubsistència. Les cases són fetes d'adob, amb les teulades de palla, sense compartimentar, i amb finestres ben petites per protegir-se del fred que hi fa a causa de l'altitud. També per raó del fred podem veure que hi ha dues peces del vestir que no falten mai: el capell i el ponxo.

L'any 97, des de Quitaracza vaig anar cap a la comunitat d'Alpamayo, on només viuen quatre o cinc famílies. M'hi acompanyava l'Efraín, promotor de salut de Quitaracza, el germà del qual viu a Alpamayo. Per arribar-hi calia llevar-se d'hora i caminar unes deu hores. El camí puja verticalment des de Quitaracza i arriba fins a un coll de 4.650 m, al qual em va costar prou d'arribar! Des del coll, tot passant per una tartera i un camí de baixada inacabable, s'arriba finalment a la petita comunitat d'Alpamayo, totalment oblidada de tothom. I així és com se senten els seus habitants. Amb ells compartírem bons moments en què em feren partícip de la seva manca de suport, tant pel que fa a l'escola com a la salut, ja que ells no tenen ni promotor. Des d'aquí vaig poder veure la muntanya de l'Alpamayo, que els peruans diuen que és la més bonica del món i no crec pas que s'equivoquin. Després de compartir un parell de dies, calia marxar: novament una bona caminada, aquesta vegada van ser tretze hores i el coll encara era més alt, situat gairebé als 5.000 metres. Però el paisatge bé que s'ho valia.

Les comunitats de Pueblo Libre, a la Cordillera Negra, eren assequibles amb cotxe. A Huanayó viu i treballa l'Eusebio, un bon promotor i una gran ajuda per a la Montserrat. També he conegut Huamancayán i el seu promotor, l'Adrián, que va explicar-me alguna cosa dels projectes d'ajut per a la millora de l'agricultura, i Cotoracá, on treballa un dels promotors més joves de l'equip i un dels més espavilats. A Acoyó ens hi va acompanyar una franciscana seglar molt amiga de la Montserrat, que, gràcies a Déu, sabia parlar quítxua, cosa que ens va facilitar la comunicació, sobretot amb les mares, ja que si no cal sempre un intèrpret.

A l'altra banda de la Cordillera Negra, camí de Pamparomas, un poblet encantador, hi ha diverses comunitats que també vam visitar. A Putaca, una comunitat ben pobra, ens van rebre a l'escola i vam compartir el dinar amb els nens i la mestra. Com a sobretaula, una petita xerrada amb les mares sobre control de natalitat i, després, visitar el lloc de treball de l'Alfredo, el promotor de salut. És un promotor dels més antics que fa bé la seva feina i que coneix molt les medecines naturals, però és una mica desordenat. A Chorrillos viu i treballa un altre bon promotor, el Santiago. El seu lloc de treball, ben a l'inrevés del de

l'Alfredo, està molt ordenat, i també té ordenada la seva llibreta de registres d'activitat. A la cuina de casa seva hi crien conills porquins (*cuys*), que allà són un menjar exquisit. Els mestres de l'escola de Chorrillos ens van demanar de fer una mica de revisió d'alguns nens que, segons ells, patien alguna malaltia; això, però, als nens no els va agradar tant. Una altra comunitat allunyada de la Cordillera Negra és Pichiu, on s'arriba caminant tres o quatre hores o a cavall, però on probablement d'aquí a pocs mesos ja hi haurà camí per arribar-hi en cotxe, ja que hi estan treballant de valent. La comunitat de Pichiu té un promotor anomenat Felipe Rosas que sembla entendre-hi força, però com que és dels que menys ha assistit als cursos de capacitatció, cal esperar més temps a veure si és constant en la seva tasca.

Un promotor que va deixar-me impressionada per la seva tasca va ser en Jorge Crispín, de Pampacocha, una comunitat de la Cordillera Blanca situada en un paratge preciós i a poques hores de cotxe de Caráz i a només mitja hora de camí a peu. En Jorge és un promotor en qui la comunitat confia molt. Quan fa xerrades, és tan expressiu que fins i tot fa somriure les mares que l'escolten. És molt responsable amb la seva feina: ha estat capaç que un nen amb una desnutrició important es recuperés gràcies a insistir que la mare li donés els aliments adequats.

Quan vaig marxar de Caráz ho vaig fer entristida i contenta alhora; m'endua un bon bagatge d'experiències i records de persones conegudes, amics, amb una qualitat humana immensa i ben senzills, i de qui he après molt. Recordaré sempre les paraules d'Efraín, promotor de Quitaracza: «Quan arribis al teu país, explica allò que has vist i has viscut aquí als teus germans i amics i recorda't sempre de nosaltres». I també el que em va dir el pare David Johnson, un capellà jove canadenc que va decidir anar a treballar al Perú, quan li vaig preguntar per què havia decidit concretament anar a fer la seva tasca en aquest país: «Si tens un germà malalt a l'estranger, on aniràs? Doncs bé, aquest país és el meu germà malalt...». I sobretot recordaré sempre la Montserrat Bardolet, perquè m'ha fet possible conèixer tot això.

Casa Areny-Plandolit, Ordino, març de 1952. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Els Xicots del Vendrell a la plaça d'Andorra la Vella per la festa major del 1953.
(Foto Francesc Pantebre i Arqués).

El descobriment de la tomba de Tutankamon

- 27 de març de 1998 a les 22 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Emma González i Gil

▲ Currículum

Va néixer a Barcelona el 1960. Va cursar els estudis de geografia i història, en l'especialitat de prehistòria, història antiga i arqueologia, a la Universitat de Barcelona entre el 1981 i el 1986. Va obtenir el grau de llicenciatura amb la tesi *Estudi del món funerari a l'Alt Egipte durant l'època predinàstica*. Ha fet un màster en estudis orientals, especialitat d'egiptologia. El 1985 va participar a l'onzena campanya d'excavacions arqueològiques de Puig Castellet, a Lloret de Mar. Mitjançant una beca Erasmus, va ampliar estudis sobre egiptologia a París el 1992.

Ha organitzat diverses exposicions arqueològiques, visites guiades d'exposicions i tallers per a la Societat Catalana d'Arqueologia, per al Centre Cultural Can Xerracan de Montornès del Vallès i per a la Fundació Arqueològica Clos de Barcelona, amb els títols: *Un viatge a l'antic Egipte*; *Kemet, l'Egipte dels faraons*, i *Àfrica, les cultures oblidades*. També ha impartit conferències i seminaris amb els temes: *Egipte a mig camí entre el passat i el present*; *La joieria egípcia*; *L'art egipci*; *Món funerari a l'antic Egipte*; *El predinàstic a Egipte*; *El faraó, un rei diví*; *Egipte, una història de faraons*; *La literatura de l'antic Egipte*; *La ciència a l'antic Egipte*; *Egipte, terra de faraons*; *Evolució dels rituals funeraris a Egipte*; *Escriptura jeroglífica*, i *L'espiritualitat de l'antic Egipte a través de les seves manifestacions artístiques*.

Ha assistit a diversos congressos i simposis sobre egiptologia, arqueologia i estudis africans, nacionals i internacionals, al Caire. Actualment treballa a la Fundació Arqueològica Clos com a professora i guia del Museu Egipci de Barcelona i coordina al projecte del campus arqueològic d'aquesta fundació.

A l'hora de parlar del faraó Tutankamon i del descobriment de la seva tomba, hem de mencionar inexcusablement dos personatges, sense els quals aquesta «aventura» arqueològica no s'hauria pogut portar a terme.

Gràcies a la tenacitat d'un gran pioner en els estudis metodològics de l'arqueologia egípcia, Howard Carter, i a un amant de tresors antics, lord Carnarvon, es va fer realitat el somni: que el «nen rei» sortís de la seva llarga letargia perquè milers de persones de tot el món coneguessin una de les històries més fascinants de l'arqueologia de l'antic Egipte.

Els noms d'aquests dos homes quedaran units, indissolublement, al del faraó Tutankamon per tota l'eternitat.

Però, abans d'endinsar-nos en el moment del descobriment d'aquesta tomba reial, seria convenient reflectir els antecedents familiars de Tutankamon, i també l'època en la qual li va tocar viure.

Aquest rei va pertànyer a la dinastia XVIII, ubicada cronològicament entre els anys 1570 i 1293 aC i inaugurada pel faraó Amosis, el qual va reunificar Egipte després d'expulsar-ne els hiksés.¹ Aquesta dinastia va aportar tota una sèrie de reis que van consolidar el paper del faraonat i van restablir la pau i la prosperitat a la terra egípcia.

Després de la mort d'Amosis, el va succeir el seu fill Amenhotep I. El següent monarca va ser Tuthmosis I. Aquest últim no era fill d'Amenhotep I. Tuthmosis va ser un militar que va accedir al tron a la meitat de la seva vida.

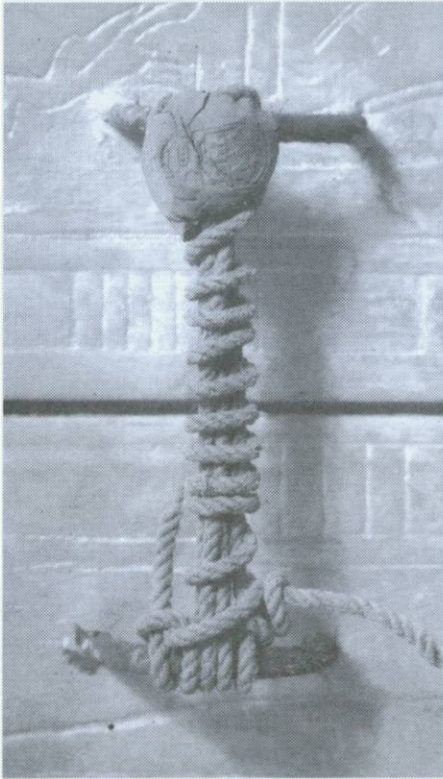
Quan Tuthmosis I va morir, el 1518 aC, la situació de la seva successió va ser forçat complicada, ja que els seus dos fills grans (Uadimosis i Amenhomosis) van morir abans que ell; el tron es va adjudicar al tercer fill d'aquest faraó, que va prendre el nom de Tuthmosis II. Aquest personatge era fill d'una esposa menor. Amb la finalitat de reforçar la seva posició, Tuthmosis II va ser casat amb la seva germanastra Hatshepsut, filla gran de Tuthmosis I i la reina Amosis.

Tuthmosis i Hatshepsut van regnar junts durant catorze anys. Al cap d'aquest temps, el faraó va morir.

Tuthmosis II va tenir un fill, anomenat també Tuthmosis, amb una concubina anomenada Isis. Abans de morir, el rei va declarar successor el seu fill Tuthmosis, però com que aquest només tenia tres anys quan va accedir al tron, la seva madrastra i tia, la reina Hatshepsut, va usurpar el poder al seu fillastre i regnà en solitari fins a la seva mort.

Ja en aquesta època, el culte a Amon havia adquirit una gran importància. Aquest fet va potenciar el poder dels sacerdots dedicats a aquesta divinitat, assentats a Tebes.

A la mort d'Hatshepsut, Tuthmosis III va accedir al poder. Aquest faraó va passar una gran part del seu temps a l'exèrcit, protagonitzant campanyes al Pròxim Orient. Va portar a terme un total de disset campanyes a l'Àsia, totes victorioses. D'aquesta manera, es van estendre els dominis i el poder d'Egipte, per-

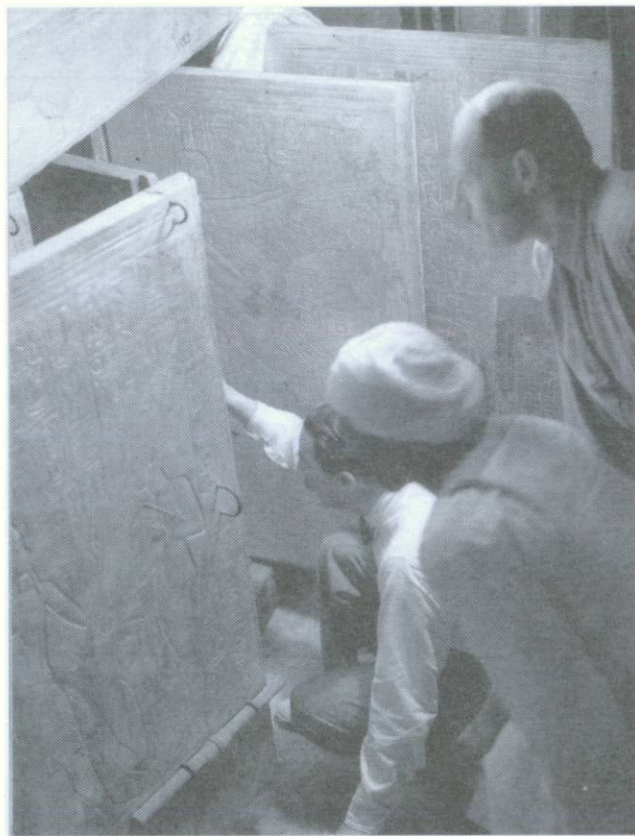

«La capella estava íntegra, les seves portes sostenien el segell original intacte, indicant que els lladres no havien arribat fins al rei.»

metent-hi l'arribada de tota una sèrie d'elements que van potenciar l'augment de la riquesa del país.

A aquest faraó, el van succeir Amenhotep II i Tuthmosis IV. Després d'aquests va accedir al poder Amenhotep III. Aquest monarca va tenir un llarg regnat de gairebé quaranta anys. Durant tot aquest temps, Egipte va viure un dels seus moments més pròspers i estables de tota la seva història.

Ja en aquesta època el poder dels sacerdots d'Amon era tan rellevant que fins i tot va arribar a posar en perill la institució reial i tot el que representava. Aquesta situació va arribar al seu punt culminant amb el següent faraó que va succeir Amenhotep III: Amenhotep IV. Aquest nou monarca va instaurar un únic culte a Egipte dedicat al déu Ató, representat mitjançant un disc solar del qual surten uns raigs que acaben en forma de mans i que dispensen la llum i la vida. Els temples dedicats a les altres divinitats van ser clausurats i els seus sacerdots, perseguits. La implantació d'aquest monoteisme va ser tan radical que, fins

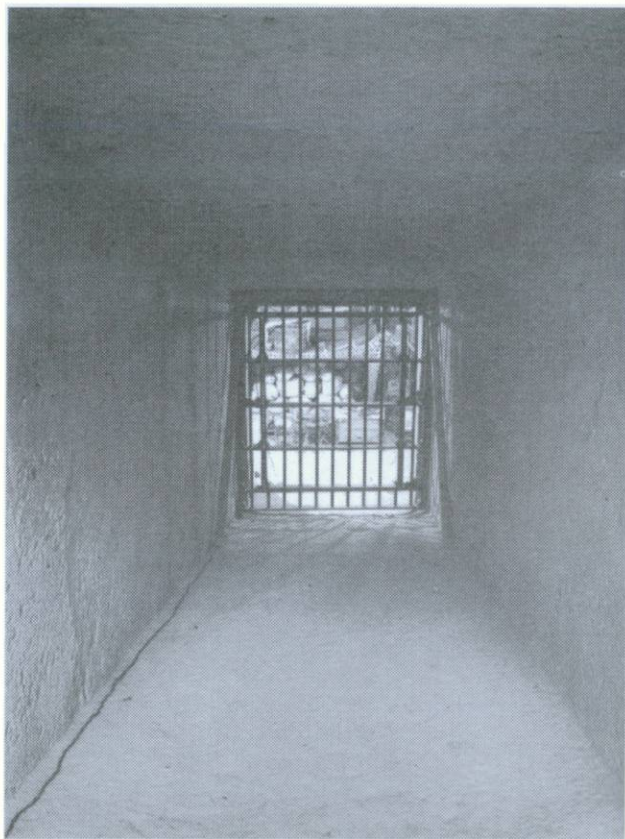
«Amb emoció continguda, vaig tallar curosament la corda, vaig apartar aquell preciós segell, vaig despassar els forrellats i vaig obrir les portes...»

i tot, aquest monarca es va fer canviar el nom d'Amenhotep pel d'Akhenaton (l'estimat d'Ató) i va abandonar la ciutat de Tebes per traslladar la seva residència a una nova capital ubicada a l'Egipte Mitjà, denominada Akhetaton (l'horitzó d'Ató), a l'actual Tell el-Amarna.

Akhenaton, més dedicat a venerar el seu déu, va abandonar per complet els deures polítics. Aquest fet li va reportar un debilitament del poder reial en detriment de l'autoritat civil i militar. Fins i tot, aquesta situació va ser aprofitada pels països estrangers dominats per Egipte, situats al Pròxim Orient, per desvincular-se de les seves obligacions tributàries amb Egipte.

Akhenaton es va esposar amb Nefertiti, filla del visir Ai. Aquesta època monoteïsta es va mantenir vigent durant tot el regnat d'aquest faraó.

A la seva mort (1334 aC), el va succeir Smenjkare, que segurament era el

«A nou metres per sota de la porta exterior, ens vam trobar una segona porta segellada, gairebé una còpia exacta de la primera.»

seu germà, i que va morir al cap de poc temps. Sembla ser que Smenjkare preparava el terreny per retornar a l'antiga tradició politeïsta. Smenjkare degué tenir el suport d'Ai i d'Horemheb per establir contacte amb els membres proscrits de clergat d'Amon i restablir l'ordre al país. És en aquest moment quan sorgeix la figura de Tutankamon.

Aquest nen rei va néixer a Akhetaton. No va ser fins a la seva coronació i el seu trasllat a Tebes que va canviar el seu nom de Tutankhaton pel de Tutankamon. Malgrat la gran quantitat de riqueses trobades a l'interior de la tomba de Tutankamon, aquest rei continua essent per a nosaltres una figura enigmàtica, ja que desconeixem molts aspectes del seu regnat. A jutjar per la seva mòmia, Tutankamon degué morir a l'edat de setze o disset anys. Encara que el seu llinatge reial ha estat discutit en innumbrables ocasions, gràcies a

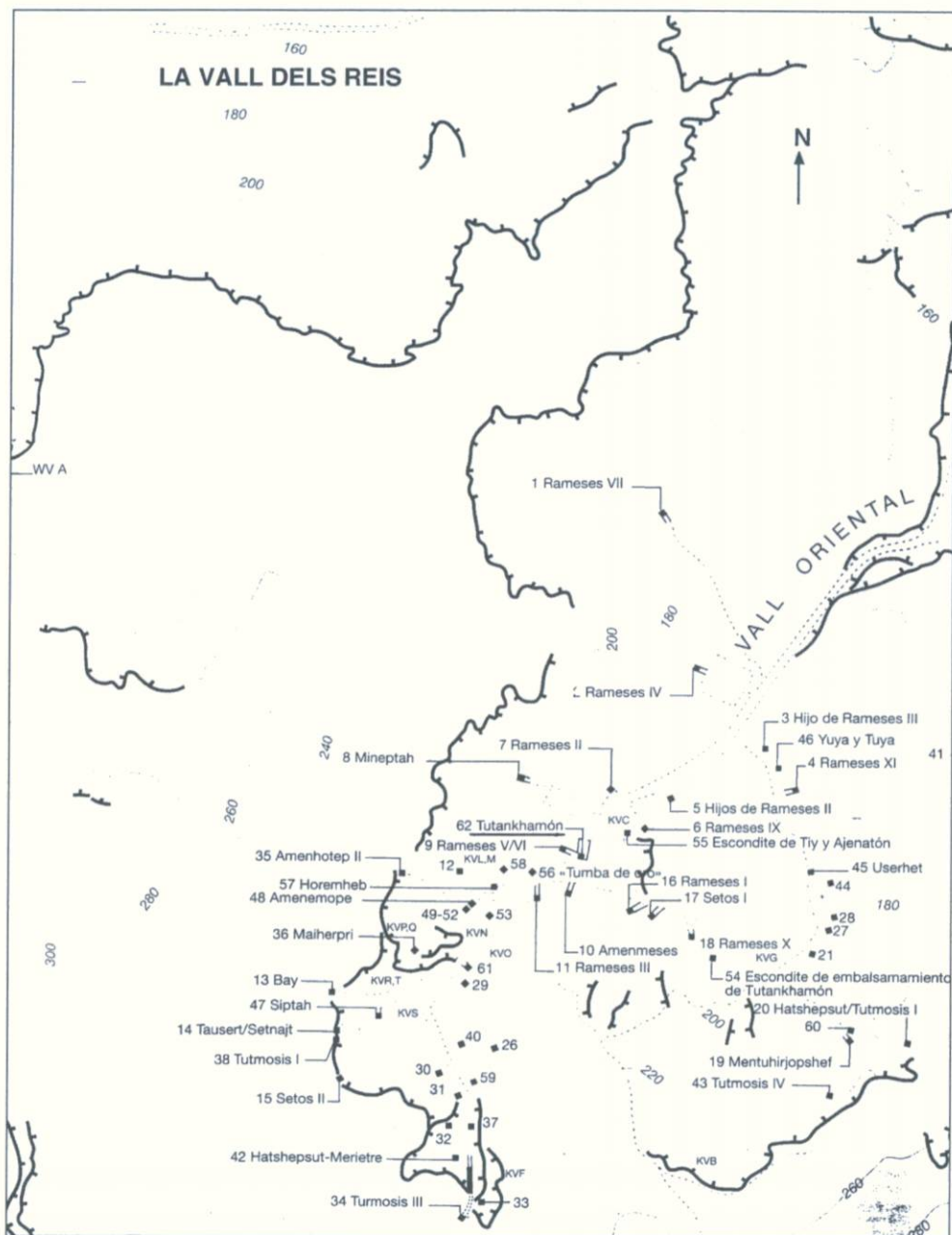
una inscripció sabem que Tutankamon era un nen pertanyent a la reialesa.

Si bé es pot afirmar del cert que Tutankamon era fill d'Akhenaton, no existeixen proves fefaents que permetin establir amb certesa la identitat de la seva mare. Si ens basem en les representacions familiars provinents, sobretot, de Tell el-Amarna, en les quals es presenta Nefertiti, esposa d'Akhenaton, acompanyada del seu espòs i les seves sis filles, no sembla pas que aquesta hagués tingut cap fill. Pensem que, si hagués estat així, aquest nen hauria estat representat juntament amb la parella reial.

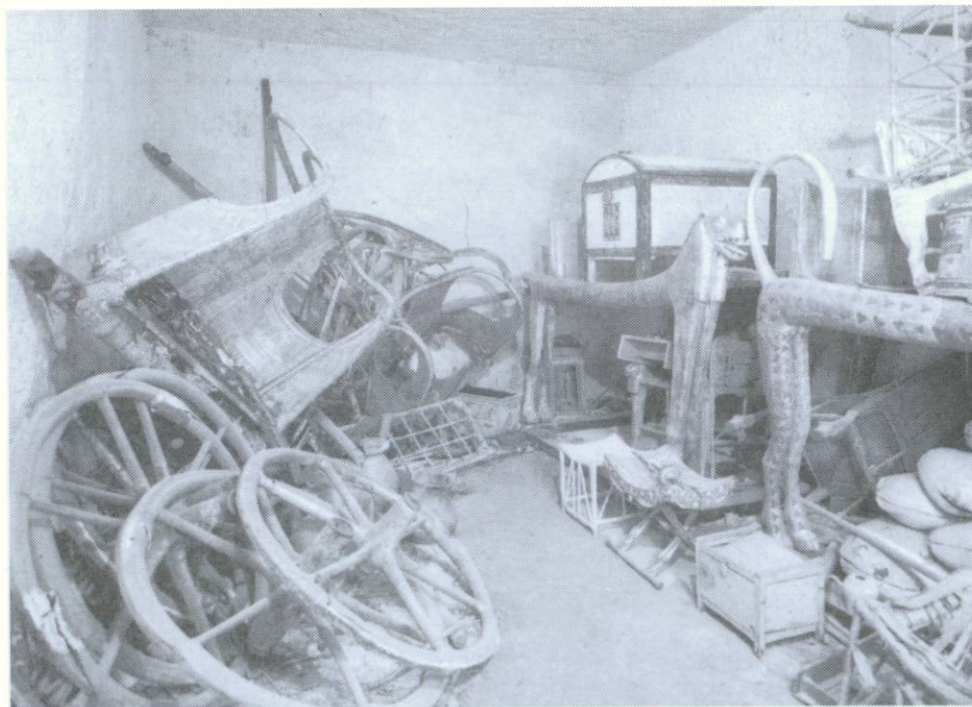
D'altra banda, Nefertiti no va ser l'única esposa del faraó Akhenaton; coneixem l'existència d'una altra dona anomenada Kiya. Alguns estudis identifiquen Kiya com una princesa mitànica, el nom original de la qual era el de Tushratta, i que va ser enviada a Egipte per contreure matrimoni amb el faraó. Aquest tipus d'aliances matrimonials eren habituals: reforçaven les relacions d'amistat entre els dos països tot evitant conflictes bèl·lics. Kiya posseïa el títol d'«Esposa molt estimada». Sembla ser que aquesta reina va morir de part en donar llum el seu fill Tutankamon; relleus pertanyents a la tomba d'Akhenaton mostren aquestes escenes de dol. A més de Kiya, una de les filles de Nefertiti i d'Akhenaton, anomenada Meritaton, va ocupar el lloc d'esposa principal.

Tutankamon va accedir al tron l'any 1333 aC, essent encara un nen. Va governar el país durant uns nou o deu anys. Va ser coronat rei d'Egipte a Akhetaton i casat amb una de les filles de Nefertiti i Akhenaton, Ankhensenpaaton. Els seus cinc noms de titulatura reial² eren els següents:

Nom de la titulatura reial:		Significat:
Nom d'Horus:	Ka-Nakht Tut-Mesut	Toro fort que ordena les coses creades
Nom de Nebty:	Nefer-Hepu Segereth-Tawy Sehetep-Netjeru Nebuque	Força de les lleis, aquell que calma els dos països, el qui propicia tots els déus
Nom del Falcó Daurat:	Wetjes-Khau Sehetep-Netjeru	Aquell que exhibeix les insígnies, que propicia els déus
Prenomen, el nom de Nysw-bity:	Nebkheprure	La senyorial manifestació de Re
Nomen. Es tracta del nom de fill de Re:	Tutankhamun Hega-lunushema	Imatge vivent d'Amon, legislador d'Heliòpolis de l'Alt Egipte.

Tombes trobades a la Vall dels Reis.

«A l'esquerra, una confusa pila de carros bolcats, rellents d'or i d'incrustacions.»

Durant quasi tot el seu regnat, i, a causa de la seva curta edat, altres personatges van portar, en el seu nom, el govern del país. Entre ells cal destacar Ai, Horemheb, Maya i Hui.

Hai i Horemheb van ocupar successivament el tron d'Egipte a la mort del Tutankamon. Es creu que Hai, a més de ser membre de la família reial, era padrí de Tutankamon. Pot ser que fins i tot fos el pare de Nefertiti. Després de la mort de Tutankamon va regnar durant un breu període de temps, i va ser enterrat a la tomba número 23 de la Vall dels Reis.

Horemheb era un general i funcionari militar de la casa reial. Després d'un gran nombre de campanyes militars a l'estranger, va calmar els territoris sublevats a l'època del faraó Akhenaton i va garantir el pagament de tributs per part dels pobles sotmesos per Egipte.

A la mort d'Hai, Horemheb es va proclamar faraó. Aquest monarca té dues tombes: una a Saqqarah i una altra a la Vall dels Reis (número 57).

Pel que fa a Maya, el seu nom va ser trobat en un ushebti³ de fusta procedent de la tomba de Tutankamon, ofert per aquest personatge al seu rei.

Maya era supervisor del cementiri reial i de les cambres funeràries d'emmagatzemament.

Aquest tipus de present suggereix un vincle molt estret amb el faraó. Maya es va encarregar de preparar l'enterrament de Tutankamon.

Huy va ser virrei de Kush sota el regnat de Tutankamon. Supervisava l'exploració, a Egipte, de l'abundant or, a més d'assegurar l'afluència de tributs.

Són pocs els esdeveniments polítics que coneixem de l'època de Tutankamon. S'han trobat referències, almenys, d'una campanya militar asiàtica i d'algunes incursions a Núbia. Aquestes dades, ens les han proporcionat uns fragments de relleus procedents de Karnak i de Luxor, i també els relleus esculpits a la tomba d'Horemheb a Saqqarah, a més de les escenes policromades de la tomba d'Hai, ubicada a Tebes, on poden veure's els tributs nubis i asiàtics que arriben a Egipte. No tenim cap dada que pugui confirmar la presència del faraó Tutankamon en el camp de batalla.

En el segon any del seu regnat, Tutankamon abandona el culte atonià per

«La tapa va deixar al descobert un tercer taüt que, com els seus predecessors, tenia la forma d'Osiris. La cara d'aquest taüt d'or era altre cop la del rei.»

tornar a les antigues tradicions religioses; es restableix el politeisme donant una supremacia total al culte del déu Amon i, en conseqüència, a Tebes.

Tebes va recuperar el seu estatus com a principal centre religiós del país. El decret que esmentava aquest fet va ser promulgat a Memfis i registrat a la denominada Estela de la Restauració, de la qual es conserven dues còpies.

Un altre esdeveniment rellevant dins el seu regnat va ser el canvi de la capital administrativa, que fins en aquell moment es trobava a Akhetaton (Tell el-Amarna), i que va ser traslladada a Memfis.

Durant el regnat de Tutankamon hi va haver una veritable febre constructiva. Molts dels monuments erigits en aquell moment van ser usurpats, posteriorment, pels seus successors.

Howard Carter i lord Carnarvon

Ara que coneixem, breument, alguns aspectes de l'època de Tutankamon i de la seva ascendència, podem centrar la nostra atenció en la recerca i el descobriment de la seva tomba.

En primer lloc parlarem dels dos homes que van fer possible aquest descobriment: Howard Carter i lord Carnarvon.

Howard Carter va néixer a Londres. Era el petit d'onze germans. Sabem que la seva educació va ser mínima. Aquest fet explica que, en moltes ocasions, les seves maneres fossin una mica matusseres. El seu temperament i el seu caràcter li va arribar a portar bastants problemes, que incidirien directament en el seu treball.

El pare de Carter era pintor d'animals i dibuixant en un diari, habilitat que va ser heretada pel seu fill petit.

Carter va conèixer un egipciòleg anomenat Newberry que treballava a l'Egypt Exploration Found (EEF). En veure la qualitat dels seus dibuixos, va contractar Carter com a dibuixant perquè l'ajudés a copiar escenes pictòriques de les tombes egípcies de Beni Hassan. En aquella època Carter tenia disset anys.

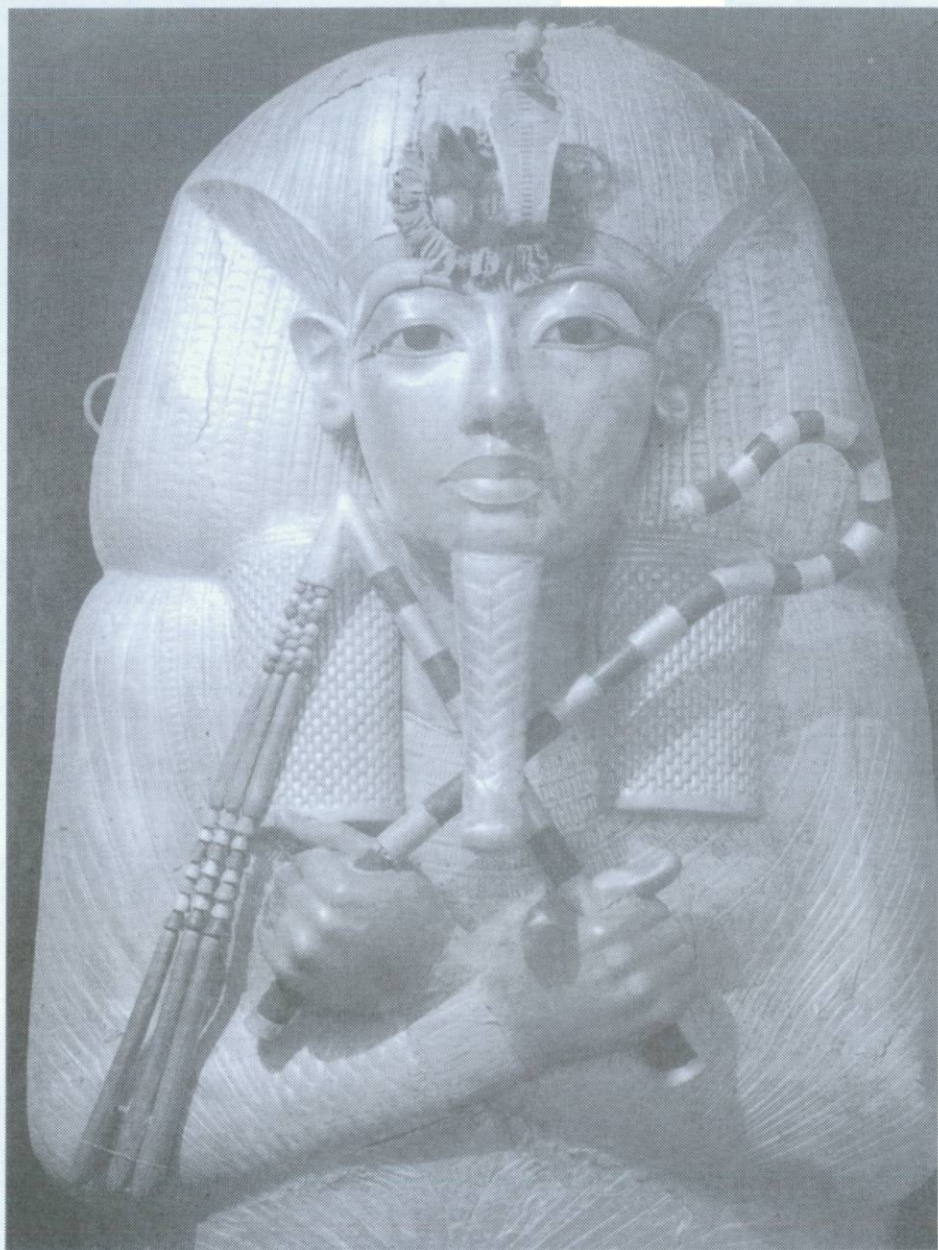
A l'Egypt Exploration Found li convenia disposar dels seus serveis, ja que, a més de ser un dibuixant magnífic, els resultava molt econòmic perquè com que no era un cavaller (*gentleman*) els seus honoraris resultaven irrisoris.

Carter, a més de dibuixar, també va excavar a Tell el-Amarna, sota la direcció de Flinders Petrie. Petrie el va acomiadar argumentant que no servia.

Carter va tornar a Egipte l'any següent com a dibuixant de la EEF i va passar els següents sis anys copiant, al costat de Naville, escenes i inscripcions del temple funerari de la reina Hatshepsut a Deir el-Bahari (Alt Egipte).

Gaston Maspero va valorar tant el seu treball, que el va nomenar director general dels monuments de l'Alt Egipte. Això s'esdevenia l'any 1900. A partir de llavors, aquest jove dibuixant va començar a interessar-se per la Vall dels Reis.

El 8 de gener de 1905, un grup de catorze turistes francesos que es troba-

Primer taüt del faraó Tutankamon.

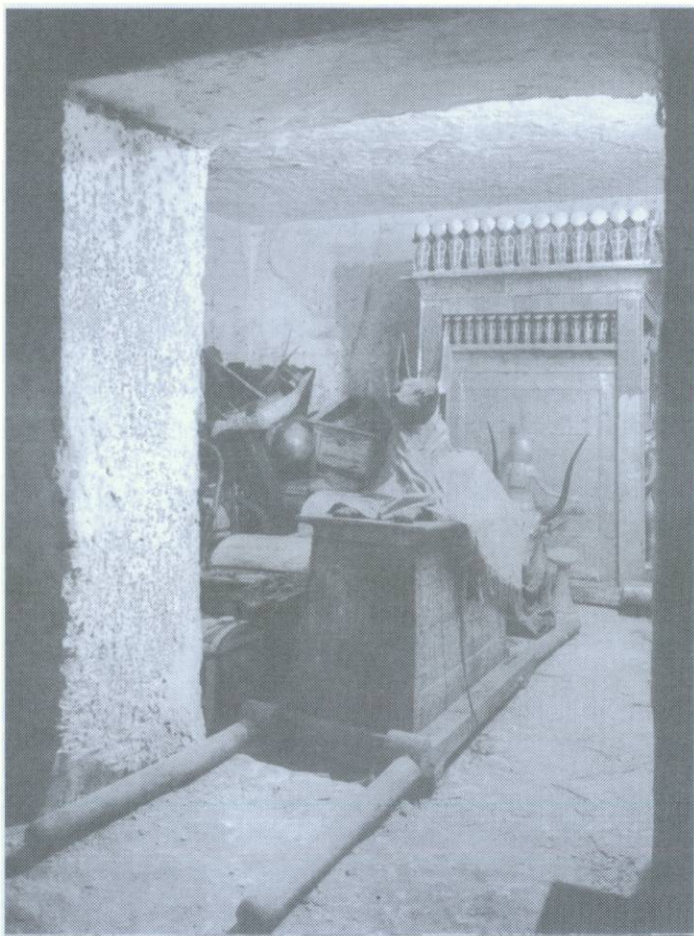
«Sota el tocat 'khot' hi havia més capes de benes que cobrien una lligadura de fina tela de lli, ben ajustada a l'afaitat cap del rei i adornada amb una elaborada representació de dues cobres a base de minúsculs grans d'or i de pasta vidrada.»

ven de visita a Saqqarah desitjaven visitar el Serapeum.⁴ Informats que necessitaven un bitllet per accedir a l'interior del mausoleu, i afectats visiblement per l'alcohol, van començar a insultar els inspectors locals. Finalment van pagar i, de forma violenta, van accedir a l'interior, que estava a les fosques. A causa d'aquest fet, van exigir la devolució de l'import. Carter es va negar a tornar-los els diners i els va expulsar. Hi va haver una baralla i, com a conseqüència, els francesos van presentar una reclamació formal. Tot i que es va donar la raó a Carter, es va considerar més diplomàtic presentar excuses. Howard Carter s'hi va negar en rodó i va presentar la dimissió. A partir d'aquell moment, Howard Carter va haver de guanyar-se la vida com va poder. Feia de negociant i d'artista pintant aquarel·les de paisatges egipcis que després venia als turistes.

Lord Carnarvon, cinquè comte de Carnarvon, es deia George Edward Stanhope Molyneux Herbert.

El seu contacte amb el món de l'Antic Egipte va tenir l'origen en un accident d'automòbil que va patir l'any 1901 a Alemanya. Tot i que va poder salvar la vida, la seva salut va quedar bastant debilitada, amb importants problemes respiratoris; per això els metges li van aconsellar que passés els hiverns en algun país càlid, com seria el cas d'Egipte. L'any 1903, lord Carnarvon va visitar Egipte per primera vegada.

Lord Carnarvon trobava la vida del Caire avorrida, fins a tal punt que va decidir traslladar-se al sud del país, és a dir, a l'Alt Egipte. Allà va començar a contagiar-se de la febre arqueològica que es vivia en aquell moment. Li va ser atorgat un permís perquè excavés a Sheik Abd el-Gurna, amb l'esperança que no

«Just al davant de l'entrada hi ha la figura del déu xacal Anubis, i darrere d'aquest el cap d'un toro sobre un pedestal, tots dos emblemes del més enllà.»

trobaria res i que aviat se'n cansaria. Tanmateix el lord va trobar un gat momificat dins un taüt, i poc a poc va desitjar excavar en altres zones. Va ser aleshores quan Maspero li va recomanar que es posés en contacte amb Howard Carter.

Entre el 1907 i el 1914, Howard Carter i lord Carnarvon van treballar junts. La seva col·laboració començava a donar bons resultats.

Recerca i descobriment de la tomba

El primer rei enterrat a la Vall dels Reis va ser Tuthmosis I, faraó pertanyent al Regne Nou (dinastia XVIII). Probablement l'últim rei enterrat en aquest lloc va ser Rameses X, pertanyent a la dinastia XX.

El somni de quasi totes les persones que excavaven a la Vall dels Reis era trobar fabulosos tresors enterrats sota la sorra.

Sir Theodoree Davis, un advocat americà retirat, va començar a excavar a la vall el 1902, sota la supervisió d'Howard Carter en la seva comesa d'inspector general dels monuments de l'Alt Egipte; més tard, Davis llogaria els seus propis arqueòlegs (Ayrton, Burton, Jones). Entre el 1902 i el 1914 Davis i el seu equip van descobrir 36 tombes. Davis no realitzava un treball de tipus científic; l'interessava molt més la recerca i obtenció de grans tresors. Aquest americà va estar a punt de trobar la tomba de Tutankamon.

El 1907 va ser descobert un pou, el número 54, que contenia restes associades amb l'enterrament d'aquest faraó. Es tractava de 12 gerres que contenien les seves vísceres.

El 1909 es va trobar una cambra petita i sense cap decoració, la número 58, a l'interior de la qual es van detectar alguns elements amb els noms de Tutankamon i d'Ai. Davis va creure que havia descobert la tomba de Tutankamon. Fins i tot va arribar a comentar que ja no quedava res més per trobar, que les tombes s'havien esgotat.

L'any 1915, Theodore Davis havia deixat lliure la concessió de la Vall dels Reis, fet que van aprofitar lord Carnarvon i Howard Carter per sol·licitar una concessió de treball en aquella zona. Al començament, les troballes van ser molt escasses, fins al punt que lord Carnarvon es va plantejar donar per acabades les excavacions. Carter li va proposar quedar-se una temporada més a la vall, fent-se càrrec ell de les despeses.

Quan l'última campanya d'excavacions tocava a la fi, el 4 de novembre de 1922, a uns quatre metres per sota de l'entrada de la tomba de Rameses VI, va aparèixer la part superior d'una escala enterrada.

L'endemà, es van excavar la resta fins a 16 graons, que conduïen a una tàpia coberta per grans segells ovalats sense que es pogués, en un principi, determinar el nombre del propietari de la tomba. Es va tornar a cobrir el passadís i Howard Carter va telegrafiar a lord Carnarvon, que es trobava a Anglaterra, per comunicar-li la trobada.

«Cada objecte o grup d'objectes havia de ser fotografiat, numerat i registrat abans de ser mogut. D'aquesta manera podíem reconstruir, fins a un cert punt, el que havia passat a la cambra.»

El 23 de novembre de 1922, lord Carnarvon i la seva filla, lady Evelyn Herbert, baixaven en tren cap a Luxor, i l'endemà es van reprendre els treballs.

Es va tornar a netejar la sorra del passadís fins a la primera porta tapiada. A la part baixa, les impressions dels segells permetien llegir «Tutankamon». Es van detectar senyals d'una reparació. Un altre segell, el de la necròpoli reial (representat amb un xacal acompanyat de nou captius col·locats en fileres de tres), també podia ser observat. Un cop retirada la tàpia, va aparèixer un passadís descendent ple d'enderrocs al fons, que donava accés a una segona porta també tapiada amb la superfície marcada mitjançant segells ovalats.

Carter hi va practicar un orifici i hi va introduir una espelma encesa. Enmig del llarg silenci que es va fer, lord Carnarvon va preguntar a Howard Carter que era el que veia. Howard Carter va dir: «Coses meravelloses».

La tomba de Tutankamon

La tomba de Tutankamon és la número 62. Està ubicada a la part central

d'aquest sector de la Vall dels Reis. Es tracta de la tomba més petita de la vall.

En aquesta tomba s'hi van produir robatoris. Tanmateix les conseqüències no van ser gaire notòries, ja que en el seu interior encara quedaven més de nou mil objectes. Van caldre deu anys per buidar-ne el contingut.

La tomba està constituïda per quatre estances: l'avantcambra, el magatzem, la cambra sepulcral i la cambra del tresor.

L'avantcambra està orientada de nord a sud. Fa 7,85 metres de llarg per 3,55 d'ample i 2,68 d'alçada. Aquesta estança contenia uns set-cents objectes disposats de forma totalment amuntegada. S'hi van trobar un gran nombre d'objectes pertanyents a mobiliari (llits, tamborets, cadires), cofres, carros, ceràmiques, cistells, fletxes, arcs, etc.

La paret nord d'aquesta estança la forma un mur divisor en el qual es va perforar una porta amb una llinda i que va ser tapiada amb pedres. La seva superfície es va emblanquinar i es va marcar amb una sèrie de grans segells ovals.

Darrere aquesta paret divisòria hi havia la cambra sepulcral de 6,36 metres de llarg per 4,02 d'ample i 3,63 d'alçada. Aquesta cambra està orientada d'est a oest.

Les portes del sepulcre es troben a l'extrem est de la cambra sepulcral. El primer sepulcre no tenia segell. En fer córrer el forrellat, va aparèixer un pal·li de tela esquinçat pel pes de les margarides de bronze que duia cosides. Sota aquest pal·li, hi havia un nou sepulcre, també tancat amb forrellat. En aquest cas, el forrellat portava el segell de la necròpoli reial intacte.

Feia 3.300 anys que cap ésser humà no havia profanat aquell espai!

Un tercer sepulcre va aparèixer sota l'anterior, donant pas a un de quart. Finalment va aparèixer un fèretre de quarsita groga.

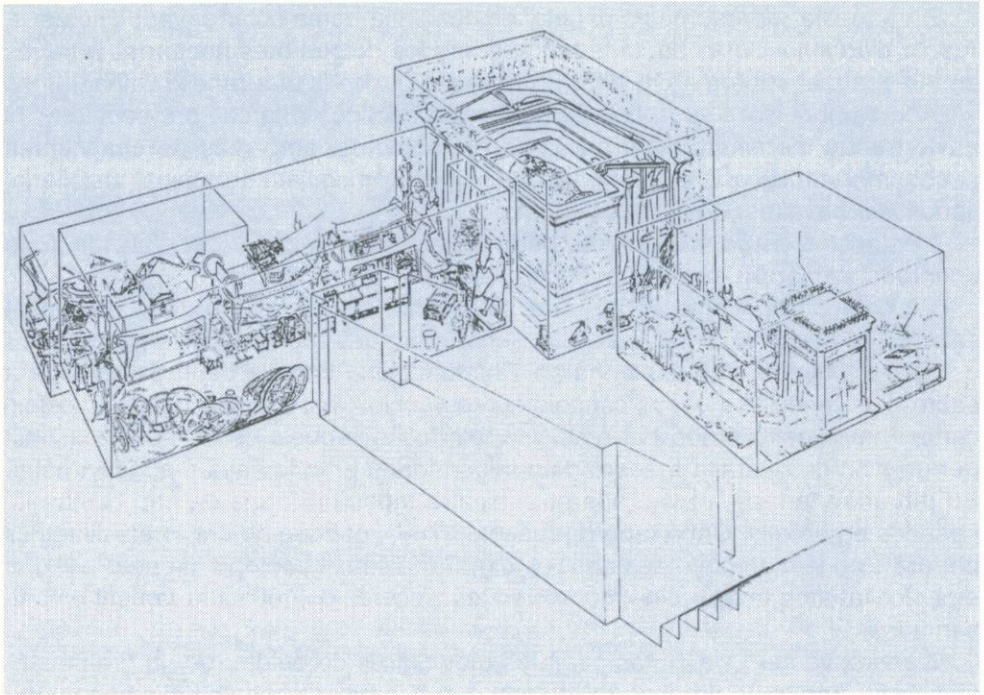
Desmuntar tots aquests elements els va portar, a Howard Carter i al seu equip, vuit mesos de feina.

Els sepulcres estan constituïts per panells de cedre, emblanquinats i daurats, amb incrustacions. En el sarcòfag de quarsita poden apreciar-se les quatre divinitats tutelars: Isis, Neftis, Selket i Neith.

A més d'aquests elements, van ser trobats tres taüts. El primer va aparèixer després de treure dos llençols de lli. Es tracta d'un taüt antropomorf, de fusta de xiprer, amb una prima capa de guix coberta d'una làmina d'or.

Amagat sota d'una tela, i amb garlandes de flors, va aparèixer un segon taüt de fusta i amb la superfície folrada amb una làmina d'or. També va ser trobat un ram de fulles d'olivera, pètals de lotus i blauets.

El tercer taüt antropomorf va aparèixer en apartar la capa de tela i el collar de papir. Aquest havia estat cobert amb una capa negra de brea i era d'or massís. Una màscara d'or massís i incrustacions de pedres semiprecioses i pasta vidriada, el pes de la qual és de 10,23 quilos, cobria el cap de la mòmia del faraó, representant-lo com a Osiris. Porta el tocat *menes* coronat per la cobra reial Uadjit i la deessa voltor Nekhbet. La mòmia es trobava plena d'ornaments.

Disposició de les cambres a la tomba de Tutankamon.

L'única estança decorada és la que pertanyia a aquesta cambra. A la part superior de la paret est es representa el rei momificat.

La part nord se subdivideix en tres escenes:

1. Hai, successor de Tutankamon, tocat amb la corona blava i vestit amb una pell de lleopard, realitza el ritual de l'obertura de la boca, que tenia la finalitat de revivificar el rei. Tutankamon apareix com a Osiris.
2. Tutankamon ha entrat en el regne dels déus i és rebut per la deessa Nut.
3. Tutankamon porta el tocat *menes*. El precedeix el seu Ka. El faraó rep una abraçada de benvinguda per part d'Osiris, amb qui s'identifica.

A la paret sud trobem una altra representació del faraó. En aquest cas, és rebut en el món inferior per la deessa Hathor. Al costat del rei hi ha el déu embalsamador Anubis i la deessa Isis.

A la paret oest, la decoració representada prové de l'Amduat (*duat* significa 'allò que està en el món subterrani'), denominat pels egipcis el «Llibre de la cambra secreta». S'hi detalla el viatge del déu Sol per les dotze divisions del món subterrani, que corresponen a les dotze hores de la nit.

En aquesta representació parietal es detalla la barca solar davant cinc déus. A sota d'aquella, dotze babuïns representen les dotze hores nocturnes a través de les quals el sol (és a dir, el rei) ha de viatjar abans que reneixi l'alba.

A la cambra del tresor, que és la cambra contigua a la cambra sepulcral, hi havien estat dipositats un gran nombre d'objectes, amb més de cinc-centes peces importants: guants, cofres, copes, joieria, mobiliari, ceràmica, cistelleria, sandàlies, navalles, embarcacions, etc.

L'estança mesura 4,75 metres de llarg per 3,80 d'ample i 2,33 d'alçada. Està orientada de nord a sud, a l'igual que l'annex i l'avantcambra.

Va caldre treballar durant quatre anys abans d'iniciar el buidat d'aquesta sala. En el seu interior hi van ser descobertes dues mòmies pertanyents a fills del faraó, i també s'hi van trobar, a l'interior d'una capella daurada ubicada a sobre d'un trineu, els vasos canopis que contenien les vísceres del rei. L'estoig canopi havia estat embolicat amb una tela fosca. Aquest estoig està constituït per un bloc de quarsita a sobre d'un segon trineu amb la seva respectiva tapa. En retirar-se la tapa, hi van aparèixer quatre tapes en forma de cap humà disposades en parells. Cada tapa representa al rei, i cobrien quatre forats cilíndrics perforats en la mateixa massa de l'estoig. Cada estoig contenia un petit taüt d'or embolcallat amb tela i resina; contenien les vísceres del rei acuradament embalsamades.

L'annex va ser una de les cambres més difícils de buidar, per la gran quantitat d'objectes (més de dues mil peces) que hi havia dipositats i el seu amuntegament, que arribava als 1,8 m d'alçada en alguns llocs. S'hi accedeix mitjançant una porta ubicada a la paret oest de l'avantcambra, la qual estava tancada mitjançant una tàpia de maçoneria. Les seves mides són 4,35 metres de llarg per 2,6 d'ample i 2,55 d'alçada.

En aquesta zona hi havia gerres de vi, atuells d'alabastre que contenien olis i ungüents, a més de cistells amb fruita, caixes, tamborets, cadires, carcasses de llits, barques, cistelleria, figures, ushebtis i altres objectes.

La gran majoria dels objectes trobats a la tomba de Tutankamon, actualment es poden admirar al museu del Caire. El conjunt continua fascinant el món sencer i permet reviure una de les històries més apassionants de l'arqueologia del nostre segle: el descobriment de la tomba del nen rei.

Notes

1. Els hixses van conquerir la zona de l'Alt Egipte i van establir la seva capital a Avaris (1663-1555 aC). Aquests invasors van regnar a Egipte durant uns cent anys. Finalment, Amosis (1570-1546 aC) va expulsar aquest poble de les terres egípcies i va fundar la dinastia XVIII i el Regne Nou.

2. La titulatura completa del monarca egipci es componia de cinc noms. El primer constituïa el nom d'Horus, de monarca. El segon títol estava format per la frase *nyswt-bity*, que significa 'el qui pertany a la canya' (*nyswt*) i a l'abella (*bity*); aquí la canya simbolitza l'Alt Egipte i l'abella el Baix Egipte. El tercer títol del protocol reial va ser el denominat «de les dues deesses» o de Nebty. Representa la deessa voltor Nekhbet d'el-Kab (al sud del país) i la cobra Uadjet, divinitat tutelar de Buto (al nord del país). És a dir, «les dues Senyores». Això significa Senyor del Regne del Sud i del Regne del Nord; per tant, Senyor d'Egipte. Fins aquí es tracta d'epítets que es refereixen a certs aspectes del rei com a manifestació de la divinitat. El quart títol és el primer nom que figura inscrit dins el cartutx i el cinquè títol es refereix al nom de naixement del monarca. Aquest últim va precedir per la designació «fill de Re» i també s'inscriví a dins d'un cartutx.

3. Els ushebtis són un tipus de figures que eren dipositades a l'interior de les sepultures a partir del Regne Mitjà fins a finals de la cultura faraònica. Podien ser realitzades en diversos materials, per bé que habitualment les trobem confeccionades amb pasta vidriada, argila o fusta. Es tracta de petites estatuets humanes molt hieràtiques, les quals, per regla general, porten els braços encreuats i amb les mans sostenen fortament unes aixades dibuixades. Fins i tot, a l'esquena també porten dibuixat un sac amb llavors. La part davantera d'aquest objecte contenia unes inscripcions. El difunt feia tornar a la vida aquestes figuretes que efectuaven per al propietari de la tomba tasques domèstiques i agrícoles.

4. Tombes pertanyents als bous apis.

Fotografies pertanyents a la col·lecció: *Tutankhamón. Imágenes de un tesoro bajo el desierto egipcio* (Griffith Institute / Ashmolean Museum, Oxford), cortesia de Museu Egipci, Fundació Arqueològica Clos, Barcelona.

Francesc Pantebre i el seu fill Jordi als Cortals d'Encamp el febrer de 1954.
(Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Francesc Pantebre i el sardanista Josep Mèlic al Serrat l'any 1967.
(Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Els 250 anys del Manual Digest i el perquè de la seva transcripció fa onze anys

- 10 de març de 1998 a les 22h
- Sala de reunions del Centre Esportiu d'Ordino

▲ Currículum Joan Massa i Sarrado

Nascut a Tírvia, Pallars Sobirà, el 17 de març de 1947.

És casat i pare de dos fills.

Va obtenir la llicenciatura en teologia a la Universitat de Salamanca i va cursar estudis de doctorat a la Universitat de Munic (Alemanya). És llicenciat en filosofia per la Universitat de Salamanca i llicenciat en dret per la Universitat de Barcelona.

Ha estat professor de català a l'Assessoria Pedagògica del Consell General, professor de filosofia al col·legi Sant Ermengol, i actualment és secretari general del copríncep episcopal.

L'any 1987 va ser membre de l'equip de transcripció del *Manual Digest*.

Col·labora habitualment als mitjans de comunicació escrits.

▲ Currículum Antoni Morell i Mora

Va néixer a Barcelona el 1941, provinent d'Escàs, la Massana. Va cursar estudis de filosofia i teologia, història moderna i contemporània i dret. S'ha dedicat a l'ensenyament i posteriorment ha ocupat diverses responsabilitats en el si de l'Administració andorrana, com la d'assessor pedagògic del Consell General i secretari de la Sindicatura General. Ha estat secretari general del primer Govern d'Andorra, i actualment exerceix d'advocat.

Ha publicat, sol o en col·laboració, diverses obres de sociologia, de geografia, d'història, i treballs jurídics. Ha col·laborat en la transcripció de *Polítar andorrà. 1763* (1982) i *Manual Digest. 1748* (1987).

És autor de *Set lletanies de mort* (1981), *Borís I, rei d'Andorra* (1984), *Notícia de la Massana* (1985), *Andorra* (carpeta d'aquarel·les de Carme Mas) (1986), *Salvador Espriu i Andorra* (1987), *Carta pobla d'Andorra* (1987), *Andorra, vol insòlit* (1989), *Set lletanies de mort i una altra* (1990), *L'esdevenidor assumit* (1992), *Predicant en el desert* (1992), *Tastar Andorra* (1995) i *Karen, la nena de la llum* (1996).

Col·labora habitualment en la premsa.

És el guanyador del darrer Premi Carlemany de novel·la 1999 amb l'obra *La neu adversa*.

Antoni Pol

Aquesta xerrada-conferència és una petita contribució a ressaltar un fet que nosaltres considerem molt important dins la història d'Andorra i de la seva cultura: la manifestació del coneixement de l'andorranitat com una cosa que existeix i de la qual es té consciència pròpia.

Pensem que fa 250 anys, Antoni Fiter i Rossell, a més de complir molt bé l'encàrrec que segurament li devia formular el Consell General o el Consell de Comú, va saber transmetre i recollir tot un saber, va estar a l'altura del corrent de la seva època, i segurament també va aportar part del seu neguit personal i del seu coneixement. Era una tasca que potser avui, 250 anys després, sembla senzilla. El *Manual Digest* és una recopilació, i conté molts aspectes que poden semblar superats, però té tot el valor d'un codi, d'una guia, d'un recull i d'un manual, que és el que al seu moment es va pretendre que fos.

La Societat Andorrana de Ciències pensa que aquest acte s'havia de plantejar donant unes pinzellades de l'entorn, de l'època i del personatge i exposant per què

D'esquerra a dreta, Joan Massa, Antoni Pol i Antoni Morell.

entenem que es podria justificar en aquell moment l'existència del *Manual Digest*, i deixar l'aspecte jurídic i institucional, la importància política del personatge i de l'obra, per a les altres institucions que ja assumeixen aquest aspecte, un aspecte que, d'altra banda, no té la Societat Andorrana de Ciències, que, com sabeu, és una entitat amb un caràcter i un objectiu culturals, de divulgació científica del saber i del coneixement. En aquest cas, a més, voldríem afegir-hi una pinzellada d'andorranitat.

Per a nosaltres, lligar andorranitat —o el fet de ser d'Andorra i dels andorrans, de sentir-se lligats a la història— amb una reflexió que en un cert moment vol transmetre tot el que es coneix, una litúrgia dels cerimonials, dels costums, de les lleis, de la manera d'entendre la vida i el paper d'Andorra en el seu context històric, és també una possibilitat de fer aquest homenatge i d'expressar el nostre reconeixement a una persona que, malgrat no ser plenament científica, tot i que era doctor en dret, sí que té de científic la voluntat de recopilar, de posar en relleu tot aquest saber, i d'instruir. Una voluntat d'instrucció, primer probablement als andorrans, a les autoritats del país a les quals anava adreçat el recull, perquè fossin conscients de tots uns aspectes heretats d'un passat i que s'havien de projectar en un futur dins un context que al segle XVIII era, segurament, d'afirmació estatal davant uns estats que havien adquirit una gran importància. Els petits, les petites entitats polítiques, que no eren tan petites comparades amb Andorra, com és el cas de Catalunya i d'altres regions, havien anat desapareixent, s'havien englobat dins uns estats i unes organitzacions polítiques molt més grans.

Per a la Societat Andorrana de Ciències és important ressaltar aquests dos aspectes i el seu valor per a les generacions actuals, no sols per als polítics, pel que tenen de lligam amb l'andorranitat de sempre, malgrat la nostra limitació i la nostra petidesa dins la humanitat. Però aquesta possibilitat de rellegir-nos amb un passat, tant si som nascuts a Andorra com si no ho som, permet l'afirmació d'una voluntat de ser. I aquesta voluntat de ser d'Andorra, des d'Andorra i com a andorrans, Antoni Fiter va saber plasmar-la en aquest recull d'impressions, de consells i de visió de la vida institucional i cultural del país.

Per tant, la Societat Andorrana de Ciències, amb aquest acte, vol fer un reconeixement, un petit homenatge. Pensem que l'obra, malgrat que tingui 250 anys, té encara una validesa de projecció de cara al futur per a tots aquells nous andorrans o ciutadans que vulguin arrelar al país i que escullin Andorra com el país en el qual es vulguin integrar. Mostra, de cara al futur, una manera de ser, alguns trets de la qual traspuen a partir del coneixement que ens ha transmès Antoni Fiter i Rossell.

Les dues persones que hem convidat i que han tingut l'amabilitat d'acceptar de parlar sobre Antoni Fiter i Rossell i la seva obra són Antoni Morell, escriptor, advocat i historiador, i Joan Massa, professor de filosofia i després secretari de la Mitra, i també col·laborador a diverses publicacions. Gràcies a ells podem ampliar més la nostra opinió i podem aproximar-nos a diversos aspectes de Fiter i Rossell i del *Manual Digest*.

Antoni Morell

Jo em sento una mica relleu, testimoni d'altres persones que van col·laborar en la transcripció del *Manual Digest*, dues o tres de les quals ja no hi són físicament. Parlo concretament del professor Caldas, i d'una manera especial de la meva antiga col·laboradora i col·laboradora d'Andorra en diversos consells generals, sindicatures, etcètera, la Lídia Armengol.

Per què es va plantejar aquesta transcripció de la Bíblia d'Andorra, tal com en diu Brutails, el gran historiador i economista francès? L'any 1972, el mestre Orelleta, el Sr. Bonaventura Armengol, l'actual ministre de Cultura, Pere Canturri, que en aquell moment era secretari, i tot un grup de gent, ens vam plantejar l'andorranització.

Aleshores, jo era una mica més gran que la malaurada Lídia i, per tant, vaig començar abans. I ens van encomanar una tasca. No teníem espai, no teníem ni llibres; teníem una idea, teníem un repte, teníem una dèria, i el Consell General en aquell moment –ho recordaré tota la vida, perquè jo hi vaig entrar al setembre-octubre, aleshores encara donava classes a Sant Ermengol– ens va encomanar d'andorranitzar Andorra. Com es pot andorranitzar una cosa que ja és Andorra? Volia dir recuperar.

Aquesta andorranitat de què parlava Antoni Pol a la presentació era una cosa sentida i no explicada, compartida per tota la gent d'aquest país, de fora i de dins, i em sembla que encara ara existeix. Però a la taula del Consell General i a la del Tribunal de Corts teníem un *Politar*, que, com diuen els juristes, tant Rius com Coliart, era una mica el Talmud, la Bíblia, però gairebé ningú no l'havia llegit. Recordo que el raonador del Consell mirava, quan jo hi vaig entrar de secretari el 1972 i el 1973, a veure què deia el *Manual Digest* o què deia el *Politar* d'allò o d'allò altre.

Ens van donar un ofici, però no tenia contingut. Hi havia els Pariatges, sí, però després dels Pariatges hi havia un buit que saltava del segle XIV als segles XVII i XVIII. I llavors entrem al segle XVIII. En aquell moment, jo havia acabat la llicenciatura en història i vaig fer la tesina sobre la Revolució Francesa i Andorra. I aleshores em vaig plantejar molt seriosament què era el *Manual Digest*, què era aquell llibre que hi havia al davant dels Tribunals de Corts. Encara no hi havia ni advocats ni l'estructura actual. Què eren aquells llibres en pergamins? I l'arxiu de les sis claus encara no s'obria. Però ho vaig intentar. És molt curiós, perquè la primera experiència que tinc de tocar el *Manual Digest* va ser al Col·legi d'Advocats de Barcelona, on n'hi havia una còpia, i després a Vilanova en va sortir una altra. I em vaig adonar que, en definitiva, des del segle XVIII s'estava plantejant una problemàtica importantíssima: qui érem?, d'on veníem?

Jo ho sabia per la meva mare, pel meu pare, pels meus oncles, per la Massana, per Escàs, pel Consell General, pels tribunals... però no ho havia tocat. A mi em van educar religiosament i la Bíblia sí que sabia què era, però allò que em deia Brutails o que em deia Rius o que em deien altres juristes o historiadors, no ho havia tocat. Fins que ho vaig poder tocar.

Llavors la Lúdia i jo ens vam entusiasmar i el 1978, amb Manuel Mas, l'actual ambaixador davant la Santa Seu, que en aquell moment era secretari, com jo mateix, vam transcriure el *Polítar*, del 1763, i ens vam presentar a un premi anomenat «Andorra 700 anys», i el Consell va treure el breuari petit de l'obra insígnia que tenim aquí, el *Manual Digest*.

És curiós, perquè en aquest país –Andorra és un país teocràtic, però no clerical–, fins als segles XVIII i XIX, són els capellans d'aquestes parròquies, il·lustrats (en aquest cas d'Ordino o d'Escaldes, el gran Antoni Fiter i Rossell i Antoni Puig), els qui ens donen una mica el pa i la sal.

A partir del *Polítar* ens adonem que havíem de anar directament al *Manual Digest*, perquè el mateix Antoni Puig en diu «l'obra insígnia que transcriu, de la qual faig el breuari, el resum».

Ens donen un programa d'andorranització; però, en què ens hem de basar? Tenim els Pariatges del 1278 i del 1288; després d'uns buits, tenim gent important de fora, un altre tema sobre el qual penso que és important reflexionar. I ens adonem que, a partir del segle XVIII, abans de la Revolució Francesa, surt, com sempre, tard –Andorra sempre arriba tard, però potser és millor així–, un costumari, en un moment en què resulta que Catalunya ja té codificacions, els països del costat ja estan fent les codificacions, hi ha el decret de Nova Planta, i aquí ens estem plantejant costumaris. Potser la Constitució també ens ha arribat molt més tard, perquè és veritat que tot ens arriba més tard.

I empenem l'estudi per ajudar-nos a buscar aquesta andorranitat, a partir de la comesa que ens encarrega el Consell General, ara fa vint-i-cinc anys. I el Consell General, el 1988, amb una solidesa d'absoluta unanimitat, fa aquesta transcripció. Ja n'he explicat una mica les motivacions: intentava donar la Bíblia, que la *toquessin* els andorrans i els residents, que toquessin el Talmud, en paraules de juristes eminents. Es tractava de dotar de façanes, de cobertes, d'infraestructura, d'edifici, aquesta andorranització. I avui, gràcies a Déu, podem dir que tenim una obra insígnia. I no ho dic jo, ho han dit de l'un a l'altre cantó, i ha sortit d'aquí amb aquell seny, perquè Antoni Fiter i Rossell és il·lustrat i coneix el francès i coneix el castellà i coneix el català, i ha buscat i fa citacions dels grecs i dels llatins. És un humanista, en definitiva. I, al mateix temps, perquè pateix, diu: «El meu país no té res en treballs, no té res per vestir». I Antoni Fiter i Rossell parla, al *Manual Digest*, de les valls neutres. És curiós, això de les valls neutres, impressiona molt; és una paraula que hem perdut, neutres o neutralitat, no se sap què dir correctament.

Aleshores, fa consells i màximes d'atenció, de bon seny, de cautela, de prudència, de paciència. No copiem, no tenim els grans edificis del costat, però potser tenim unes arrels, uns fonaments, una terra.

Joan Massa

L'Antoni Morell ha fet una aproximació existencial; jo també l'hauria de fer, però a

mi encara m'és més difícil. El que sí que és veritat és que als anys setanta, quan jo vaig acabar d'estudiar, vaig venir a Andorra, i, entre d'altres coses –l'Antoni n'és una mica responsable, perquè em vaig trobar sense feina–, vaig entrar a treballar a l'Assessoria Pedagògica i vaig fer classes de català dins el programa d'andorranització. Crec que els anys setanta tenen importància per aquesta raó, perquè d'aquí van sortir moltes coses, fins i tot en va sortir la Constitució anys més tard. N'estic convençut, ho he rumiat molt i penso que és així.

I una de les tasques que feiem, a més a més, era transcriure el *Manual Digest*. Avui també retem un homenatge a aquelles persones. Recordo el Pere Canturri en un despatx de l'edifici del col·legi de les monges –vivia a casa de la Claret, on ara hi ha la Biblioteca Nacional, uns edificis que em fan molta gràcia en la meua vida personal–, i la Lídia ens va repartir a trossos el *Manual Digest*. Amb l'Antoni Armengol, l'actual director de la CASS, en una habitació que no tenia finestra, sobretot de tarda, a les fosques, anàvem traduint i anàvem xerrant, òbviament. He de dir que el Consell General, en aquest sentit, va ser molt esplèndid, perquè ens pagava per fer una feina que ens agradava i a més a més xerràvem, és a dir, podíem comentar. Jo, d'Andorra, només coneixia els companys del seminari, entre els quals el Miquel Àngel Canturri. I en coneixia la vida del meu pare, també ho he de dir; el meu pare em va ensenyar molt d'Andorra, perquè era obrer d'aquí, i jo no ho oblidaré mai. Sé que és conèixer Andorra des d'aquest punt de vista.

Per tant, començo a conèixer Andorra traduint el *Manual Digest*, i després transcrivint fons documentals que venien dels arxius secrets del Vaticà. El Consell va comprar un lector de microfilms, i passàvem els microfilms en folis. Transcrivíem cartes de temes andorrans que s'havien de resumir en dues ratlles.

Aquells eren uns moments en què jo venia molt carregat, ideològicament parlant, perquè vaig venir a Andorra als anys setanta, a finals del franquisme, amb tot el que significava per a mi, després de les lluites a Salamanca, que és el lloc d'on venia, el fet d'arribar a un país nou, a una democràcia entesa en el sentit de la llibertat. I va ser, doncs, a partir del *Manual Digest* que vaig anar veient Andorra de mica en mica.

I a partir de la transcripció del *Manual Digest*, una les primeres preguntes que un es planteja és per què al segle XVIII, per primera vegada, hi ha un home que ho posa tot per escrit. És el primer que ho fa, escriu la seva pròpia història. És a dir, per què és al segle XVIII i no abans que s'escriu el *Manual Digest*? Moltes de les coses que diu Fiter no són històricament vertaderes, òbviament, però ell les escriu per primera vegada.

És en aquell moment quan, d'una manera o d'una altra, trobo un ressò en el rerefons de la lectura. Jo procedeixo de la filosofia, en veritat he estudiat teologia i filosofia pràcticament tota la vida, no he fet res més des que tenia deu, quinze anys. Es veu per primera vegada que per viure –i això ho he escrit aquests dies en algun lloc–, no es pot oblidar. Fiter i Rossell s'adona que per viure, en un moment concret de la

història, no es pot oblidar. El Consell General és el primer que li encarrega que ho posi per escrit. Pocs anys abans, el Consell havia codificat els privilegis i les ordinations; hi ha una codificació dels anys 1740 i escaig. Per tant, dit d'alguna manera, el Consell General feia temps que estava preocupat. A Espanya hi ha l'arribada dels borbons, i en aquells moments el general Moragues és a la Seu.

Núria Sales, que és catedràtica de la Universitat de Barcelona, té escrit a la *Història de Catalunya* de Pierre Vilar que Andorra va estar hipotecada vint anys després de la guerra del 1700, pels drets que li feien pagar o els austracistes o els borbons. A la Seu, durant deu o quinze anys, tan aviat baixava el cap borbó de Puigcerdà que feia pagar impostos als andorrans, com en Moragues, també a la Seu, que era dels altres, que havia perdut, però que era allà i també feia pagar. Els andorrans pagaven per un costat i per un altre. D'una manera o altra, el Consell General es veu obligat a dir: aquí han de saber qui som, hem de saber què hem de fer, i encarrega a Fiter i Rossell que escrigui la història d'Andorra.

Algun dia es coneixeran els fons de la Casa Rossell d'Ordino per saber quelcom d'aquest home. Solament el conec pel *Manual Digest*, no el conec per res més. Va estudiar a la Seu, va ser capellà, va ser veguer, l'any 1747 n'era, però el 1748 ja no. En canvi, el seu germà era veguer l'any 1750; per què en tres anys dos germans són veguers i no ho continua essent el mateix? Probablement, quan el Consell li encarrega de fer aquest llibre, ell deixa de ser veguer per poder fer aquesta obra; però només és una hipòtesi, s'hauria de mirar bé i estudiar-ho.

Per tant, Fiter i Rossell és qui, per primera vegada, agafa l'esperit d'Andorra i l'escriu. La història des del punt de vista de la interpretació de les fonts i de la interpretació de la identitat personal i de la identitat nacional. És clar, té una importància i una càrrega política fonamentals, imprescindibles. Per un costat, és veritat que no es pot continuar vivint si un oblida i, per un altre costat, també és veritat que la llibertat té un preu. I la llibertat d'Andorra ha tingut un preu històric, i no es poden oblidar ni els orígens ni el preu que ha pagat per ser lliure, per dir-ho d'alguna manera. És el que diu Hegel en aquella frase famosa: «La història no és res més que la consciència progressiva de la llibertat».

Fiter i Rossell, doncs, es posa a escriure sobre Andorra. Tots coneixeu l'obra, amb els sis grans llibres. En el primer llibre fa història, geografia. No és la seva dèria, òbviament és un home d'església, és un home del XVIII. Però aquí hi hauria una discussió llarga a fer: era un home il·lustrat? L'Antoni ha dit dues coses: és un il·lustrat i és un humanista. Segurament és veritat i no és veritat.

La Il·lustració és un moviment del segle XVIII. Entès en aquest sentit, crec que Fiter i Rossell no és un home il·lustrat, si per il·lustrat entenem un home com Rousseau, que li és contemporani, o un home com Montesquieu. Quan ell escriu a Ordino el *Manual Digest*, Montesquieu treia a París *L'esperit de les lleis*, exactament el mateix any. Aquests són els que nosaltres entenem avui per il·lustrats, segons la interpretació que en fan Kant i Hegel. La Il·lustració a la primera meitat del segle XVIII és un

moviment europeu, no espanyol, òbviament; francès, sí, però espanyol, no, i italià tampoc. És un moviment del nord. Però sí que Fiter pot ser il·lustrat en el sentit que al principi es pregunta: com és que tots els països, totes les repúbliques, tots els governs han escrit alguna cosa, i Andorra no ho ha fet mai fins ara? Per què?

Aquesta pregunta que es fa Antoni Fiter i Rossell sí que pot ser una pregunta il·lustrada. És a dir, és un home il·lustrat en aquest sentit, però en el continent no ho és. Si hagués estudiat a París, potser sí que hauria fet una altra cosa, hauria pogut conèixer els moviments il·lustrats europeus o nord-europeus. Ell és fill de la filosofia barroca, la que s'ha anomenat antimacquiavèlica: el gran moviment i el gran esforç que els jesuïtes, per parlar amb un terme exacte, o que l'Església fa per intentar contrarestar la influència de Maquiavel i l'organització de l'Estat modern, per dir-ho d'alguna manera. I ell copia i es mou en la literatura política barroca de l'antimacquiavellisme. Vaig estar a punt de comparar les seves màximes amb les màximes de dos espanyols, però no ho vaig fer per falta de temps. A la bibliografia recollida a l'època hi ha més de cent títols sobre màximes, aforismes, memòries, amb el mateix contingut de fons. Per tant, el que fa Fiter i Rossell és repensar la història d'Andorra davant la presència dels borbons a la Seu. S'unificava l'Estat espanyol i podia ser possible la monarquia universal.

Quan dic Fiter i Rossell vull dir també el pensament andorrà d'aquell moment, que diu: senyors, nosaltres ens hem de definir i establiré qui som, d'on venim, com a identitat nacional. Per això escriu aquells famosos capítols del llibre primer: «Andorra és vertadera Catalunya». Jordi Pujol de tant en tant els cita, però no esmenta el capítol següent, quan diu: sí, però no en el Govern, ni en les lleis, ni en la política...

És a dir, per un costat, parla i escriu en català; en uns moments en què a Catalunya era obligatori el castellà i la llengua catalana hi era prohibida, ell aquí escriu en català. També aconsella —i hauríem de veure per què ho fa— que d'aquest llibre no se'n facin còpies. Es vol continuar mantenint aquella tradició del secret, de l'arcà. Per als jesuïtes forma part d'aquesta política maquiavèlica mitigada, o antimacquiavèlica. La literatura maquiavèlica, per dir-ho en dues paraules, fa una separació radical entre política i moral en el sentit que la política és una cosa igual que l'astronomia, la biologia, igual que les ciències naturals, i, per tant, té unes lleis pròpies, que es poden estudiar des del punt de vista natural. No s'hi ha de barrejar la religió, no s'hi ha de barrejar la moral; per tant, el polític és una persona que ha de tenir en compte un estudi científic, una aproximació racional a l'exercici del poder.

L'Església, sobretot en el moment de la Contrareforma i la unitat de la corona espanyola, amb tota la disgregació a Europa, recapacita i reacciona, fa tot un contraatac en el sentit de bastir la literatura de l'*speculum principum*. S'escriuen una infinitat de llibres sobre com s'ha d'educar el príncep, què ha de fer el príncep, com s'ha de comportar, combinant com juga la moral, l'ètica, la religió i la política. Espanya té un corrent molt important. Tierno Galván va escriure uns llibres magnífics sobre el tacitisme espanyol. El corrent tacitista és el corrent del segle XVII. Per tant, en aquest

sentit, jo diria que Fiter i Rossell és un home del xvii i no del xviii. Va viure en el xviii, òbviament, va néixer al començament del xviii, però ideològicament pertany al xvii. És un home del Barroc i és un home de la Contrareforma. Ja sé que el Toni el vol il·lustrat, però em costa molt considerar il·lustrat Fiter i Rossell.

Antoni Morell.- Jo dic il·lustrat. La Il·lustració és igual que la Revolució Francesa després, s'expandeix per tot Europa. Ens situem cent anys abans de la Revolució Francesa. Però, per exemple, hi ha una frase que no és meua, és del senyor Antoni Fiter i Rossell, que diu: «I posar en limpio lo antich estat, govern y origen, de esas preminencias, excepciones i prerrogativas per millor entendre la compaginació política y civil d'aquesta república».

Res publica, en el sentit de llegir, no de república. Què passa a mitjan segle, per exemple, a Espanya? A Espanya hi ha tot un corrent, el dels afrancesats, que intenten precisament passar totes aquelles idees que neixen a França, i després, els exèrcits napoleònics ho faran a Àustria, ho faran a Itàlia, i a Andorra ens en vam salvar. Això és veritat?

Joan Massa.- Sí, és veritat, però a la reforma de mitjan segle xviii.

Antoni Morell.- Molt bé. Aleshores, si això és veritat, aquest home és il·lustrat. Estic més o menys d'acord amb la qüestió del maquiavel·lisme, en el sentit que quan es diu que una persona és maquiavèlica és en sentit positiu, és a dir, educar el príncep, educar el poder públic perquè no perdi les connotacions.

Al meu entendre, Antoni Fiter i Rossell, que ve de l'Església, que es troba aquí i que molt bé repensa i reestructura què passa aquí després dels Pariatges, s'inventa aquesta qüestió de Catalunya que després altres poders fàctics actuals o anteriors han volgut utilitzar. A mi el que m'interessa d'aquest text no és tant la veritat històrica com la veritat política.

Joan Massa.- Sobre això no hi ha cap dubte.

Antoni Morell.- Per exemple, qui ha escrit la història del segle xx a Andorra? Se n'han estudiat trossets, gràcies a Déu cada dia hi ha més estudiants, i hi ha també l'Institut d'Estudis Andorrans a Perpinyà i a Barcelona. Però a Andorra tenim un problema –França no el té, Espanya no el té, Còrsega potser tampoc i Sicília tampoc, perquè allà la màfia se n'ha encarregat–; nosaltres tenim una història fixa, i quan dic fixa no vull dir que tinguem trossets.

Aquest home, i això és el que li agraeixo, intenta memorialitzar, i en l'àmbit jurídic ens dóna els costums. Però, comptel!, s'ha dit molt que el *Manual Digest* i el *Polítar* són textos costumaris; però el costumari és un ús i costum, un tema que jurídicament, sempre, sobretot abans de la Constitució, era un mitjà, es podia aplicar per compte

o atenció. Aquest text, l'escriu per encàrrec del Consell General i, una cosa importantíssima, sempre a partir de les decisions dels cosenyors o coprínceps.

I a mi el *Manual Digest*, a banda del memorialisme, a banda del costumari, em dóna el tall. Perquè, a partir de la Revolució, quan després del 21 de gener de 1793 es carreguen els antics coprínceps o reis i Napoleó abandona el copríncipat, els antrons no hi estan d'acord. I això és a partir d'aquest text.

Joan Massa.- Sí, sobre això no hi ha cap dubte, per això dic que la pregunta que ell fa –per què Andorra mai no ha escrit res, mentre que les altres repúbliques, estats i governs sí que ho han fet?–, sí que és una pregunta il·lustrada. La resposta que dóna no és il·lustrada, si per il·lustració entenem el que va escriure Kant.

Antoni Morell.- Bé, però l'Església tampoc no ha donat mai, és un home d'Església. L'Església també sempre ha fet. Tu has parlat dels jesuïtes, jo no n'he parlat.

Joan Massa.- És que els jesuïtes són els qui manaven en aquell moment. Jo ho deia en aquest sentit: la Il·lustració s'entén com un moviment secularitzat.

Antoni Morell.- «L'Estat diu...»

Joan Massa.- Sí, un moviment secularitzat. I el *Manual Digest* no forma part de cap moviment secularitzat.

Antoni Morell.- Home! Secularitzat, no.

Joan Massa.- Això és el que vull dir.

Antoni Morell.- Però dóna les prerrogatives al poble.

Joan Massa.- Sí, això no t'ho nego... Bé, matisem. Al final, quan a l'apèndix diu que el Govern d'Andorra...

Antoni Morell.- El Govern llavors no existia.

Joan Massa.- Bé, «lo Govern de les Valls», monarquia aristocràtica, no popular.

Antoni Morell.- I ara també ho és. O no?

Joan Massa.- Jo parlo d'aquell moment. Parlo del que escriu al final, en el resum, que és molt interessant. Us ho llegeixo, diu...

Antoni Morell.- «Amén.»

Joan Massa.- Sí, acaba dient «amén». Imagina't si està secularitzat, que acaba dient «amén»! Diu: «Les Valls de Andorra, ja desde el principi de son nom...», que el fa venir de la Bíblia. Diu: Andorra ve de la Bíblia. Imagineu-vos, un il·lustrat això no ho hauria dit de cap manera, tal com entenem normalment la Il·lustració.

«Les Valls de Andorra, ja desde el principi de son nom se han governat ab aquella Especie de Govern, que en opinio de tots los authors, y segons la Experiencia de tots los temps, y de tots los regnes provincias, y Republicas es lo millor, y mes perfet, com es lo govern, Mixto de Monarchich, y Aristocratich...»

Antoni Morell.- És que ho era.

Joan Massa.- Però no és il·lustrat.

Antoni Morell.- No, no hi estic d'acord.

Joan Massa.- Montesquieu en aquell moment...

Antoni Morell.- Però Montesquieu no era un il·lustrat. Jovellanos ho fa amb mentalitat espanyola, no al nivell de Voltaire, Rousseau o Montesquieu. És una altra cosa, aquests no eren il·lustrats.

Joan Massa.- Bé, ja ho situarem, deixem-ho estar. «Mixto de Monarchich y Aristocratich; pues lo govern de ellas no es ni pur Monarchich.» Això és terrible, perquè això de mixt té la seva gràcia, «ni pur Monarchich ni pur Aristocratich; o Popular»; i després diu que passa dels populars, diu: «De aquí es, que lo dit Govern no es facil degeneraria en lo despotisme, com ha succehit a molts Regnes del Mon, que seria fàcil Expressar cujo govern era purament, y merament Monarquich, ni que las Valls patescan los desordes Confussions, y perturbacions, que Occasiona lo govern Anarquich, llibertino, o merament popular». Tornant al que dèiem al començament, el que sí que fa, i estic completament d'acord amb tu, és repensar la història d'Andorra amb el concepte de les valls neutres. Andorra no és ni Espanya ni França.

Antoni Morell.- Ni Catalunya.

Joan Massa.- Ni Catalunya, exacte. Això sí que ho té clar. Neutre vol dir: ni Espanya ni França, ni Catalunya. Seria una cosa bonica d'explicar a Andorra. A partir del moment que els coprínceps deixen de ser els senyors medievals; i ell és el primer que diu qui són els prínceps. Aquí hi ha l'extramúsica d'*El príncep* de Maquiavel i tots els prínceps sobre els quals escriuen els autors jesuïtes, el pare Pere de

Ribadeneyra, el pare Mariana... Fiter i Rossell dóna al principi una bibliografia dels quaranta-dos autors que ha consultat per escriure aquest llibre. Cita tots els historiadors que ha consultat, i cita el pare Mariana. El pare Mariana és també d'aquests que té dues o tres obres dedicades a l'educació del príncep i com ha de ser el príncep cristià. Per això, en el títol que ell donarà al llibre sisè, quan parla de les màximes, parla de la recta, és a dir, de la raó d'Estat. En el fons, el tema, d'una manera o altra, és una lectura creient, una lectura catòlica, una lectura catòlica contrareformista de la raó d'Estat de Maquiavel.

Maquiavel és dels primers que escriu a Itàlia sobre la raó d'Estat i ho fa amb aquella forma d'aforismes, «empreses» que deien els jesuïtes de l'època, que són aquestes famoses màximes, que són boníssimes. Fruit de la cultura barroca, no tant de la literatura barroca o de l'art o de la pintura barroca, «que s'ha de poder tocar amb els dits», deia Pere de Ribadeneyra, és a dir, s'ha de poder fer de tal manera que es pugui veure.

Aquesta tarda llegia un capítol de Ribadeneyra i he anotat una frase que m'ha fet molta gràcia. Deia que les idees han de poder entrar pels ulls: «Cuando no puede vestirse uno la piel del león, vístase la de la raposa, la zorra».

De màximes com aquesta, Ribadeneyra en té moltes. Dóna consells als qui estan al costat del príncep, siguin alcaldes, siguin regidors, ambaixadors, i no diem ja la corona. Quines són les normes que han de tenir per comportar-se. D'una manera o d'una altra, sí que és veritat que dóna uns instruments i els codifica per primera vegada, els escriu. Per a mi, la gran importància del *Manual Digest* és que per primera vegada s'escriuen i el Consell General se'ls fa seus. Això que no fa pas tants anys va portar polèmica, fins i tot a Andorra, els advocats s'han queixat dels drets, està tot tipificat. Està tipificat el que ha de fer l'arxiver, està tipificat tot el cerimonial.

Antoni Morell.- Ja que entres en la línia estrictament jurídica, per a mi és la primera vegada que es diu textualment que el dret autòcton andorrà té primacia sobre el dret comú. En aquell moment, el dret comú és el dret que s'aplicava a partir de les codificacions, després del dret romà. I, és clar, no ho oblidem, ell diu una frase que després la diré, respecte de Catalunya, i aquesta diferenciació amb Catalunya per a mi és importantíssima, perquè Catalunya havia tingut el decret de Nova Planta, del 1715. Després Antoni Puig ho resumeix, i si comparem els dos textos veurem que hi ha molta palla i que Antoni Puig la treu i es queda amb l'esquelet fonamental i diu que sí, que s'apliqui l'ús *ius propriorisimo* de Catalunya, per raons geogràfiques i lingüístiques, i la sòlida doctrina, però és la primera vegada que he vist que s'hagi dit que tenim un dret no compilat, un dret, no un costumari, que es pot aplicar.

S'ha parlat molt de les màximes del *Manual Digest*, de la paciència, de fer l'andorrà... I no hem dit que, malgrat que no sigui una compilació, malgrat que no sigui una estructura revalidada com ara tenim les lleis i els reglaments, per primera vegada diu, que jo conegui, que Andorra té, si no un dret, sí una *façon de faire*, un *modus*

operandi legal, propi i autòcton, superior al dret comú que servia als països del costat. I això em sembla important.

Joan Massa.- Sí, el seu intent és sempre fer veure que Andorra és una entitat independent, sobirana. Ell empra la paraula sobirania diverses vegades. La paraula sobirania havia vingut d'Itàlia no feia pas gaire, al segle XVII, la *soberanità*, de la qual havia parlat també Maquiavel. I el corrent del pensament polític espanyol de l'època barroca, d'una manera o altra és present en tota l'obra del *Manual Digest*, especialment en les seves màximes.

Tornant a la Il·lustració, hi ha uns capítols en què sempre es refereix «en lo que funda lo Antiquissim govern y religio». Fiter i Rossell va tenir sempre una gran obsessió: una sola religió. És a dir, ja hi ha hagut l'experiència dels hugonots (la Montserrat Palau ha escrit sobre aquest tema). De la repressió dels hugonots, en parla en un moment determinat, quan fa referència a les jurisdiccions.

Hi ha el Tribunal de la Inquisició. Dóna molta importància a la seva creació. Quina sort hi va haver que el Consell General el demanés i que el bisbe el portés! Gràcies a aquest tribunal, van eliminar el perill i els hugonots. Pot llegir-se també la pàgina 269: drets dels residents.

Antoni Morell.- En aquella època no hi havia residents.

Joan Massa.- Sí que n'hi havia, sí.

Antoni Morell.- Hi havia exiliats.

Joan Massa.- Bé, digues-ho com vulguis.

Antoni Morell.- O acollits, no residents.

Joan Massa.- Bé, pàgina 269, «Apendice Miscellaneo de duptes y proposicions». Diu: «Perque un Estranger Contrague domicili en las Valls gosia dels privilegis, prerrogativas, y exempcions de ellas, es menester, que ames del tems, y espai de deu anys, que de disposició de dret Comu se requireix, per Contraurer domicili; a mes del animo de permanceixer en ellas». En aquell moment (òbviament ja sé que això no es pot comparar), d'estrangers n'hi havia pocs i devien ser escapats d'Espanya, però amb deu anys els donaven els mateixos privilegis.

Fa temps parlàvem que l'exigència de residir vint anys per exercir les professions s'havia de reduir a deu. Jo aleshores treballava a la Casa de la Vall i un conseller deia vint i jo, deu, com el *Manual Digest*. És clar, en aquella època els estrangers eren molt pocs. Al segle XX, els residents a Andorra són molts més.

Antoni Morell.- I els andorrans també eren molt pocs.

Joan Massa.- Sí, i, per exemple, ara que està d'actualitat tot el tema del contraban del tabac, David Mas té escrit com en aquells moments, al segle XVIII, algunes cases pobres es dedicaven al contraban, perquè els altres, els aristocràtics, feien altres coses.

Antoni Morell.- Perdona. El copríncep episcopal de l'època...

Joan Massa.- En va enviar uns quants a galeres.

Antoni Morell.- El copríncep episcopal, al segle XVIII, prohibia plantar tabac a les Valls d'Andorra.

Joan Massa.- Sí, sí, era en aquest mateix moment. Per tant, d'una manera o altra, tot torna. Però, en tot cas, sí que és veritat que hi ha una gran pretensió en Fiter i Rossell que hi hagi una sola llei i una sola religió. Ja Bossuet havia dit aleshores: «Un Roi, une Loi, une Foi».

Antoni Morell.- Llavors, per què parlem?

Joan Massa.- És ell, no és Kant, és Fiter i Rossell, ara per Andorra.

Antoni Morell.- Per què parlem tu i jo, tenint com tenim una Constitució? Perquè serveix això?

Joan Massa.- Això serveix. Ara en parlo, de la Constitució.

Antoni Morell.- Jo tinc la meva idea.

Joan Massa.- Sí, jo també la tinc. En un moment determinat, Fiter fa una relectura d'Andorra, la codifica i l'escriu, la fixa, en el sentit que Andorra és un país sobirà. En el fons és això, un país neutre.

Quan fèiem la Constitució vam estar discutint durant més de dues hores a la taula tripartida, els andorrans i els representants del copríncep episcopal, tots dos al mateix costat, contra els serveis del copríncep francès, dient que Andorra era un país neutre però que no podia ser de cap manera neutral. Nosaltres els dèiem que empràvem el terme neutre i no el terme neutral. En Viola n'és testimoni, també era a la tripartida, i potser algú altre. Els francesos que venien del Quai d'Orsay, quan sentien que nosaltres parlàvem de les valls neutres, deien que no, que la neutralitat, no, i que el model de Suïssa no es podia aplicar a Andorra. I nosaltres els dèiem: perdonin, Suïssa no hi té res a veure, el concepte de neutralitat a Andorra és un altre. I no hi va haver res a

fer. No hi va haver res a fer, perquè el concepte de neutralitat és aquí el de sobirania: valls neutres vol dir valls sobiranes. Ni l'un ni l'altre, ni Espanya ni França, això és el que vol dir neutre, del llatí *neuter, tra, trum*, ni l'un ni l'altre, cap dels dos.

Antoni Morell.- Però jo ho lligo.

Joan Massa.- Amb la Constitució...

Antoni Morell.- Jo ho lligo. Quan es va organitzar la primera visita oficial, que se sàpiga històricament acreditada, el 19 d'octubre de 1978, entre el copríncep Giscard d'Estaing i el copríncep Martí, vam solucionar el protocol, i ho vam fer entre la Lídia Armengol, en Manuel Mas, em sembla que tu, i jo, amb el veguer francès i el veguer episcopal de l'època, a partir del *Manual Digest*, te'n recordes?

Joan Massa.- Hi ha un capítol dedicat al protocol.

Antoni Morell.- Aquí ho vam solucionar i és molt curiós –i ara entraré en la Constitució–, però ho vam solucionar, el 19 d'octubre de 1978, perquè hi havia un galimaties per veure qui havia d'estar a la dreta, qui a l'esquerra, i quan els serveis del copríncep francès de l'època van veure el que hi havia de cerimonial al *Manual Digest*, traduït a un francès macarrònic, van acceptar el protocol, per això es va fer dreta-esquerra, esquerra-dreta, cada parròquia.

Joan Massa.- Això ho diu aquí, al *Manual Digest*.

Antoni Morell.- I algú era conseller en aquell moment. Però jo vull unir la filosofia, el que hi ha de dret, i allò d'intel·lectual o d'il·lustració que hi ha en el preàmbul de la Constitució.

El preàmbul de la Constitució actual, de la norma suprema –els preàmbuls de les constitucions són el paradigma, són els programes, són les idees mare, és el que realment s'ha d'aplicar jurídicament–, diu que Andorra és un estat sobirà, social, independent, etcètera, que enforteix tot el que per ús i costum i tradicionalment ha tingut.

Aquest verb enfortir apareix al preàmbul i enforteix tot el que van dir Antoni Puig al *Polítar*, Antoni Fiter i Rossell al *Manual Digest*, i també els Pariatges. I em sembla que això sí que és la mare de les normes que tenim ara. S'ha de saber la Constitució actual, però s'ha de saber qui és la padrina, qui és la besàvia, qui són els ancestres, els avantpassats, hem de conèixer la nostra història. Com tu deies abans, no es pot oblidar res si es vol viure avui.

Joan Massa.- Sí, és així. Per això, quan parlàvem d'aquest govern mixt, monàrquic i aristocràtic, en el fons (Badosa va escriure'n una cosa molt bona ja fa uns

quants anys) aquesta és la dialèctica que Andorra havia tingut fins a la Constitució, de privilegi i jurament. El privilegi, les excepcions, les prerrogatives... Fiter i Rossell sempre els té presents, i a més en fa una llista.

Ja el Consell General n'havia fet llistes pocs anys abans del *Manual Digest*. Que el Consell General sabés sempre quins són els seus privilegis i, sobretot, des del punt de vista fiscal, des del punt de vista impositiu, quins drets tenen els andorrans per poder baixar, per poder fer el comerç, per importar i exportar, que diríem avui. Aquestes prerrogatives sempre són presents en el *Manual Digest*.

El privilegi i el jurament als coprínceps, és aquesta la dialèctica que hi ha hagut des dels Pariatges fins ara, fins al 1993. La Constitució d'Andorra, el pacte d'Andorra com a Constitució: els coprínceps donen privilegis i juren mantenir-los. El Consell General fa de testimoni i de peticionari: demana, el copríncep dóna i jura no treure'ls.

Tots entenem que la Constitució és una convenció qualificada i escrita, i amb un text tancat. Però, en el fons, Andorra ja tenia una Constitució, la tenia des dels Pariatges, la tenia des d'abans, des de les concòrdies del segle XII, des del Conveni famós, *Convenium*.

Antoni Morell.- Des del 839 fins i tot.

Joan Massa.- Exacte.

Antoni Morell.- Amb l'acta de consagració de la catedral d'Urgell.

Joan Massa.- Sí, els textos llatins. Sempre, quan baixen els homes d'aquí, els homes de la Massana, etcètera, es diu *convenimus*. Què és el que *convenimus*? Calví, a Ginebra, escriurà *convenant*, i la Constitució americana també és un *convenant*, un conveni. Un conveni és aquest diàleg, aquesta relació dialèctica, «privilegi i jurament», amb els coprínceps. El de baix era més proper que el de Foix, però aquest també, si bé després se'n va anar allunyant: en un moment donat, el de Foix, Enric IV, va ser un hugonot, i se'n va anar a París.

Antoni Morell.- Primer borbó.

Joan Massa.- Per això, aquí, al *Manual Digest*, Fiter i Rossell no té cap devoció als hugonots. Però bé, parlava d'aquesta dialèctica privilegi-jurament: els coprínceps donen, normalment donen perquè el Consell General demana. Sempre és així, per això el Consell de la Terra també és així. El Consell demana i el senyor dóna. Ara bé, quan has donat, ja no pots prendre. Aquesta és la dinàmica que Andorra ha tingut fins a la Constitució, el privilegi és allò que un copríncep ha donat al poble andorrà, el dret de fer mercat, el dret de pescar, tot el que vulgueu, però ja ho ha donat als andorrans i quan s'ha donat ja no es pren, i la prova és el fet que quan es

mor un copríncep i en ve un altre, el nou ha de jurar el que els seus avantpassats han donat, perquè això ja no es toca. Aquesta relació dialèctica privilegijs-jurament és la Constitució que Andorra ha tingut fins al 1993. Per tant, és un pacte, surt d'un pacte.

Antoni Morell.- Sí, però fins i tot amb aquests pactes, per llunyania o no llunyania, Andorra accepta la Revolució Francesa.

Joan Massa.- És que es torna a fer el pacte.

Antoni Morell.- Sí, però accepta la Revolució Francesa. El cosenyor, abans del decret del 26 de març de Napoleó, sempre ve després del més proper.

Joan Massa.- Sí, per ús d'espai deu ser, geogràfic.

Antoni Morell.- Sí, però no. Jo volia assenyalar, perquè ho he trobat genial, que precisament el pacte és entre tres, no és entre dos. El poble i dos més.

Joan Massa.- Però el que l'un dóna, a l'altre ja no li queda més remei que acceptar-ho.

Antoni Morell.- Sí, però atenció, perquè el fenomen de la Revolució Francesa és impressionant. Com és que aquesta gent se'n va a Foix, es creen els arxius, etcètera? Jo ho vaig treballar fa trenta anys, en el moment de la tesina, però aquests senyors hi insisteixen.

Joan Massa.- No volen trencar.

Antoni Morell.- No volen trencar i resulta que el bisbe, el copríncep, el cosenyor en aquell moment, que era Dueñas y Cisneros, que anava des de Puigcerdà fins a Oliana —ho vaig recollir tot en aquell moment als arxius històrics de París i de Madrid— dient que els francesos anaven contra Déu, contra la religió i contra Napoleó, quan rep el decret es posa contentíssim, com a bisbe i com a copríncep. Ho vaig publicar, és un pacte a tres. Que és el que ha donat la vigència d'aquest miracle històric, perquè un pacte entre dos segurament no ho hauria fet, ja que si hagués estat Madrid i París...

Joan Massa.- Andorra hauria desaparegut, per raons òbvies, històriques o el que fos. Andorra se n'hauria anat cap amunt o cap avall.

Antoni Morell.- Com els passa als bascos amb el comtat de Treviño.

Joan Massa.- I l'any 1993, torna a haver-hi un pacte. En el fons és el *Manual Digest*. El *Manual Digest* és el que pacta, la política d'Andorra es pacta fins a l'últim moment.

Una última idea, sempre en el fons com a causa o com a fonament, ja que no es dona solament a Andorra, sinó que passa també a d'altres llocs. La política o el govern d'un poble, d'un país, es fonamenta sempre en la desconfiança, ja veureu per què. Arriba un moment, en el cas del *Manual Digest*, que s'ha de posar tot per escrit: qui som, d'on venim, quin sistema polític tenim, quins drets, quin govern. Tot consta per escrit. Fixem per escrit quins són els privilegis, perquè hi ha gent que no sap quins són els drets dels andorrans; per tant, s'han de codificar, s'han d'escriure, cal que estiguin tots posats en un text.

I en el fons de la Constitució del 1993 hi ha una desconfiança, però gràcies a aquesta desconfiança es fa la Constitució per escrit. Desconfiança a tots els nivells: desconfiança d'un copríncep cap a l'altre, desconfiança dels elegits amb els coprínceps. És així; ho he rumiat molt, hi he donat molts tombs i me n'he convençut. Ningú no es fia de ningú; per tant, pactem el que cadascú pot fer, pactem el marc en què cadascú pot actuar. I posem el pacte per escrit.

Els pobles es van fent lliures partint de la desconfiança. És aquesta consciència progressiva de la llibertat que els pobles van adquirint, però la van adquirint perquè en el fons no es fien de ningú. I el pacte consisteix a dir: pactem, perquè de tu jo no me'n fio, i jo de tu tampoc, i com que ho posarem per escrit, ho farem. En el fons, la Constitució és això. Tot el que hem decidit ho posem per escrit, ho hem pactat i ara ho posem per escrit. I si es vol moure aquest pacte que és la Constitució, ha d'anar a referèndum, perquè la Constitució és rígida, no fos cas que el Consell General decidís qualsevol dia per unanimitat que el capítol 3 s'ha de suprimir. Garantia de la desconfiança. Si es vol moure això que està escrit, el poble s'haurà de pronunciar una altra vegada. La desconfiança ens fa pactar. I el pacte ens fa lliures.

Antoni Morell.- Perdona, Joan, ho accepto, però el senyor que escriu el *Manual Digest* no ho fa per desconfiança, sinó perquè se sent agònic i ell mateix diu que no troba res, que no hi ha res. No ho fa pas per pactar, sinó perquè en té necessitat. Salvem una mica l'Antoni Fiter i Rossell!

Joan Massa.- Sí, sí, jo ja el salvo.

Antoni Morell.- És una persona que es troba en un segle com el XVIII, i a mitjan segle es planteja: d'on vinc?, què hi faig aquí, a Ordino? Sóc capellà, tinc poder, etcètera... I llavors ho vol escriure, i a més, diu que no es copii, no fa com nosaltres amb la Constitució.

Joan Massa.- Ens hauríem de preguntar per què va manar que no se'n fessin còpies.

Antoni Pol.- Per aquesta desconfiança de què parles. El *Manual Digest* anava destinat a les autoritats del país.

Joan Massa.- Fiter i Rossell fa d'escriptor. És el Consell General que intervé i li encarrega el llibre, i això vol dir que hi havia certes dificultats en aquell moment, perquè, si no, no l'hi hauria encarregat. I quan ja ho té escrit, dues o tres còpies i prou, i que siguin autèntiques.

Els manuals de la política barroca d'aquell moment també aconsellen que per al príncep la raó d'Estat ha de ser una cosa arcana: les últimes claus de la raó d'Estat només les ha de poder saber ell. L'afer del Warrior de l'època de Mitterrand, o el dels GAL, que és més proper, totes les decisions de raó d'Estat que es prenen en un moment donat, i que són molt greus, són secretes.

En el fons, m'imagino que tot això devia ser una raó d'Estat per a Fiter, i d'aquí ve la política arcana. Hi ha tota una literatura sobre el secret. La decisió última la pren una persona. I allò de Greenpeace va saltar per l'aire, va caure el ministre de Defensa, però si Mitterrand ho sabia o no ho sabia, si havia dit que sí o havia dit que no, no se sabrà mai. És la raó d'Estat. És la política arcana. És Maquiavel.

Les claus últimes de les raons d'Estat, dels estats o dels pobles, tenen aquesta dinàmica pròpia, i no cal que s'hi barregin ni l'ètica ni la religió. No era el fet d'escriure en català, perquè a Andorra no hi havia cap problema; a Catalunya sí que s'escrivía en català d'amagat i no es podia fer públic, però era per altres raons. A Catalunya, al segle XVIII, dels llibres no publicats, el *Manual Digest* és el més important. Aquesta és l'opinió de la historiadora Núria Sales.

Antoni Morell.- El decret de Nova Planta del 1715, Felip V...

Joan Massa.- Ja, però quant a llibres no publicats. El llibre publicat més important, penso que és una obra de Baldiri Reixach sobre l'educació dels infants i aquest va sortir el mateix any 1748 i es va editar a Barcelona en català. Però dels no editats, el més important de l'època és el *Manual Digest*.

Antoni Morell.- La prohibició als bisbes i als capellans d'escriure en català és del 1800.

Joan Massa.- Des de Madrid s'aconsellava que es fes «con cuidado», «sin que se note el cuidado». És a dir, era una prohibició.

Pere Canturri.- Referent al que comentàveu de Casa Rossell, realment el llegat d'aquesta casa és interessantíssim. S'hi està treballant, i encara no se sap què hi ha. Però, mirant una mica els inventaris i els preinventaris que s'estan fent, es veu que s'haurà de revisar molta cosa de tot el segle XVIII i del segle XIX a causa de la documentació que sortirà de Casa Rossell.

D'altra banda, possiblement la documentació de Casa Rossell ens ajudarà a conèixer Antoni Fiter i Rossell, de qui avui coneixem relativament poc, se'n coneix l'obra i se sap que va estudiar a Lleida i a Osca. Ara que se'n celebra el 250è aniversari, de vegades fins i tot dic que no podríem modelar la figura de Fiter i Rossell, no en podríem fer una escultura, perquè no sabem com era. Però, per ajudar-nos a saber-ho, tenim una sort. El quadre de les Ànimes de la parròquia d'Andorra la Vella, el va pintar a la mateixa època, el 1750 o el 1760, en Casanovas, i el va pintar per decisió d'un donant d'Andorra, que feia donació a la Confraria de les Ànimes, i el donant es va fer pintar en el quadre. Aquí tenim, possiblement, la figura de l'únic andorrà conegut del segle XVIII, retratat. I veiem que realment està representat amb la casaca al davant, d'aristòcrata de l'època, amb les sabates de sivella, tal com s'estilaven. En fi, veiem que era un personatge important, important per la vestimenta que porta, per l'expressió que té. Per això penso que si bé no sabem com era Fiter i Rossell, sí que sabem com era un altre andorrà.

I tornant a la documentació, potser el que s'ha treballat més, perquè ens urgeix, és el tema de les fargues, i jo us dic que amb el poc que s'ha pogut mirar de la documentació de Casa Rossell s'està replantejant tota la temàtica de la farga a Andorra. Ja sabem que no és com ens pensàvem que era, que comença abans i, per sort, fins i tot hi ha documentació per saber com al segle XVII no havia entrat a Andorra el cèlebre sistema de la farga catalana. Segur que serà importantíssim.

I una altra curiositat. Al *Manual Digest* hi ha un dibuix fet pel mateix autor, com s'acostumava a fer en aquell temps, que és de traçat continu, sense aixecar la ploma del paper. Fa un moixó i una sanefa, i tot és fet amb un sol traç, sense aixecar la ploma del paper. Doncs, bé, a la Casa Plandolit, entre els pocs documents i les poques coses que van quedar, perquè s'ho van endur tot, hi ha un llibre ple d'il·lustracions amb traçat continu, del mateix autor del *Manual Digest*. És una recopilació que es fa a la Casa Plandolit, però que és del mateix autor. No s'ha estudiat, però s'hauria de mirar què pot aportar realment sobre l'autor del *Manual Digest*.

I quant a la segona pregunta que plantejàveu, què es pensava fer amb l'edició del *Manual Digest*, el Govern ja ha aprovat de fer immediatament, aquest any, pel 250è aniversari, la transcripció al català actual de les màximes del *Manual Digest*, almenys les màximes, perquè a l'hora de la veritat estiguin a l'abast de tothom.

Joan Massa.- Aquest títol té molt mèrit, té molt mèrit fins i tot avui. Aquestes dues frases escrites en llatí tenen un gran sentit. El llatí ha arribat un moment que és revolucionari i tot, perquè, fixeuvos: «Accipite disciplinam meam, et non pecuniam, doc-

trinam magis, quam aurum eligite», «accepteu la meva diligència, el meu saber i no el diner, la doctrina, el coneixement, més que l'or». I acaba dient: «Invidus aut taceat, nostri detractor honoris, aut aliud melius si sapit, edat Opus», o sigui, «l'individu envejós, o que calli, si comença a tocar els nassos, o encara millor, si en sap, que escrigui».

Antoni Morell.- O que treballi.

Joan Massa.- Exacte.

Antoni Morell.- En aquesta introducció hi ha un pròleg excepcional, amb tots els respectes per a en Joan, el pròleg de l'antic jutge d'apel·lacions, el senyor Porcioles. És excepcional des del punt de vista jurídic i històric, potser històric no tant. És un text excepcional que conforma el pròleg que li va encomanar en aquell moment el Consell General. Penso que aquest país ha d'agrair el que han fet moltes persones, de fora i de dins, no pels diners ni per l'*aurum*, sinó per l'andorranitat. Penso que això s'ha de dir públicament.

Joan Massa.- Segurament és el millor text que s'hagi escrit sobre la sobirania d'Andorra, de sempre.

La Massana des de la carretera d'Ordino el 9-VIII-1933. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

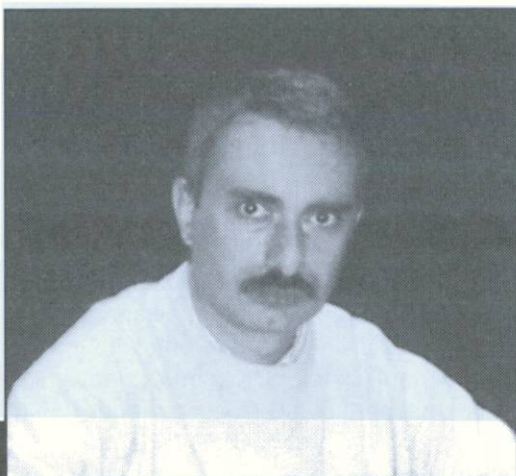

La Mosquera des del camí d'Engolasters l'11-VIII-1933. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

El context històric del Manual Digest

- 26 de març de 1998 a les 22h
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

David Mas i Canalís

▲ Currículum

David Mas (Aixovall, 1957) és llicenciat en geografia i història per la Universitat de Barcelona. Ha estat cap dels Arxius Nacionals d'Andorra i professor de geografia i història d'Andorra. Va participar en l'*Estudi etnogràfic d'Andorra (1993-1995)* i actualment ocupa el càrrec de cap del servei d'etnologia del Patrimoni Cultural d'Andorra. Ha publicat el llibre *La casa tradicional andorrana*, premi Principat d'Andorra 1987, entre d'altres publicacions i articles dedicats a la història del seu país.

Per adonar-se de la veritable dimensió de l'obra d'Antoni Fiter i Rossell, cal situar en el temps tant l'autor com el seu treball i posar-los en relació amb els condicionants polítics i econòmics d'aquell moment, el segle XVIII.

Per entendre la situació d'Andorra a mitjan segle XVIII, ens hem de remuntar enrere en el temps, al final de l'edat mitjana i començament de la moderna, als segles XVI i XVII. La història és un continu i la situació en un punt vindrà determinada per l'evolució que ha tingut abans.

A finals de l'edat mitjana, en el moment en què es crea el Consell de la Terra, el 1419, tot i que es coneix poc per manca d'informació, molt probablement la societat andorrana era més igualitària del que seria més tard; és a dir, la riquesa agrícola estava més repartida entre les cases: n'hi havia de més fortes que d'altres, naturalment, però totes, més o menys, estaven a un nivell similar. L'economia del país era, sobretot, agrícola i ramadera. Hi havia un doble sistema econòmic: per una banda, una economia autosuficient, basada en l'agricultura i el bestiar de casa; era una economia de subsistència, que era la que permetia viure a la casa, com a unitat econòmica i social bàsica de la societat. En aquell moment s'havia arribat al punt màxim d'explotació del territori del país, que tenia aproximadament un 4 % de la seva superfície conreable; era bastant poc i això volia dir que eren pocs els recursos que se'n podien extreure, i, per tant, el creixement de la població estava limitat.

D'altra banda, hi havia una economia paral·lela, basada en la ramaderia, i és la que permetia obtenir diners, diner líquid. La primera era una economia en què el pagès produïa i consumia els seus propis productes, però que no movia diner, o que en tot cas en movia a molt petita escala. El principal producte, el blat, era el just per al consum local, i encara a vegades se n'havia d'importar. Quan una casa, a l'època, necessitava diners, havia de recórrer a l'exterior, a la pràctica del comerç. Tot el diner que arriba a Andorra venia de fora. L'andorrà està obligat a comerciar, a sortir fora a vendre a les fires, ja que el bestiar (més els seus derivats, com la llana) era l'únic producte local que podia exportar. Més endavant hi haurà el ferro o el tabac, però en aquest moment només el bestiar permetia obtenir un diner líquid amb el qual fer front en un moment donat a una situació de necessitat, pagar un dot, una malaltia, una mala collita, etc., i aquest diner havia de venir de fora.

L'economia estava diversificada: el ramader en estat pur no existia, eren pagesos que al mateix temps que conreaven unes terres criaven bestiar. Mantenien aquesta diversificació perquè, si fallava una cosa, tenien l'altra. Per exemple, si un any una epidèmia afectava el seu ramat, tenien l'agricultura per subsistir, o a l'inrevés: si hi havia una mala collita, amb la venda de bestiar podien fer front a aquella situació adversa.

A l'alta l'edat moderna, Andorra passava per una situació que podríem denominar, no de crisi, però sí de precarietat econòmica, perquè aquesta dependència de l'exterior es veia dificultada per una situació de guerra constant entre els

dos països veïns. El flux comercial que mantenia Andorra com a pas de frontera al bell mig del Pirineu entre França i Catalunya/Espanya, i que solia ser de nord a sud, es veia interromput quan hi havia guerra. A la vegada, el segle XVII va ser un període de crisi per a la pagesia catalana, que era el client del comerç andorrà, i, per tant, es redueix la possible demanda. A més, la població també es va veure afectada per tot un seguit de tributacions extraordinàries; cada cop que s'iniciava una guerra calia renovar els privilegis que Andorra tenia per poder comerciar o calia anar a sol·licitar a les autoritats espanyoles o franceses que autoritzessin als andorrans a comerciar en temps de guerra, i això comportava una sèrie de despeses: s'havien de portar obsequis a la persona amb qui s'anava a negociar, calia un desplaçament dels síndics a l'exterior, a vegades s'havien de contractar lletrats, etc. També sovintejaven els allotjaments de tropes. Tot i que Andorra tenia un privilegi, atorgat pel rei, que l'eximia de mantenir tropes, quan hi havia guerra l'exèrcit francès l'ignorava, i a mitjan segle XVII, durant la Guerra dels Segadors, hi va haver regiments francesos hostatjats a l'interior d'Andorra durant llargs períodes de temps. El Consell de la Terra havia de cobrir aquestes despeses recaptant contribucions extraordinàries entre totes les cases del país.

Aquesta situació de crisi va fer que hi hagués cases que es van veure obligades a vendre les seves terres, fins i tot n'hi va haver que van desaparèixer... Però, encara que pugui semblar contradictori, van ser aquestes mateixes circumstàncies les que van permetre l'enriquiment d'altres cases. Hi va haver propietaris que en aquells moments poc adients gosaven comerciar malgrat les dificultats, i van fer fortuna. Al segle XVII hi va haver cases relativament petites que, partint gairebé de zero, van arribar a convertir-se en grans hisendes. Això es pot resumir en una dita andorrana que diu: «El qui arrisca prisca»; és a dir, són els qui parteixen d'una situació més pobra, els qui tenen menys a perdre si els negocis giren malament, els que s'arrisquen a emprendre empreses comercials, a invertir diners per comprar mercaderies o bestiar a França, ja sigui oví, ja siguin mules, i portar-lo a Catalunya, un negoci que podia sortir malament perquè aquest comerç era il·legal, es feia en forma de contraban, però donava uns bons beneficis.

Aquestes circumstàncies van acabar amb l'anterior situació de repartició igualitària de la riquesa i van portar a un desequilibri en l'estructura social d'Andorra. Les cases que s'empobrien es van veure obligades a vendre's propietats i van ser aquestes altres, les que es dedicaven al comerç, les que invertiren els beneficis que aquest els proporcionava en la compra d'aquelles terres de les quals els altres es desprenien. El resultat va ser un major desequilibri social. Aquest va ser el moment en què es van formar les grans pairalies andorranes, de les quals a cada parròquia n'hi havia dues o tres, a Ordino les cases Areny i Rossell, a la Massana els Giberga, Rull o Teixidor, a Andorra la Vella els Guillemó, Molines o Mateu, a Sant Julià els Molines o Mas d'Alins, a Encamp Casa Joan Antoni, i on potser menys es donà aquesta dinàmica va ser a Canillo, on es va mantenir més la situa-

ció igualitària, però tot i així hi havia alguna casa que destacava, com Casa Calbó.

Al primer quart del segle XVIII es va acabar aquest estat de guerra constant entre els dos països veïns. Després de la Guerra de Successió s'inicia un període de pau. Pau vol dir estabilitat i millora de les condicions econòmiques, i una més gran obertura de l'activitat comercial. Aquesta font de riquesa que fins al segle XVII afavoria només unes determinades cases fortes es va estendre a la resta de la població de diverses formes: sorgeixen activitats que fins llavors no existien, com per exemple el conreu i el contraban de tabac, en els quals participen sobretot cases petites. D'altra banda, l'enriquiment de les cases fortes incideix de forma indirecta en les cases del seu entorn. Mentre que abans calia anar a buscar el diner fora, a partir d'aquest moment el poden obtenir al país mateix, ja que entra a través de l'activitat de les cases riques. Les fargues, amb l'exportació de ferro, fan entrar un volum important de diner al país; tot i que els seus treballadors especialitzats —fargaires, miners i carboners— eren francesos, també proporcionen feina als andorrans, que són contractats com a traginers, per transportar el mineral de les mines a la farga, el carbó des dels boscos, i posteriorment el metall ja elaborat, un treball força ben pagat que podia arribar a proporcionar salaris anuals de l'ordre de les tres-centes lliures¹. A més, els comuns venen a les fargues grans extensions de bosc per fer carbó, i això els proporciona una font d'ingressos sense haver de recórrer a fer tributar les cases de la seva parròquia, amb què totes aquestes en surten beneficiades indirectament. En general, milloren les condicions de vida, i es produeix un increment de la població, ja que aquest flux de diner des de l'exterior permet que hi hagi cases que puguin viure sense haver de dependre exclusivament de l'agricultura i augmenta el nombre de cases dedicades al comerç o a l'artesanía.

En el sistema de família troncal, en el qual la propietat es traspassa a un únic hereu, és molt difícil que els altres fills es puguin establir pel seu compte, sobretot si tenim en compte la situació d'escassetat de terres. Normalment, tota la propietat passa a l'hereu, les dones tenen més facilitat per sortir de la casa per via de matrimoni, perquè en haver-hi més hereus que pubilles hi ha més demanda de dones per casar-se, i els altres, els cabalers, o emigren, o es posen a treballar per a cases fortes, fent de mossos o de pastors, o bé es queden a treballar per a l'hereu. A partir d'aquesta època, en haver-hi més riquesa hi ha més facilitats perquè fills cabalers es puguin casar i fundar una casa nova, sense haver de dependre d'allò que la casa d'origen els doni com a dot. Es dedicaran a un ofici artesanal, a fer de fusters, basters, teixidors, complementaran la seva subsistència amb alguna petita propietat, com ara un hort, i al mateix temps sol·licitaran al comú l'adjudicació de boïgues, de terres noves. Per exemple, la major part dels horts del solà d'Andorra són del segle XVIII; eren petites propietats situades sobre la tartera que el quart d'Andorra venia a baix preu i que no es cobraven directament, sinó en forma d'emprèstit i el Quart en cobrava anualment els interessos. (Seran precisament aquestes petites cases les que més patiran la crisi econòmica de la segona

meitat del segle XIX, quan es van tancar les fargues i quan van desaparèixer les fonts de riquesa que permetien el flux de diner anterior.) Amb això, el nombre de cases va créixer de forma significativa. El 1692, en una acta del Consell de la Terra consta que a Andorra hi ha 628 cases, i a finals de segle XIX n'hi havia 1.042: en dos segles la població s'havia incrementat en 400 cases.

Des de la creació del Consell de la Terra el sistema polític d'Andorra era el mateix, però en canvi l'estructura de la societat havia canviat. La situació igualitària dels últims temps de l'edat mitjana ha desaparegut, i això té les seves repercussions en el sistema polític andorrà. En la transmissió de l'herència del cap de casa a l'hereu s'inclouen els drets polítics, i a mesura que es van crear noves cases per part de cabalers, aquestes noves cases no tenen drets polítics; i mentre que se suposa que quan es va crear el Consell de la Terra els seus vint-i-quatre membres, entre els quals hi havia els dos cònsols i els dos consellers de cada parròquia, representaven tots els habitants, més endavant, a mesura que es van crear cases noves, va perdent representativitat i creix el nombre de cases que no participen en l'organització política andorrana. La base del sistema és el Consell de Comú, ja que en el Consell de la Terra el que hi ha és una representació de cada comú: els cònsols, que ocupen el càrrec durant un any, i els dos consellers generals, que són els dos cònsols de l'any anterior. Després ocuparan dos càrrecs intermedis: veedor, membre del Tribunal de Visura, i mostassà o comprovador de pesos i mesures, i al cap de poc els mateixos tornaran a ser cònsols, de manera que es van rellevant unes mateixes persones.

Abans de la Nova Reforma del 1866, el Consell de Comú era integrat pels representants d'un determinat nombre de cases, els *focs*, que eren les cases més antigues, les quals a l'origen tenien drets polítics. El nombre de focs a cada parròquia anava dels vint als quaranta. Eren els caps d'aquestes cases els qui elegien el cònsol i els qui assistien a les reunions de comú, cosa que volia dir tenir accés al control de les propietats comunals, boscos i terrenys de pastura. Per contraposició als focs, hi havia un altre grup social que no tenia representació al comú, els casalers. Casaler vol dir, precisament, fundador de casa nova. Tots els qui van fundar cases noves no obtenen els drets polítics que tenia la casa d'origen i queden al marge dels òrgans de poder. Una situació a la qual va posar fi la Nova Reforma del 1866, com a resposta a les pressions d'aquest grup per poder tenir drets de representació en el Consell i en els comuns.

Els càrrecs polítics més importants són sempre ocupats per homes de les cases més riques, els prohoms, que constitueixen un grup específic dins els focs. El prohom no és exactament un càrrec polític, sinó més aviat una categoria, una definició honorífica que normalment va adreçada a aquelles persones que han ocupat algun càrrec o que tenen la categoria social per ocupar-lo. Per ser cònsol fa falta un cert grau de riquesa, ja que en l'exercici del càrrec sovint s'han d'avançar diners propis, i alhora requereix un temps de dedicació. El màxim càrrec és el de

síndic. Al començament, la figura del síndic no existia de forma fixa; era la persona que nomenava el Consell per sortir a l'exterior a negociar en representació d'Andorra, i si les circumstàncies ho requerien n'hi podia haver fins i tot quatre a la vegada. Però al llarg del segle XVIII aquesta figura política va agafant més cos i el càrrec pràcticament és monopolitzat per la família Areny, a causa, per una banda, de la seva preeminència com la família més rica del país, i també perquè, precisament per això, són els qui tenen el nivell cultural i d'estudis necessari per sortir a negociar fora d'Andorra, ja que el seu nivell econòmic els dotava dels recursos necessaris per cursar la carrera de lleis a les universitats franceses o catalanes. (Aquesta mateixa circumstància serà la que permetrà a un fill d'una casa andorranca estudiar dret i escriure el *Manual Digest*.) Es tracta, també, de gent que no treballen directament les seves propietats, sinó que les administren, i, per tant, disposen de més temps per dedicar-se a l'activitat política. Per descomptat, aquest grup social que ocupa els càrrecs més destacats, el que fa des del Consell de la Terra, o Consell General, és defensar els seus interessos, i són els propietaris de ramats importants o els grans marxants de bestiar els qui des del Consell actuen en defensa dels privilegis comercials que els permeten comerciar amb Espanya en condicions favorables.

Reprement el fil de l'evolució econòmica, durant les guerres dels segles XVI i XVII Andorra manté una postura neutral: si França obliga Andorra a fer alguna cosa a favor seu, com ara una contribució extraordinària o un allotjament de tropes, immediatament els polítics andorrans faran alguna altra cosa per afavorir també Catalunya o Espanya, i així assoleixen un estatus d'equilibri entre els dos veïns. Això respon a l'interès de mantenir els privilegis comercials que permeten a Andorra de comerciar sense pagar drets de duana. Al segle XVII els ramaders andorrans tenen grans ramats de bestiar oví, amb una cabana que va arribar al seu punt màxim a la dècada del 1730 amb 40.000 caps. A partir de mitjan segle XVIII aquesta cabana anirà disminuint i cedint el lloc a les mules. La mula era un animal amb el qual ja es comerciava abans, però és a partir d'ara quan el seu paper pren més rellevància. El principal objecte de comerç, a banda del ferro de les fargues (que estava en mans d'uns pocs) eren les mules. Podien ser criades al país o ser introduïdes des de França, on es compraven cries, pollins, les tenien un parell d'anys a Andorra, i després els feien passar la duana declarant-les com a andorranes. Com a exemple de la importància d'aquest comerç, durant la Guerra de Successió espanyola, el 1710, un sol propietari, Joan Antoni Torres d'Encamp, va obtenir un passaport per portar a Catalunya 140 mules, el preu de venda de les quals a les fires catalanes era, amb petites variacions, d'unes 100 lliures cada una.

Amb la Guerra de Successió, per les seves especials connotacions, es va perdre aquest estatus d'equilibri neutral entre Espanya i França, ja que en aquella ambdues corones estaven en el mateix bàndol, aliades contra el pretendent l'arxiduc Carles d'Àustria, a favor del qual va prendre partit Catalunya. Els andorrans

van haver de demanar a aquest un privilegi per poder continuar comerciant. Els el va atorgar el 1706, i les autoritats franceses ho van considerar una traïció, un pacte amb l'enemic, i per això van imposar fortes sancions econòmiques a Andorra.

En entrar al segle XVIII s'inicia el moment d'auge de la producció i exportació de ferro, el comerç de mules té cada cop més importància i es desenvolupa el contraban de tabac. Les autoritats espanyoles van voler prendre mesures per posar fi al frau duaner. El 1716 la nova monarquia borbònica aplicava el decret de Nova Planta, retirant els privilegis que tenia Catalunya i posant en pràctica un nou model fiscal. Uns anys més tard, el 1728, van fer quelcom semblant respecte a Andorra. El representant de la hisenda espanyola a Catalunya, l'intendent Antonio Sartine, va promulgar una nova normativa tributària segons la qual a partir de llavors tots els productes andorrans que entressin a Catalunya havien de pagar a la duana espanyola igual que ho feien els d'altres països, és a dir, retiraven el privilegi que tenia Andorra i que permetia l'exportació de mercaderies a Espanya amb un tracte fiscal favorable. En realitat es tractava d'una forma de pressionar el Consell General perquè prengués mesures per eradicar el contraban.

Abans de l'aplicació d'aquesta mesura, el bestiar andorrà no estava totalment exempt del pagament de tributs duaners. Hi havia dos tipus de contribucions, el tipus general i el tipus de guerra. Les mules nascudes a Andorra, només pagaven el general, consistent en sis sous per animal; si la mula era d'origen francès, havia de pagar, a més, la contribució de guerra, que també era de sis sous, és a dir, pagava el doble. Respecte al preu que es pagava per una mula en el mercat català, entre les noranta i les cent lliures, sis sous equivalien a un 0,2 % del seu valor, una quantitat relativament baixa, però que tot i així es procurava defraudar. Amb la nova normativa adoptada el 1728 havien de pagar el 10 % del valor del bestiar, tant si era andorrà com si era francès. Va seguir una llarga negociació, que va durar tres anys, fins que el 1731 es va obtenir una sentència més favorable a Andorra. Amb aquesta segona resolució, coneguda com a Sentència de Manutenció, el bestiar andorrà no havia de pagar a la duana, mentre que la contribució del 10 % s'aplicava als productes d'origen francès. A més, s'obligava a aplicar una sèrie de mesures per evitar el frau, com per exemple acompanyar els animals de certificats d'origen, o aixecar un cens de les mules presents al país, el qual no hi ha constància que s'arribés a efectuar.

Tot al llarg de la negociació, l'argument emprat pels andorrans per renovar els seus privilegis consistia a afirmar la seva catalanitat, i no haver de pagar a la duana pel fet de formar part de Catalunya. La resposta de l'intendent Sartine va ser qüestionar: «com és que els andorrans no paguen a la duana perquè són catalans, però tampoc no paguen els impostos que normalment paguen els catalans a la corona espanyola?».

La normativa que aplica el decret de Nova Planta a Andorra és, com hem dit, de l'any 1728, i el 1729 Antoni Fiter i Rossell es llicenciava en dret a la Universitat

d'Osca, de manera que el país disposava d'un estudiant que acabava de llicenciar-se en dret i que pertanyia a una de les cases a les quals més interessava mantenir les franquícies duaneres, Cal Rossell. En ell el Consell tenia la persona adient per encomanar-li la refutació dels qüestionaments expressats i l'elaboració d'arguments que els polítics andorrans poguessin esgrimir a l'hora de negociar amb les autoritats espanyoles. Antoni Fiter i Rossell va acabar la redacció del *Manual Digest* l'any 1748, però degué iniciar la seva tasca un temps abans. Cal tenir present que cada cop que a Espanya hi havia un nou rei, Andorra li demanava la renovació dels privilegis, i la mort de Felip V l'any 1746 devia fer preveure una nova negociació; aquí pogué originar-se l'encàrrec a Antoni Fiter i Rossell d'una obra que fornís els instruments per fer-hi front. Pràcticament tot el primer llibre del *Manual Digest* constitueix una rèplica a les qüestions que plantejava l'intendent Sartine, tal com ho podem veure només en els enunciat:

Capítol primer: «Les Valls d'Andorra son propia y verdadera Cataluña, com a part d'aquest Principat; Andorrans són propiament Catalans en tot rigor y gosan com a tals varias prerogativas en ell».

Capítol segon: «Les Valls d'Andorra, no obstant de ser part de Catalunya, may han dependit, des de la expulsió dels Moros de ellas, del govern, de las Lleis, tant civils com criminals, de la Política, Economia, Usatges ni altra disposicio Secular de dit Principat, si de les Canonicas, Eglesiasticas, Provincials y Diocessanas, respectivament, lleys y costums de ell».

És a dir, com argumentar la paradoxa segons la qual els andorrans, pel fet de ser catalans, no havien de pagar a la duana, però alhora no depenien del règim polític pel qual es governaven els catalans. En aquests dos capítols, Fiter i Rossell desenvolupa una sèrie d'arguments per defensar aquesta aparent contradicció. Ara bé, cal tenir present que això no es va publicar, ja que era una eina en mans del Consell General per poder tenir arguments a l'hora d'anar a negociar amb els espanyols; tal com diu el seu nom, és un manual per defensar els privilegis de què gaudeix Andorra. Al mateix temps, tota la primera part del *Manual Digest* és una història d'Andorra, destinada a explicar les circumstàncies històriques que han portat a aquesta situació paradoxal.

Podem dir, doncs, que darrere la redacció del *Manual Digest* hi ha la defensa d'uns interessos econòmics, la necessitat de disposar d'argumentacions amb què negociar la renovació dels privilegis comercials a fi de mantenir un tracte favorable vers els ramaders andorrans. Va ser mercès a aquesta capacitat negociadora que queda reflectida en les pàgines del *Manual Digest*, que els polítics andorrans van reeixir a mantenir aquesta conjuntura tributària un segle i mig més, fins a la retirada definitiva de les franquícies duaneres a finals del segle XIX.

1. Per fer-se una idea del valor de la moneda a l'època, cal tenir en compte que 100 lliures eren el salari anual del metge, i amb ell vivia una família de cinc membres.

El pont Internacional sobre el riu Runer el 12-VIII-1933. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Grup del Centre Excursionista de Catalunya a Santa Creu d'Olorde. La cinquena persona asseguda és Isabel Trasfí. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

El còmic històric

25 d'abril de 1998 a les 18 h. • Poliesportiu de l'Aldosa, la Massana

Joan Navarro i Badia

Oriol Garcia i Quera

▲ Currículum de Joan Navarro i Badia

Nascut a Barcelona l'any 1955. Especialista en còmics.

Ha col·laborat en diverses revistes i diaris, com *Cahiers de la Bande Dessinée* o *La Vanguardia*. Ha dirigit diverses revistes de còmics: *Cimoc* (1981), *Cairo* (1981), *TBO* (1986), *Viñetas* (1993). Coautor del *Catálogo del tebeo en España* (1980). Fundador de la llibreria especialitzada *Continuará* (1980). Director editorial de *Norma Comics* (1981-84). Editor i director d'*Editorial Complot* (1984-88). Director del *Saló Internacional del Còmic de Barcelona* (1988-93). Director d'*Edicions Glénat España* des del 1993.

▲ Currículum d'Oriol Garcia i Quera

Nascut a Barcelona l'any 1967. Dibuixant de còmics.

Comença a publicar l'any 1987 a la revista *Cavall Fort*. A partir del 1989, compagina la tasca d'il·lustrador amb la docència de dibuix a l'escola de còmic *Joso* de Barcelona. L'any 1993 inicia la col·lecció de còmic històric *Temps d'espases*, de Sigmanent Edicions, amb l'àlbum *L'exèrcit errant*, el qual és seguit de tres àlbums més els anys següents. La seva especialització en el dibuix de temàtica històrica fa que, a partir del 1995, participi en diversos projectes museístics: al Museu Marítim de Barcelona, al Museu d'Història de Catalunya, al Museu dels Raiers de Coll de Nargó i d'altres, i també a l'exposició *L'art del menjar a Catalunya*, exhibida al Palau Robert de Barcelona.

Josep Vilanova.- Potser el fet que la Societat Andorrana de Ciències s'ocupi d'una activitat com el còmic ha sorprès algú. Un motiu essencial és perquè intencionalment, en la mesura que podem, col·laborar en tot allò que és «seriós». I cal dir que seriós no té res a veure amb avorrit: avorrit és el contrari de divertit i seriós és una altra cosa. I si hi ha alguna cosa que sigui seriosa i al mateix temps divertida és el món del còmic. I bé, tenim la sort que cada any ens deixen col·laborar d'alguna manera en això, i esperem que puguem fer-ho molts anys més.

De tota manera, jo anava a fer una cosa –i que consti que en Joan Pieras m'ha donat permís–, anava a comentar a en Joan Navarro que l'any que ve ens agradaria que vingués a fer una altra xerrada, però que ens parlés d'una cosa que cada any constato i que a mi en té intrigat, i que són les recargoladíssimes interpretacions que fan els polítics del món del còmic. Recordo que l'any passat vam estar comentant anècdotes, com ara una que jo vaig viure personalment: que van obligar el Capitán Trueno a casar-se, perquè hi veien unes coses raríssimes en el fet que viatgés pel món amb la Sigríd sense que estiguessin units per *santo matrimonio*. Jo que llavors tenia una edat procliu al desvetllar de la cosa eròtica, puc dir que *El Capitán Trueno* no forma part del meu despertar en la vida sexual. També es va explicar quin embolic es van fer pel fet que qui portava una bata era la negra: quedava racista. En canvi, si hagués estat de Cantalapiedra hauria semblat normal.

Doncs sí, no puc dir que quedin citats, però sí que estan convidats, i això ho puc dir públicament. L'any que ve ens haurien d'explicar això que és, penso jo, una assignatura pendent en el món del còmic: les interpretacions retorçades que s'han anat acumulant al llarg de la història i que han obligat a canviar guions de forma substancial.

Joan Pieras.- Això serà una primícia. No se n'ha parlat mai. En Joan té un any per preparar-ho. No pot dir que no, a un any vista.

Josep Vilanova.- De moment, aquest any ens parlarà essencialment del còmic històric, que és un altre dels temes que també tenen un motiu molt important dintre la història del còmic. I bé, jo m'aparto, perquè tinc ganes de fer d'espectador i escoltar el que es diu d'aquest tema tan interessant.

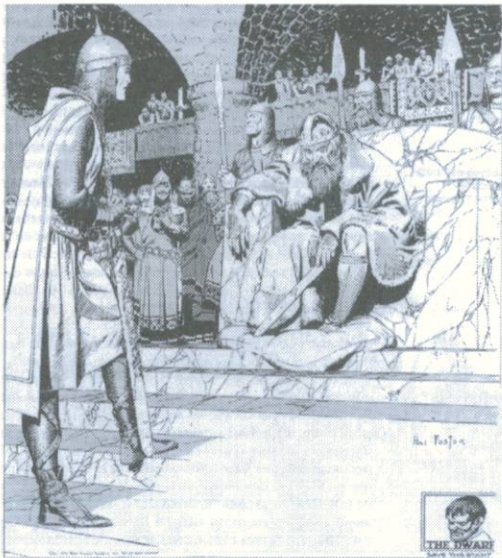
Joan Navarro.- Bé, doncs, com es pot veure, aquí esteu molt ben organitzats, perquè es fan dos actes pel preu d'un.

El tema de la xerrada és el còmic històric. Aquí d'entrada ens trobem amb un primer problema, que és: què és la història? Ja d'entrada hi ha allò de la perspectiva necessària que hagi passat un temps perquè puguem considerar els fets. Diem, per exemple, que no és història el fet que ahir el Borrell guanyés l'Almúnia, tot i que ho serà d'aquí a cinquanta anys.

És a dir, entenem per història els fets amb una bona part l'antiguitat, tot el que no forma part, posem per cas, dels últims 50 anys. I el còmic ha tractat la història, i molt. Com, en realitat, si aquesta conferència tingués un altre nom, un altre tema, també trobaríem una infinitat de còmics que haurien tractat aquell tema. Fonamentalment, el còmic ha tractat la història de dues maneres: una, com un decorat al qual no es prestava més atenció que com un justificant de les aventures que estaven passant. És a dir, si s'havia de fer un còmic d'indis, un de guerra i un de capa i espasa, s'emmarcaven, el de capa i espasa en una indeterminada Edat Mitjana i el de guerra en la Segona Guerra Mundial.

En el cas dels *tebeos* espanyols, que són els que coneixem més, s'han tractat tots els temes i en general, tot i que generalitzar és sempre difícil, s'ha tractat el marc històric des d'un punt de vista molt poc rigorós. La documentació que hi ha darrere aquests *tebeos*, doncs, no era l'escaient. És clar que aquí també cal dir que el dibuixant del *tebeo* espanyol, a l'època en què s'han fet més *tebeos* a Espanya, ha hagut de treballar en unes condicions de precarietat absoluta quant a les possibilitats de disposar de la documentació necessària.

Si comparem per exemple, dos mites de la historieta espanyola, *El Guerrero del Antifaz* i *El Capitán Trueno*, amb un dels personatges clàssics, històrics, més coneguts del còmic nord-americà, Príncep Valent, la diferència és infinita. Infinita considerant la cura amb què Harold Foster va envoltant l'entorn del Príncep Valent, la manera com anaven vestits els personatges, la fidelitat amb què dibuixava des d'un castell fins al que fos, tot i que *El Príncep Valent* no pretenia ser res més que un còmic d'aventures inspirat en la llegenda dels Cavallers de la Taula Rodona i barrejava personatges reals amb personatges ficticis. Dins *El Príncep Valent* podies trobar des d'una referència a Àtila fins a una referència al mag Merlí o a Lançalot. És a dir, Foster no tenia una voluntat d'explicar la història d'aquell període, però sí que tractava que el seu producte fos creïble. I aquesta credibilitat ja començava amb una documentació de l'entorn en què es movia el personatge, i també cal dir que en el cas del Príncep Valent es va pro-

El Príncep Valent.

duir una circumstància ben curiosa, justament el contrari del que dèiem abans del Capitán Trueno: el Príncep Valent sí que es va casar amb la seva xicota, i va tenir fills, i va envellir en certa manera. I això el feia més creïble, descrivia la seva pròpia història.

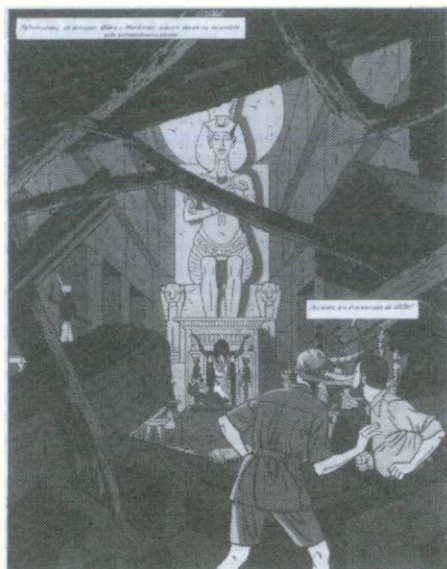
Joan Pieras.- I gairebé es va separar, perquè va marxar, te'n recordes?

Joan Navarro.- Això és una interpretació. Va tenir un mal moment i fins i tot en l'últim període de la seva vida, les aventures del Príncep Valent, que com sabeu era una pàgina dominical que des de l'any 1937 ha anat sortint en els diaris nord-americans, a partir dels anys 60 moltes de les aventures estan protagonitzades directament pel seu fill, perquè la característica de l'aventura que havia de passar el Príncep Valent no quadrava amb l'edat que ja tenia, tot i que no va es va veure mai gaire envellit. D'aquí al Capitán Trueno hi ha una distància brutal.

Fa cosa de quinze dies vaig estar a la inauguració d'una exposició que es va fer a Barcelona, organitzada per la Societat Catalana d'Egiptologia, i en la qual hi havia una mostra d'Egipte en còmic.

Per a aquesta exposició, s'havien triat, naturalment, les referències clàssiques que tots podem conèixer d'Egipte en la historieta, des d'*El cigar del faraó* de Tintín, o *El misteri de la Gran Piràmide* del Mortimer, o sèries que estrictament passen a l'època dels faraons egipcis, com la sèrie francesa *Les étirés du Soleil*, o com l'Alix, que és un habitant de l'Imperi Romà que viatja per tota la Mediterrània i en un parell dels seus llibres transcorren a l'Egipte. I en aquesta exposició, el catedràtic d'història que presideix la Societat Catalana d'Egiptologia, va plantejar, que moltes vegades ens preguntem per què el tebeo no ha acabat d'arrelar a Espanya com un mitjà que un determinat tipus de públic es prengui seriosament, i va dir que un dels motius podria ser la poca cura que es va tenir a l'hora d'envoltar el context històric d'aventures com les del Jabato.

Es deia Jabato i era un iber. A Bar-

Blake i Mortimer.

'Les Héritiers du Soleil'.

celona ha triomfat l'exposició sobre els ibers, ha batut records de visitants, i a ningú no li ha passat pel cap, en aquesta exposició, posar alguna vinyeta del Jabato, com l'iber més popular que probablement la meitat de la població ha conegut. Per què això ha estat així? Perquè, analitzant les aventures del Jabato, hi ha tants disbarats, tants!, que cap historiador no podria mai plantejar-s'ho seriosament.

El Jabato és un *tebeo* llarg, que es van publicar en 381 quaderns d'aparició setmanal, i, per tant, crec va durar vuit anys, des del 1958 fins al 1964. I aquí hem de tornar al que deia abans: el dibuixant espanyol clàssic treballava en unes condicions molt precàries. Primer, li pagaven poc, i després, havia de treballar amb molta rapidesa, perquè s'ho havia de fer pràcticament tot el mateix dibuixant, i treure cada setmana un *tebeo*. No vull donar a entendre que la culpa de tot la tingués el Darnís per preocupar-se poc o el Víctor Mora per documentar-se poc. En tot cas, més el Víctor Mora per la dificultat que el Darnís, perquè, per exemple, dintre la història d'*El Jabato* surten set o vuit emperadors romans amb una distància entre el primer i l'últim de 500 anys.

A *El Jabato* surten faraons egipcis del tercer mil·lenni abans de Crist i surt una descripció d'una ciutat àrab pròpia del segle XIX, pels vestits que porten els personatges, pels noms de les ciutats que visiten, etcètera. Ara bé, si, per exemple, agafem *El Capitán Trueno*, veurem que també va conèixer faraons, i aquí encara la contradicció és molt més gran, ja que se suposa que el Capitán Trueno comença les seves aventures l'any 1191 amb la presa de Sant Joan d'Acre, acompanyant Ricard Cor de Lleó. Uns números després es fa amic de Genguis Khan. I què passa? Mires la vida de Ricard Cor de Lleó i la de

Genguis Khan, i sí, podria ser possible que un senyor hagués conegut aquests dos personatges, si es té en compte el fet que se'n va a Mongòlia en un globus; però, oblidem aquest petit detall (el del Capitán Trueno com l'inventor del globus aerostàtic segles abans que ho fessin els germans Montgolfier), i aleshores això quadra. Però vet aquí que tornant del primer viatge que fa a Xina, el Capitán Trueno acaba a Egipte, i quan va a Egipte hi ha faraons, hi ha faraons vestits i

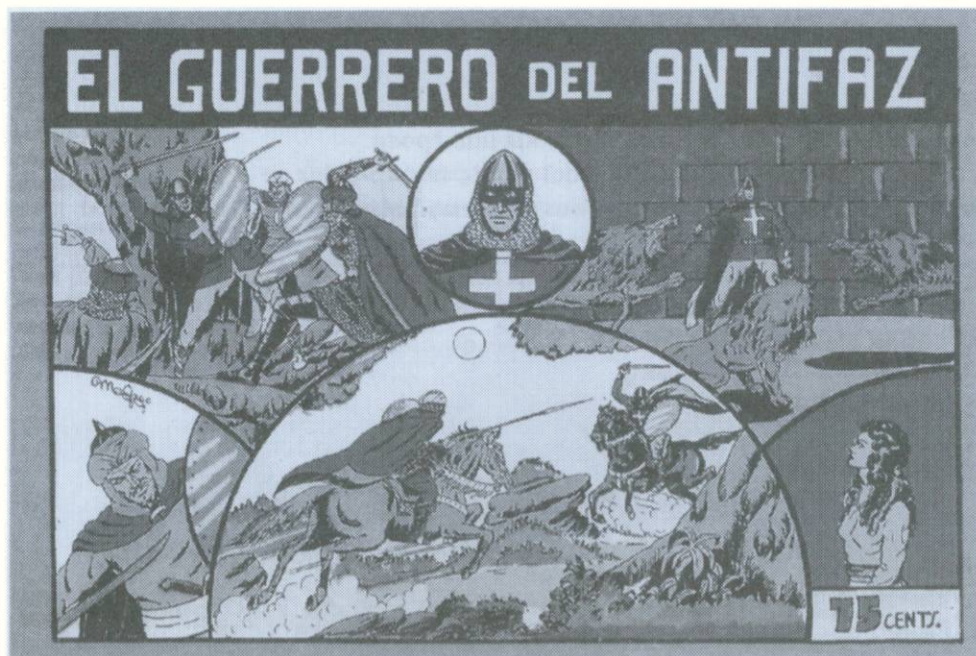
treballant i movent-se exactament igual que 2000 anys abans de Crist. És a dir, que el disbarat campa pertot arreu.

Recordeu també que el Capitán Trueno va descobrir Amèrica. En realitat va ser el pare de la Sigríð el qui hi havia anat. Aquí, certament, hi ha una base històrica, ja que els víkings coneixien Terranova; però, en aquest cas, dins la mateixa història s'hi va barrejar tanta salsa que realment va ser espectacular.

Tornant al que deia abans, sobre els *tebeos* històrics, a mi se m'ha fet bastant difícil prendre *xulettes* aquí de tot el que volia citar. Però a més dels casos més típics com el Guerrero del Antifaz i el Capitán Trueno, n'hi han hagut molíssims.

En realitat, dins el còmic històric s'han tractat tots els temes. Voldria destacar-ne alguns, bé per curiosos, bé perquè potser són els que han tingut més popularitat o els que poden ser més recordats.

Comencem pel *tebeo* de l'Iranzo, que ens va acompanyar l'any passat i que malauradament ha desaparegut aquest any, que és *El Cachorro*, un *tebeo* de pirates i amb una ambientació també moltes vegades surrealista, perquè poca cosa tenia a veure amb l'entorn històric, però que en el cas de l'Iranzo sí es preocupava de terminologies marines, de com eren els vaixells, i que si els pirates anaven a tal illa del Carib, aquella illa havia d'existir, i coses així. És a dir, hi havia un *max-mix* bastant tolerable, i tampoc no hem d'oblidar que, sense *El Cachorro*, probablement Bruguera no hauria fet *El Capitán Trueno*, perquè en l'inici de l'encàrrec d'aquest darrer hi havia l'èxit comercial d'*El Cachorro*, que havia sortit cinc anys abans.

Parlant de pirates o d'ambient de pirates, hi ha *tebeos* tan coneguts com *El Capitán Coraje*, fet pel propi Iranzo, *El Diablo de los Mares* de Ferrando, una sèrie potser menys recordada, i una altra sèrie també d'una certa longevitat, *Miltón, el Corsario*, feta per l'inefable Vaño, l'inoblidable i mític creador dels personatges Roberto Alcázar i Pedrín. I aquest sí que no s'estava de dibuixar, en plena època dels pirates, un parell de senyors asseguts en una taula moderna del segle xx. Doncs, sí, les històries de pirates de *Miltón, el Corsario* són històries directament marcianes, però el fet és que va tenir èxit.

Després s'han tractat temes menys coneguts, com la Guerra de la Independència, quan l'ocupació napoleònica d'Espanya. N'hi ha un, que potser és el més conegut, que és *El Sargento Furia*, que es va publicar als anys 60. En una època més tardana, en va sortir també un del José Ortiz, un dibuixant clàssic de tota la vida *El Balín*.

Van sortir temes en què el títol ja ho diu tot: *Juan León, guerrillero de Sierra Morena*, per exemple. Era un *tebeo* de l'any 1954.

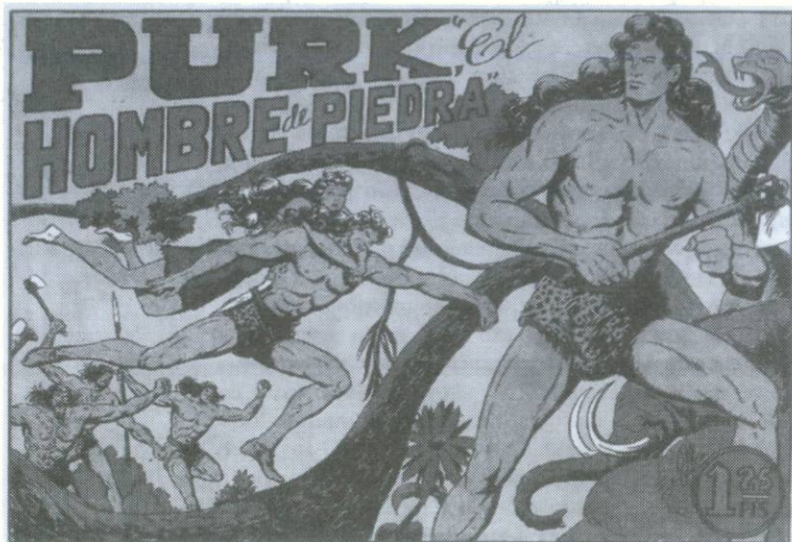
Van sortir *tebeos* de romans, d'egipcis, de grecs, de prehistòrics. Qui no es recorda de *Purk, el Hombre de Piedra*? Doncs bé, en el cas de Purk passa exactament el mateix: hi surten robots, hi surten dinosaures... Jo em queixava abans que a *El Jabato* en un moment determinat hi podia haver un error històric de 400 anys; però és que en el cas de Purk estem parlant d'una diferència de 50 milions d'anys!

Joan Pieras.- A *Piel de Lobo* hi havia televisió. O sigui, la televisió ja existia a l'època.

Joan Navarro.- Una mica com els Picapedra.

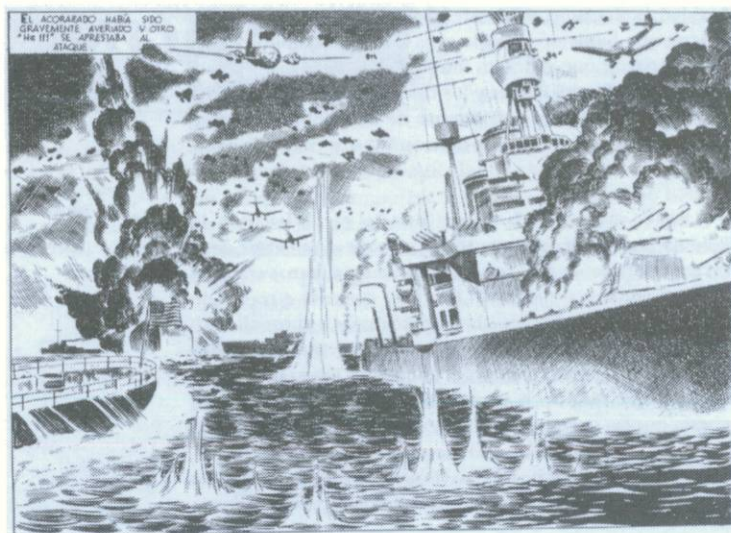
Joan Pieras.- Exacte. Però semblaven seriosos.

Joan Navarro.- Hi ha un *tebeo* que jo no qualificaria de *tebeo* històric, per-

què de fet era un *tebeo* de guerra, i que era *Hazañas Bélicas*. Era una col·lecció de tebeos que va tenir una popularitat molt gran des que va sortir a la darreria dels anys 40, i que durant tots els 50 i els 60 va tenir infinitat de reedicions, de recopilacions, de col·leccions paral·leles. I aquí sí que estem parlant d'una sèrie. És clar, era arriscat equivocar-se en la guerra mundial; posar, per exemple, que l'havien guanyada els alemanys hauria estat una mica exagerat, tenint en compte que la sèrie es feia tot just deu anys després d'acabar la guerra. Però el que em sembla destacable d'*Hazañas Bélicas*, que probablement d'aquí a uns anys podrà entrar amb tota tranquil·litat en la categoria del còmic històric, és que aquí sí que s'hi tracta amb una gran fidelitat la documentació gràfica a partir de l'afició que tenia Boixcar per la documentació gràfica i per les revistes *Atlas*, *Signal*, totes les revistes que facilitaven la documentació. I ell tenia molta traça a dibuixar d'una manera excel·lent el metall dels avions, dels vaixells o dels tancs, amb una floritura de trama manual que aconseguia que fessin l'efecte, no sols quant a la màquina que dibuixava, sinó també amb aquest ambient de boira que envolta sempre una imatge tòpica de batalla, on cauen bombes pertot arreu. I feia servir aquesta mateixa tècnica per descriure imatges marines, imatges aèries, i d'altres.

Per exemple, dintre d'*Hazañas Bélicas* hi ha un fet molt significatiu, que és el moment en què la col·lecció coincideix amb l'inici de la guerra de Corea. El *tebeo* reflecteix l'actualitat d'una manera pràcticament immediata, i a més en uns primers números fins i tot els protagonistes són periodistes. El primer número

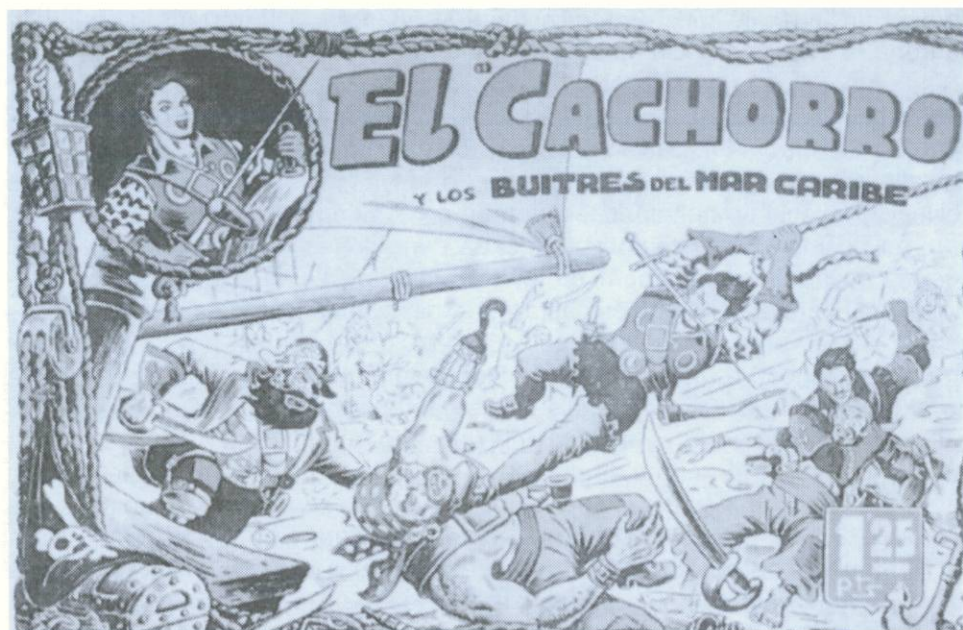
"Hazañas Bélicas".

dedicat a la guerra de Corea es diu *Corresponsales en Corea*, i és un dels pocs casos en la història del *tebeo* espanyol, en què pràcticament amb una immediata setmana per l'altra hi ha un conflicte que per entendre'ns està als diaris, i el *tebeo* el reflecteix sense trencar gens l'esperit de la col·lecció *Hazañas Bélicas*, perquè en realitat el fons era el mateix, només calia canviar els japonesos pels xinesos i els coreans.

També hi ha un altre tipus de *tebeo* històric que s'ha fabricat, que s'ha dibuixat, que s'ha fet a Espanya, que en el seu moment tampoc no s'hauria qualificat de *tebeo* històric, sinó més aviat de *tebeo* d'espies. Per exemple, hi ha una col·lecció del Darnís, el creador del Jabato, que es deia *Tras el Telón de Acero* i que també és d'aquestes que el nom ho explica tot, és a dir, les aventures d'uns jovenets que passaven a l'altre costat, al costat comunista. Era un *tebeo* fet en plena guerra freda, que descrivia d'una manera molt exagerada (o no) el que en aquells moments es pensava al voltant de l'Europa de l'Est.

Finalment, per parlar de *tebeo* espanyols, cal citar les obres que s'han fet, ja no dintre el que seria aquest camp del *tebeo* popular. Gairebé tot el que he mencionat fins ara són quaderns d'aventures, de publicació setmanal, que tant van proliferar als anys 40 i 50, i que es van anar morint tots a poc a poc als anys 60. Però posteriorment va sorgir la historieta per a adults, amb un altre criteri creatiu, també per part dels artistes espanyols, i que en definitiva consisteix simplement en el fet que els autors no dibuixen per encàrrec sinó que fan allò que volen fer i després intenten vendre-ho. Estic parlant de finals dels anys 60, començament dels 70. Entre aquests hi ha alguns treballs molt significatius des del punt de vista de documentació històrica; per exemple *Paracuellos*, del Carlos Giménez, és una descripció brutal d'un internat infantil a la immediata postguerra, feta a partir dels records d'ell mateix, que va estar a Paracuellos del Jarama, i descriu la vida quotidiana de com era dintre d'un lloc així. Fins i tot, el nen que dibuixa el Carlos Giménez, que en realitat és ell mateix, és un nen que va boig per llegir *tebeos* del Cachorro de l'Iranzo.

Joan Pieras.- Que, per cert, nosaltres, en aquest homenatge que hem fet al Cachorro, podeu veure reproduïda una carta feta pel Carlos Giménez, en la qual explica la seva gran admiració pel Juan García Iranzo. O sigui, fins i tot, com deia el Navarro, en les mateixes historietes, ell mateix explica la manera com va rebre un paquet de l'editorial Bruguera amb tota la col·lecció d'*El Cachorro*, o com quan la tia o la mare dels nens, quan anaven a visitar-los, els portaven *El Cachorro* i ells se l'empassaven d'una manera molt cruel, se l'empassaven a canvi d'una poma macada, és a dir, passaven gana i se'ls canviaven per un tros de pa. És una descripció molt crua del que va ser la postguerra, dels llocs on l'Auxilio Social tenia els nens.

Joan Navarro.- Recentment s'han fet dues obres també interessants des d'aquest punt de vista històric. L'una és *Negras Tormentas* de l'Alfons Font i el Juan Antonio de Blas. És una història que passa a la Barcelona dels anys 20, un escenari poc habitual, i és un tema que pot sorprendre. Pensem, per exemple, quantes vegades el cinema americà ha fet pel·lícules de l'Oest. Amb els *tebeos* passa una mica el mateix: hi ha una colla de períodes oblidats, que no s'han tractat. En aquest cas, per tant, és un *tebeo* que està fet ara, però que passa als anys 20, que està inspirat en fets reals, d'enfrontaments entre anarquistes, i que reporta la primera presència de feixistes a la ciutat de Barcelona. I està fet amb molta cura, amb un treball de documentació molt ben fet, tant pel guionista com pel dibuixant, l'Alfons Font.

I un altre *tebeo* que s'ha publicat recentment és *El Silencio de Malka*, del Rubén Pellejero i el Jorge Zentner, que va guanyar el premi Angulema a la millor obra estrangera publicada a França i que és una història que s'inicia a finals del segle XIX, principis del XX, i que explica la immigració de gent de l'Europa de l'Est cap a l'Argentina i la barreja de dues tradicions culturals en aquella època. És un context totalment original, diferent i veritablement emotiu per la manera com està dibuixat.

Tot això formaria part de còmics que han tingut aquest rerefons històric. Hi ha una altra manera de plantejar els *tebeos* històrics, que és quan es fa voluntà-

riament un tebeo històric. Estem parlant de quan es fa la història de tal país, quan es fa la biografia d'aquest senyor o quan es fa una col·lecció dedicada a grans personatges de la història.

Als anys 50 es va fer una cosa curiosa, i que a més era en català: la col·lecció *Història i Llegenda*. La va publicar Hispanoamericana, va tenir una versió en castellà que es deia *Tiempos Heroicos*, a la mateixa època. Aquestes dues col·leccions resulten ben curioses, perquè no compartien els títols, els quals no eren políticament correctes posats a cadascuna de les col·leccions. És a dir, el que era molt espanyolista no hi era en la versió en català i el que era molt catalanista no hi era en la versió en castellà, i excepcionalment hi havia alguns títols amb la doble versió. El més estrany és que això passés als anys 50; fins i tot diré com a anècdota que aquesta editorial va llançar al mateix moment una revista que es deia *Els Infants*, els últims números de la qual van haver d'acabar-se imprimint a Andorra —i és un dels pocs *tebeos* publicats a Andorra—, perquè es va acabar el permís de publicació de *tebeos* en català a Barcelona. En canvi, pel que jo tinc entès, la col·lecció *Història i Llegenda*, que em sembla que va ser de 28 números, van sortir tots impresos a Catalunya.

Hi ha una altra col·lecció de novel·letes gràfiques amb un format que es va posar de moda els anys 60, per substituir el quadern d'aventures, que es deia *Hombres Famosos*, i que també era un *max-mix*: hi havia des d'Anníbal fins a Leonardo da Vinci, i recordo que eren uns *tebeos* que consumíem els nens, que estaven fets amb la idea de divulgar, d'utilitzar la historieta com una eina divulgadora. En aquest cas, independentment de la qualitat que tingués cada *tebeo*, que no estaven malament per ser publicacions, diguem, de batalla, va ser un intent que no va continuar, probablement perquè no es venia, però que es va publicar durant un temps.

I després hi ha hagut una plaga, que ha estat, a partir de la democràcia, l'edició d'històries de Catalunya, de Barcelona, de la comarca, del poble, de la ciutat, de la regió, de l'autonomia, de la vall, del no sé què...

I al final crec que no hi ha ningú que tingui un inventari complet i actualitzat de les històries que s'han arribat a fer en els àmbits locals, explicant fins i tot alguna cosa difícil d'explicar, no en un còmic, sinó en qualsevol mitjà: la història d'un poble que no té història. Potser exagero, però a vegades s'han fet veritables filigranes per compondre un àlbum de 48 pàgines sobre la història d'un poblet que havia tingut la sort que no hi havien passat gaires desgràcies al llarg dels últims dos mil anys.

D'aquest tipus d'edicions, n'hi ha de tota mena. Jo diria que, en general, totes són dolentes des del punt de vista de la historieta. Vull dir que quan s'agafa un assessor, de l'Ajuntament, o de la Comunitat Autònoma, o d'on sigui, que des del punt de vista políticament correcte s'assessora amb un historiador i a partir d'aquí empaqueten 48 pàgines comprimint o estirant el que va passar en la

història d'un lloc determinat, el que s'aconsegueix no sé si és explicar la veritat o la meitat de la veritat, m'és igual, sinó que s'aconsegueix, sempre, un mal *tebeo*. Ningú dels qui hi participen té la més mínima idea del que és el guió d'un tebeo, el llenguatge de la historieta, el muntatge, i llavors s'aconsegueixen veritables disbarats, fins i tot en obres que podien haver quedat com a obres importants, per la bibliografia, per les biblioteques, pel que sigui.

Recordo els tres volums que es van fer sobre la història de Catalunya, a finals dels anys 70. Són llibres on es nota molt que hi ha un cert interès al començament, però acaben una mica esguerrats: el llibre havia de sortir, però el dibuixant s'havia cansat de dibuixar. En realitat, per una cosa o per una altra, la major part de tot aquest treball de còmic històric no ha funcionat.

I després, el que hi ha són col·leccions puntuals. Per exemple, la d'aquest senyor que després ens pot explicar en què consisteix, o algunes iniciatives com per exemple una que es va prendre quan *El Quinto Centenario*, en què es va treure una col·lecció d'àlbums d'historietes destinada a explicar, ara no recordo quants llibres, però eren molts, més de vint.

Joan Pieras.- *El Quinto Centenario*, el que volia era integrar grans autors. És a dir, que eren grans firmes, era un dels al·licients que tenia, autors com Breccia, els ficaven a dintre per explicar aquesta efemèride.

Joan Navarro.- I fins i tot hi ha una col·lecció que l'editava una editorial basca, i que es deia *Tiempos de Historia*, en la qual es van tractar diversos temes, com la Guerra Civil, a través d'un personatge que es deia Eloi, i en diversos àlbums El Cid. Eren àlbums ben fets, no formen part aquells llibres a què em referia abans, i que eren el llibre per encàrrec, per entendre'ns.

Bé això seria una mica la visió del que s'ha publicat a Espanya al llarg d'aquests anys. Ara resumirem el que s'ha fet a la resta del món.

Hi ha molt, moltíssim, i en termes generals es podria dir que tot és o un tipus de còmic com el que explicava abans que s'ha fet a Espanya, és a dir, un *tebeo* de consum, on la història és un decorat per justificar els personatges, o obres en què la qüestió històrica està ben tractada.

També en general, diria que una indústria que s'ha preocupat des de sempre per documentar els *tebeos* i que ha tingut des de sempre un interès envers el seu públic —considerant que el còmic tenia unes virtuts didàctiques que probablement també des del punt de vista comercial estava ben pensat, perquè acabaria per col·locar-se en les biblioteques i a les escoles—, ha estat la indústria francòfona. Tant els editors francesos com els editors belgues des dels anys 40 van treballar en temes històrics, des de tots els punts de vista, i en general diria que són com la nit i el dia en comparació amb els *tebeos* que s'han fet a Espanya.

Hi ha algunes obres mestres del còmic històric, com L'Alix. Aquest és un lli-

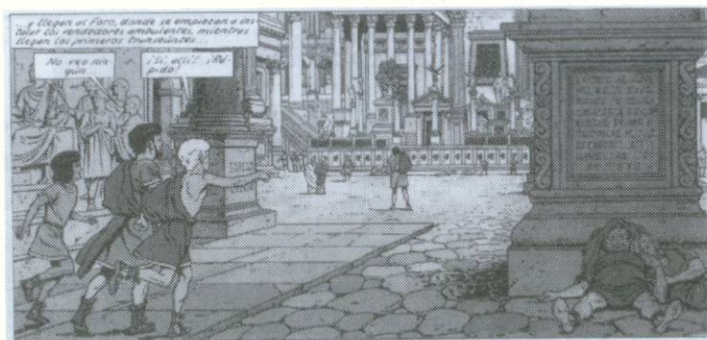
bre que s'hauria de passar a totes les escoles, perquè el còmic té un avantatge, que és claríssim; a la gent li pot agradar més o menys, però té l'avantatge, amb el qual no poden competir ni el cinema ni la literatura, que és que és molt econòmic. Per exemple, en una pàgina de còmic has de fer sortir la ciutat de Roma tal com era a l'època de Neró; bé, això només costa un paper i un llapis, i que el dibuixant la dibuixi i després que la passi a tinta. Si has de fer la ciutat de Roma en una pel·lícula de Hollywood, la broma et costa mil milions.

Normalment aquesta teoria s'ha tingut en compte en la ciència-ficció, i s'ha dit: és que el còmic juga amb molt d'avantatge amb la ciència-ficció, perquè, imaginis el que imaginis, com que no has de pensar en el que costen els efectes especials, ho pots fer. Bé, això també passa amb el còmic i passa d'una manera que per entendre'ns és la que probablement passarà en els propers anys amb els Cd Rom interactius. És a dir, m'imagino que no estem gaire lluny que un nen pugui mirar dintre una ciutat romana, i entrar dintre una ciutat vol dir que amb el ratolí pugui anar pel carrer, pugui ficar-se dintre una casa, veure com eren les habitacions i veure com es vivia.

Bé, doncs, això, abans del món virtual, el còmic ho ha fet. Naturalment, no ho ha fet com a habitació 1, habitació 2, no ho ha fet com ho faria un llibre d'història, però sí que si agafem en el seu conjunt tots els llibres d'Alix tenim unes descripcions impecables de vestuari, de costums, d'eines de treball, d'arquitectura, d'urbanisme, i a més a més és un personatge viatger, que sempre es desplaça, que descriu el món hel·lènic, descriu Cartago, descriu Egipte i descriu l'Imperi Romà. I viatja per tota la Mediterrània.

Jo crec que això es deu estar fent a França, perquè moltes vegades hi ha hagut grans exposicions d'Alix i s'ha vist aquesta documentació gràfica, però el que és segur és que a Espanya no s'ha fet, no s'ha aprofitat el fet que probablement un nen entraria i entendria molt més fàcilment el món romà o com era l'entorn en aquells temps, llegint un *tebeo*.

L'Alix és potser l'obra mestra. Si ens n'anem a l'altre extrem, ens trobarem

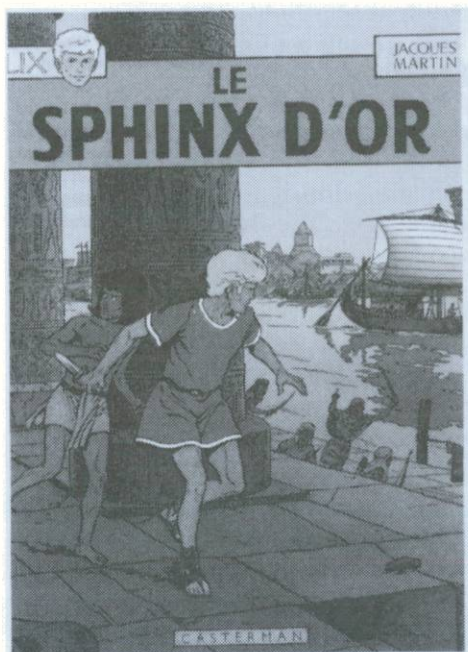
"Alix".

amb l'Astèrix, que no és exactament això, però Déu n'hi do, Déu n'hi do les ciutats romanes que dibuixa l'Uderzo, i Déu n'hi do quan viatja l'Astèrix per segons quins llocs; si un s'hi fixa bé, rarament hi ha un disbarat, i quan hi ha un disbarat ell t'avisava, quan la cosa ja desbarra el lector està avisat que a partir d'aquell moment tot s'hi val. Però jo diria que l'Astèrix, que en aquest cas és un dels *tebeos* que s'han venut més des de fa deu o quinze anys pràcticament. Vull creure que tots els nens coneixen encara més l'Astèrix que un Dragon Ball, per exemple, i estic segur que gràcies a l'Astèrix molta gent coneix que en aquella època hi van haver uns Jocs Olímpics, que París es deia Lutècia. Tothom sap que Cleopatra tenia un nas molt llarg i es banyava amb llet de burra, per exemple; això són coses que llegint simplement l'Astèrix, un *tebeo* de riure, un *tebeo* on si la quàdriga avança en línia contínua li posen multa. Per això dic: hi ha una sèrie de coses que està claríssim que són d'humor.

Però crec que tant l'Alix, que és un còmic amb clara voluntat de reconstrucció històrica com l'Astèrix, fan una cosa que és prendre seriosament el decorat amb el qual passaran les seves històries.

Amb els *tebeos* hi ha hagut, doncs, des de la prehistòria fins a les descripcions d'Egipte, de Grècia, de Roma, de Cartago... Jo he anat anotant aquí coses que a mi m'emocionen molt del còmic històric. Per exemple, hi ha un personatge extraordinari que és Mort Cinder. És un personatge creat a l'Argentina l'any 1962, i en el qual hi ha una descripció brutal de la batalla de les Termòpiles, amb el Leònidas, el rei Xerxes, fet amb un punt de vista més artístic que documental, i que per a mi és superior a qualsevol recreació d'aquest període que s'hagi fet en el cinema.

Tenim casos tan singulars com el protagonitzat per un dels convidats

"Astèrix".

aquest any al saló, el William Vance, que és un autor que ha creat la sèrie *Ramiro*, que passa a Espanya als segles XII i XIII, una obra que a Espanya no s'ha publicat.

També hi ha *La Repanocha*, que és un còmic històric ambientat a Espanya i que es publica a França, Bèlgica, Alemanya, Itàlia, Portugal.

També tenim casos de descripcions d'allò que la història sempre oblidava, com a mínim quan jo era petit i anava al col·legi, en què la història que s'explicava era la del món occidental, la història de Grècia, Roma, els bàrbars, els musulmans, la conquesta d'Amèrica, la Primera Guerra Mundial, la Segona Guerra Mundial i s'ha acabat. Mai no ens havien explicat què passava, per exemple, a l'Índia, a la Xina, al Japó, a l'Orient, etc., abans de les colonitzacions.

D'això també se n'ha fet bastant, i naturalment aquí ja es tira més pel dret i si és difícil a vegades en algun còmic ambientat a l'Europa de l'Edat Mitjana distingir si la cosa passa a l'alta o a la baixa Edat Mitjana, imagineu-vos al Japó, escrit per un europeu, un samurai... bé, un samurai de l'Edat Mitjana i ja està.

En aquest cas he de citar l'editorial per a la que treballo, que és la Glénat francesa, que a través de la col·lecció d'aquí ha publicat 400 o 500 llibres de temàtica històrica, i suposo que per pura necessitat i variació ha acabat fent obres de xinesos, de mongols, de japonesos, de tot.

Joan Pieras.- Una sèrie fantàstica és *Muñeca de Marfil*.

Joan Navarro.- Sí, *Muñeca de Marfil* és una sèrie protagonitzada per mongols, que està ambientada a la Xina de l'època de la dinastia Han, entre els anys 600 i 900, aproximadament. Això demostra el que us deia abans, sobre el que sabem d'aquesta època.

Però, en canvi, hi ha una altra sèrie, *El Viento de los Dioses*, de la qual també, en aquest cas, hem fet també la versió en castellà, que passa, aquesta sí, al segle XIII, al Japó, i és protagonitzada per samurais.

Nosaltres ens hem trobat amb un cas ben curiós, i és que estàvem publicant aquesta sèrie i ens ha arribat la possibilitat d'editar una sèrie sobre samurais i que tenia una mica la mateixa voluntat, però japonesa de veritat, que es diu *Raika*, i en aquest moment fins i tot estem a punt de treure una sèrie ambientada en el món budista, que també descriurà aquest ambient.

I bé, aleshores et trobes que de cop i volta descobreixes la versió original i dius: Ah!, no té res a veure amb el que hem anat publicant. Tots

"Ramiro".

pensàvem en els samurais que pintava l'Adanov i que el Cothias diu que en sap tant de la història oriental, i de cop veus que el que està dibuixant un i el que era en realitat no té massa a veure. És el mateix que deia abans d'*E! Jabato*: la diferència d'èpoques que surten descrites a la mateixa sèrie abasta cinc-cents anys.

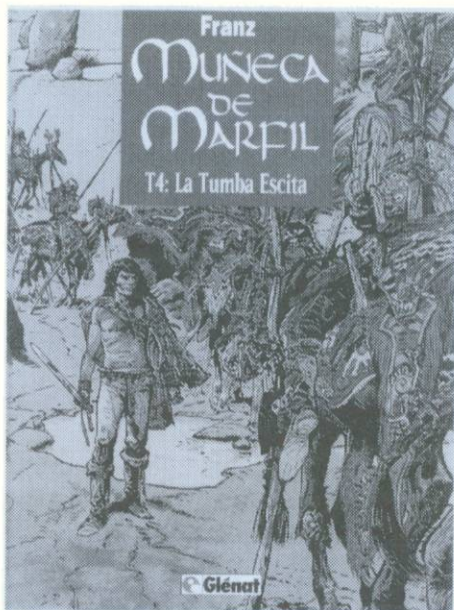
És clar, aquí n'hi hauria prou amb dir que a vegades, en els últims anys, s'han fet còmics que passen a Tòquio, al Japó, amb l'estil japonès, però s'ha de veure com es moren de riure els japonesos que vénen al Saló del Còmic, a Barcelona, veient com els europeus ens pensem que són els interiors de les cases a Tòquio avui dia.

I això per què? Perquè un dibuixant jove a qui li agrada molt Manga i dibuixa una casa, potser posarà un model de moble del Pryca, i la veritat és que allà ningú no decoraria d'aquella manera aquell racó, o un llum amb un disseny que allí va quedar desfasat als anys 50 o que no hi ha arribat mai. Realment, ens estem equivocant en la manera com en els còmics europeus es dibuixa avui el Japó; imagineu quants disbarats hi deu haver en aquesta mena de còmics.

Per això, crec que còmics com aquests Manga s'han d'enquadrar directament dins el mateix interès que puguin despertar-nos els còmics històrics.

En el cas de *Raïka*, o d'*Ikkyu*, de veritat que he quedat extraordinàriament sorprès per la qualitat de la documentació gràfica que utilitzen, des de la descripció de poblats fins a l'arquitectura i els interiors de les cases. I en el cas de l'*Ikkyu* sobretot, el que són els temples budistes i com vivia la gent, com es feia l'aprenentatge dins aquests temples.

I un altre cas curiós. Abans parlava de la col·lecció del *Quinto Centenario*, que va sortir editada per Planeta. Bé, a la col·lecció *Relatos del Nuevo Mundo* es descriu des del punt de vista d'aquí tot aquest període. Aquí ja no cal anar al Japó: ens n'anem a l'Argentina i ens trobem l'Alvar Mayor. *Alvar Mayor* és un còmic creat l'any 1971 per Carlos Trillo i Enrique Breccia. En aquest cas, passa al segle XVII i narra l'ocupació castellana d'Amèrica del Sud, i es descriu amb un punt de vista molt més dur, molt més cru, probablement molt més proper a la realitat, i molt diferent sobretot del que era o és encara el punt de vista nostre sobre tot aquest període.

En fi, des de la prehistòria fins avui, trobaríem una infinitat de coses, i quan entrem al segle XIX la cosa es multiplica per cent. Tot i que, igual que he posat aquests exemples, també podríem haver parlat de la Primera Guerra Mundial, de la guerra de les trinxeres que descriu Tardí, i que és una cosa que no té punt de comparació. Com el cas de *Maus*, una historieta de l'Art Spiegelman, i que és un cas estrany, perquè va guanyar el premi

Pulitzer, i és una de les poques vegades que un còmic guanya el premi Pulitzer. *Maus* és també una descripció, basada en aquest cas en un familiar, en els pares de l'Art Spiegelman, que presenta els camps de concentració de la Polònia ocupada pels nazis i la posterior emigració i adaptació de la seva família als Estats Units. Però aquests són dos casos excepcionals dins un context en el qual veritablement poden haver-hi centenars de còmics que han tractat aquest tema.

"El Viento de los Dioses"

"Maus".

Joan Pieras.- El Joan Navarro és un pou de ciència, és una enciclopèdia vivent del còmic, però jo voldria donar la paraula a l'audiència. El Joan parlaria tot el dia i no es cansaria. Però després tenim una altra conferència, amb el Joan Ferrer i l'Horacio Altuna, i els oients han de descansar una estona. Així, doncs, voldria passar la paraula a l'Oriol Garcia, que és l'autor d'una sèrie històrica que tenim exposada a la primera planta, i que és realment un còmic històric, ben

documentat, un llibre del temps de les espases en el qual, a més del còmic, hi ha tota la documentació, com un autèntic llibre de text. Còmics com el de l'Oriol és el que els nanos d'avui necessiten, és a dir, a través del còmic anar coneixent la història, una història que en aquest cas és molt propera a nosaltres, situada aquí al Pirineu. Passo la paraula a l'Oriol, perquè ens expliqui una mica la seva odissea, perquè també és una odissea publicar un tema així a Espanya i en català.

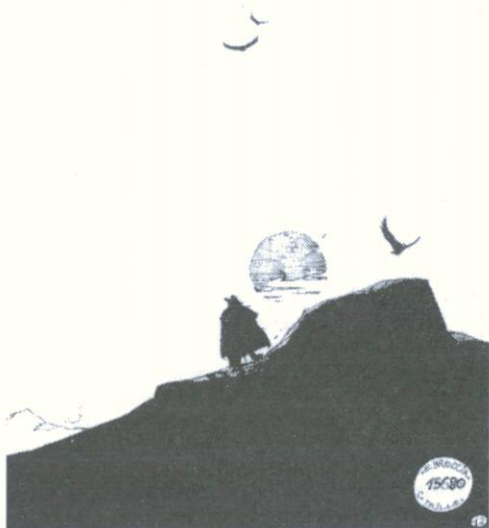
Oriol García.- Bé, estic molt d'acord amb tot el que has anat comentant, i a més em ve molt bé, perquè així entendreu una mica més com és que a nosaltres se'ns va acudir fer això.

Jo també penso com el Joan, i crec que és important que, la història, l'expliqui cadascú la seva, o en tot cas la que coneix. A mi m'agradaria molt fer una història de *western*, per exemple, però sempre recordaré un article que vaig llegir d'un dibuixant que deia que ell seria incapaç de dibuixar un home que anés de Texas a Montana. Amb això vull dir que per dibuixar una cosa situada en una època cal anar amb peus de plom.

Però com que a mi m'agrada molt la història, i d'altra banda em sento desacomplexat, en el sentit que penso que la nostra història pot ser tan bona per explicar com qualsevol altra, doncs, bé, m'he embolicat amb això, amb la col·lecció *Temps d'espases*. Bé, en aquest cas no tenim el Juli Cèsar, com solen tenir totes les històries de romans, sinó que tenim Anníbal, que va passar pel Pirineu per anar a envair Roma, i en passar pel Pirineu es va haver d'enfrontar amb totes les tribus iberes que hi havia aquí: amb els habitants d'aquí d'Andorra, que llavors encara no era Andorra, i que eren els andosins, amb els berguistants, que estaven al Berguedà... i bé, totes les tribus es van posar d'acord, van fer com una aliança i van intentar aturar Anníbal.

Quan llegeixes això en un llibre d'història, et dius: «Com pot ser que no hi hagi ningú que s'hagi parat en aquest episodi?». Doncs bé, això ho vam dibuixar. Per exemple, en el número 2 de la sèrie s'explica aquesta batalla, per a la qual hi ha un parell de teories, però la que sembla més clara és diu va ser aquí a prop, al congost de Trespunts, on van intentar aturar l'exèrcit d'Anníbal a base de fer baixar pedres.

I bé, jo he estat allà, he fet fotos, he parlat amb arqueòlegs, amb gent que ha estudiat aquesta antiga civilització pirinenca. I llavors ho he dibuixat, a més a més ho he fet amb un guionista que és historiador, que li agrada molt el cinema i li agrada posar una mica d'ambient a les històries i que no siguin mai avorrides.

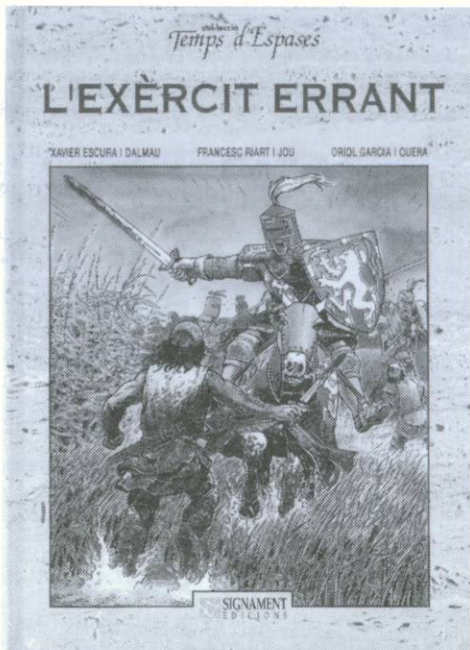
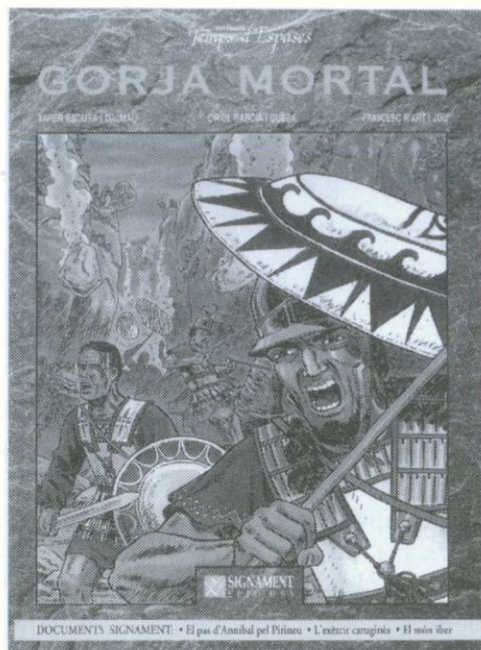
"Alvar Mayor".

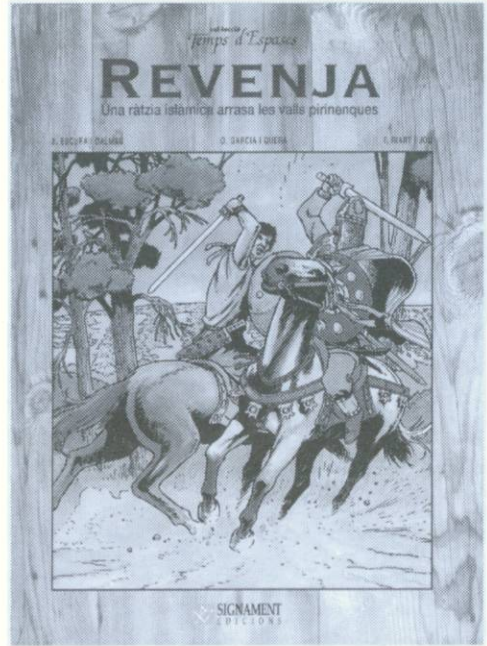
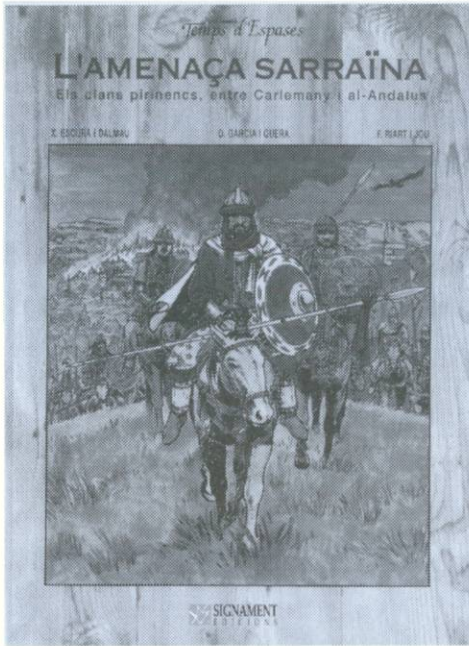
Bé, penso que el secret està aquí, en el fet que no cal anar a buscar coses massa llunyanes.

Una altra cosa: què dir dels almogàvers? Riu-te'n del Braveheart i dels escocesos i de totes aquestes batalles. Eren una gent van anar a Constantinoble i van arribar a conquerir... bé, si els haguessin deixat fer, penso que fins l'Antàrtida hauria estat catalana, perquè ells continuaven, els van ordenar que tornessin, però ells continuaven avall.

I després, les altres dues històries, que són les que toquen més de prop aquestes muntanyes que veiem des d'aquí a Andorra. Se situen en un moment en què la gent del Pirineu, de punta a punta, vivia més o menys igual, amb uns ritus similars, amb una autèntica cultura pirinenca, que va perdurar fins molts segles més tard. Aquesta cultura es veia amenaçada al nord pels francs, per Carlemany, i al sud per sarraïns, i llavors, com que eren una cultura més dèbil, no eren un imperi, havien de pactar, ara amb els uns, ara amb els altres, i un any pagaven tributs als sarraïns, un altre any pagaven tributs als francs, i la guerra anava avançant o retrocedia. Era el començament de la reconquesta.

Al final, nosaltres som com som perquè van guanyar els francs, i per això ara no anem amb turbants.

Doncs bé, és això: si t'agrada la història, t'adones que les coses no són tan simples com de vegades ens pinten, i de vegades poc conegudes; hi ha molta gent que ho està estudiant, hi ha gent que està fent excavacions i cada dia se saben coses noves, i és interessant saber-les, i si les saps, dibuixar-les com van ser realment, o com penses que van poder ser, però amb bases reals.

El què passa, com ha dit molt bé el Joan, és que hi ha dos tipus de còmic històric. Hi ha el que explica la història local, d'un poble, d'una zona, d'una comarca, que ni a la gent que li agrada el còmic ni a la gent que li agrada la història no li serveix de res, perquè com a còmic és il·legible i com a llibre d'història és una tirallonga de dates i de fets immenjable, que quan portes deu pàgines dius: bé, m'he menjat cinc segles, potser que deixi la resta per demà. I és que com a llibres d'història, com a llibres de consulta, també es queden curts, més val agafar una enciclopèdia.

No era això, doncs, el que volíem fer. Volíem narrar aventures situades en una època, tot procurant que estiguessin ben documentades. I com que avui hi ha la possibilitat de fer una trucada i de parlar amb un historiador, o amb un heraldista, per exemple, com l'Armand de Fluvià,, i demanar que t'expliqui com eren els escuts d'una batalla del segle XIII, així ho vam fer. Són gent que, nor-

malment, quan els truques et conviden a casa i t'ho expliquen, i a més a més els sap molt greu, per exemple, que a qualsevol cavaller català del segle XII tot-hom li posi les quatre barres. Les quatre barres només les duia el rei, no les podia dur ningú més. Llavors, es narren fets històrics, o suposament històrics, i dius: bé, ja no és pel que et paguin o no et paguin per pàgina, és que es tracta de fer-ho mínimament bé.

I també vas a veure un arqueòleg i li demanes com es fortificaven els ibers, i t'explica els seus sistemes de defensa i com disposaven les muralles i on posaven les portes, i com eren els camps del voltant del poblet i els recintes on guardaven el bestiar perquè no els el prenguessin, on tenien les cisternes d'aigua. I, és clar, quan saps com era tot això, després vols dibuixar-ho bé, vols recrear-ho tal com era.

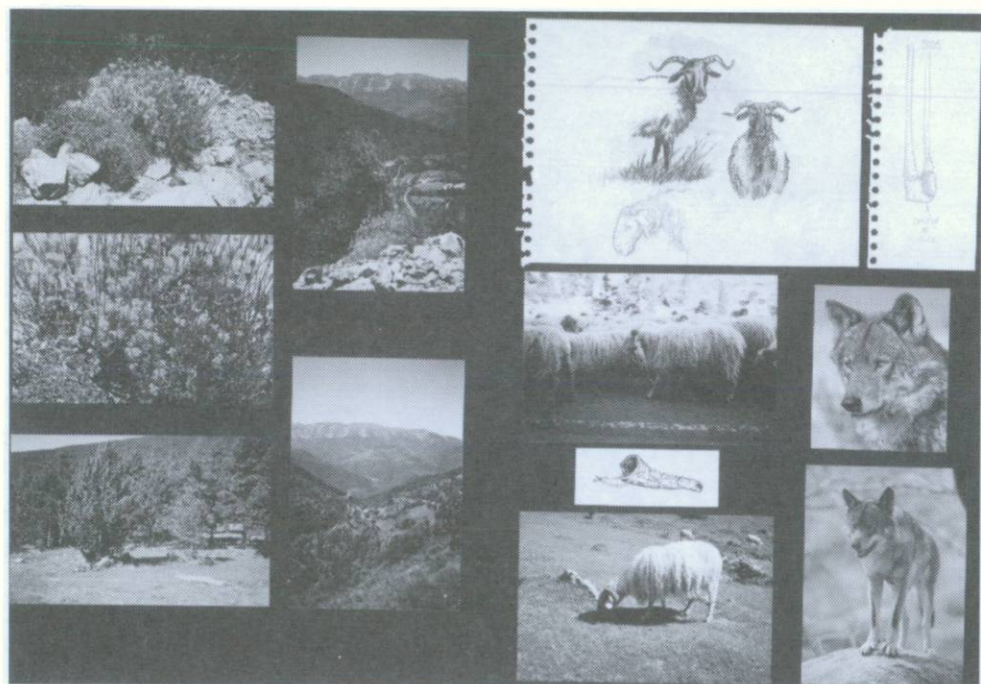
La col·lecció està en marxa i esperem que funcioni. Publicada en català, que també és una cosa que ens ve de gust, perquè procurem actuar sense complexos, i si veïem que en català funciona, per què no ho hem de fer en català?

Bibliografia

- VICH, SERGI. *La historia en los comics*. Ediciones Glénat, 1997.
- ESCURA I DALMAU, XAVIER; RIART I JOU, FRANCESC; GARCIA I QUERA, ORIOL. *L'exèrcit errant*. Signament Edicions, 1993. [Col·lecció «Temps d'Espases», 1]
- *Gorja mortal*. Signament Edicions, 1994. [Col·lecció «Temps d'Espases», 2]
- *L'amenaça sarraïna*. Signament Edicions, 1995. [Col·lecció «Temps d'Espases», 3]
- *Revenja*. Signament Edicions, 1996. [Col·lecció «Temps d'Espases», 4]

Entrada al castell on estava situada l'exposició *Temps d'espases* i primera explicació.

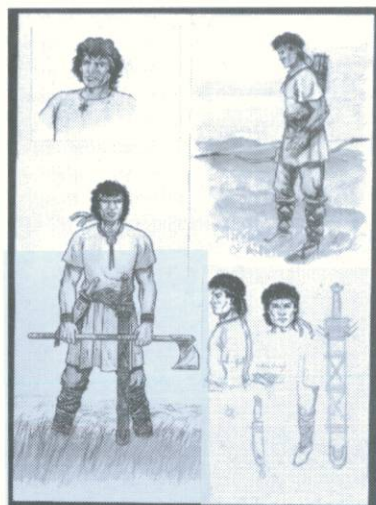
Localització d'exterior, vegetació i animals que apareixen dibuixats en el volum núm. 3 de la col·lecció *Temps d'espases* (*L'amença sarraïna*).

Procés d'esquemes, dibuix i puntura del full núm. 14 del volum 3.

Procés d'elaboració d'escenes a l'hostal d'Òrgia (la Seu d'Urgell), pàg. 46.

El pastor guerrer Isarn d'Arànsar.

El refugi d'Envalira el 16-I-1944. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

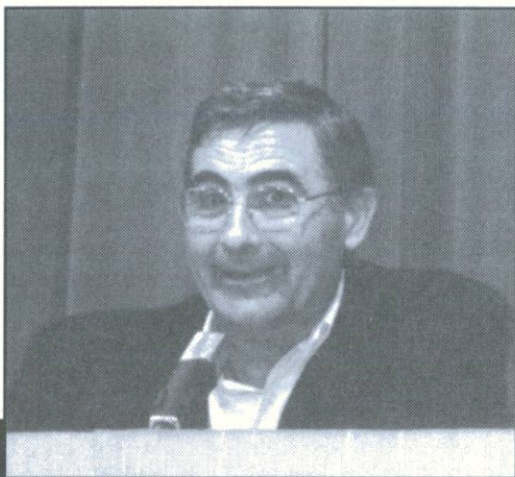
Lloc de la guàrdia fronterera del Pas de la Casa amb la bandera de la creu gammada dels alemanys el 16-I-1944. (Foto Francesc Pantebre i Arqués).

Taula rodona

El fracàs escolar

- 15 de maig de 1998 a les 20h
- Sala d'actes del Comú d'Andorra la Vella

Ramon Casadevall i Busquet

▲ Currículum

Professor d'EGB. Professor de secundària, especialitat de llengua catalana i literatura.

Llicenciat en pedagogia per la Universitat de Barcelona. Doctor en pedagogia per la Universitat de Girona.

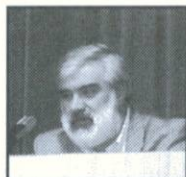
Professor de primària. Professor de secundària. Professor de la Universitat de Girona, departament de Pedagogia. Formador de professors per l'ICE. Orientació i formació de familiars. Orientació educativa i personal. Activitat privada. Autor de materials curriculars en llengua per a primària i secundària.

Moderadora:

Meritxell Camp

▲ Participants:

Josep Dallerès

Professor al liceu Comte de Foix

Teresa Cobo

Psicòloga clínica i orientadora al col·legi Sant Ermengol

Carles Cayuelas

Professor a l'Escola Andorrana

Meritxell Orteu

Psicòloga del Servei d'Intervenció Psicopedagògica de l'Escola Andorrana

Antoni Montesinos

Professor a l'Institut Espanyol d'Andorra

Meritxell Camp

Primer de tot, vull donar la benvinguda a tots els qui heu vingut a acompanyar-nos i les gràcies als organitzadors, la Societat Andorrana de Ciències, que ha fet possible reunir avui en aquesta taula gent força interessant, alguns dels quals ja coneixeu perquè són del país.

Al centre de la taula tenim el Dr. Ramon Casadevall i Busquet, que és doctor en pedagogia entre moltes altres coses, ja que té un currículum molt extens que intentaré resumir molt breument. És doctor en pedagogia, formador de professorat, orientador de famílies, orientador educatiu; ha treballat com a professor de primària, de secundària i ha editat i publicat diversos materials curriculars. És una persona, doncs, molt avesada en els temes educatius i un profund coneixedor del tema que avui ens ocupa.

La resta de contertulians de la taula són, Antoni Montesinos, professor de l'Institut Espanyol d'Andorra; Carles Cayuelas, professor de l'Escola Andorrana; Meritxell Orteu, del Servei d'Intervenció Psicopedagògica de l'Escola Andorrana; Teresa Cobo, orientadora del Col·legi Sant Ermengol, i Josep Dallerès, professor del Liceu Comte de Foix.

Per començar, donarem la paraula al Sr. Casadevall, que ens farà una exposició sobre el tema que ens ha dut avui aquí.

Ramon Casadevall

M'agradaria no avorrir-vos, i potser una manera de no avorrir-vos és explicar coses viscudes, reals, en lloc de pensaments sobre les coses reals. Com diu la Meritxell, entre moltes altres coses he fet de professor molts anys i tinc ganes de tornar-ne a fer perquè és com un verí.

Des d'aquesta feina de professor, et trobes cada dia a l'aula amb aquells cinc, set, vuit, o deu alumnes que veus que no són feliços, que no estan contents, que volen ser com els altres i que, si te'n preocupes i proves d'ajudar-los, intenten complir però no se'n surten.

La primera cosa que vaig veure clara és que no hi ha ningú que vulgui fracassar. Fins i tot aquella persona que ho diu, no vol fracassar; fins i tot aquell alumne que diu que tot li és igual, si rasquem una mica ens adonem que no vol fracassar, el que passa és que no sap com fer-ho per tirar endavant els seus projectes.

Aquesta va ser la primera cosa de què ens vam adonar amb un company amb qui ens dedicàvem a treballar en centres, amb els alumnes. El fracàs és una paraula horrible, la conseqüència d'unes persones que no se'n sortien, que no aconseguien trobar allò que els feia feliços. La seva opció era, normalment, fer una manifestació, que de vegades fins i tot era molt molesta per als companys i per a nosaltres, els orientadors i els professors, però que en el fons el que volien dir és: «No sé com fer-ho, no sé com sortir-me'n».

Vam arribar aquí, després de donar-hi moltes voltes. Provàvem materials, provàvem organitzacions diferents, provàvem d'explicar les coses d'una altra manera i d'alguna manera anàvem rescatant alumnes, però sempre en quedaven uns quants amb els quals no ens en sortíem. I aleshores vam començar a pensar que potser ens plantejàvem una mala pregunta. La pregunta era: «Com es munta, com es crea, com es genera, com s'organitza aquesta situació en la qual una persona abandona?».

Conec una persona que quan té la grip se sent enormement fracassada, podeu dir que exagero, però no, és una persona molt pròxima a mi, i quan té la grip el veus desanimat i es planteja per què caram li ha de tocar a ell. La majoria de nosaltres, quan tenim la grip, no ens en sentim, de fracassats. Per tant, compte com avaluem aquest fracàs. Per a un alumne, allò X potser un fracàs i per a un altre alumne allò X pot no ser-ho. El que passa és que nosaltres fem una avaluació de l'alumne des de fora. Aquesta és la primera cosa que vam veure.

Us parlaré de resultats. És molt divertit. A l'enciclopèdia, la definició de fracàs és: «Resultat del tot dolent, desastrós». Doncs bé, sortosament no n'hi haurà cap, de fracassat, perquè és molt difícil trobar un resultat del tot dolent i desastrós. El problema és: aquest fracàs, aquesta situació que jo no vull, que la noia o el noi no vol, que la família no vol i que no vol ningú, com és que es produeix? No hi ha cap alumne que et digui: «Jo passo». Bé, sí que n'hi ha que ho diuen, però que passin de veritat, amb profunditat, no. Quan nosaltres avaluem els valors d'aquesta persona ens adonem que el que està dient és: «Que vol que faci si no me'n surto?»

Aquest és el seu pla; si jo plantejo: «Aquest alumne és una persona que vol sortir-se'n, però no se'n surt», la hipòtesi canvia les coses. Em direu que sembla que no vulgui. I tant que ho sembla, però és que quan les persones fracassem reiteradament en un projecte, l'abandonem el projecte, això ho fem tots, i és una reacció molt sàvia, és una sortida molt saludable, potser més saludable encara que no adonar-se'n.

Ara bé, quan hem arribat a aquesta hipòtesi, continuem pensant i diem: aquí darrera no hi ha un alumne, perquè si hi hagués un alumne, seria fàcil, tots són iguals, tots són alumnes; hi ha una persona que es diu Lluís, Margarida, Josep... i aquesta persona té una història personal, ha viscut unes determinades aventures, potser quan li van començar a ensenyar a llegir a 6 anys, va tenir dificultats i en lloc d'aprendre a llegir al cap de dos mesos, com tots els altres companys i companyes d'aula, ell va tardar un any. Per a nosaltres no, però per a ell pot ser molt greu, perquè es va comparant amb els companys, i a més la família s'amoïna.

A més de llegir, estem aprenent altres coses. Estem aprenent qui som. M'agradaria explicar una petita anècdota. Una vegada tenia una alumna d'uns

17 anys i jo intentava que aprenguéss coses i un dia em va agafar pel passadís i em va dir: «Mira Ramon, per què vols que aprengui coses, jo?». «Home! –dic–, perquè t'aprecio i penso que això és bo per a tu». Diu: «Mira, la meua mare fa de modista, pràcticament no sap res, i amb la tieta, que també fa de modista, tallen i cusen la mar de bé i escolten la telenovel·la i els va molt bé. Jo estic esperant a acabar aquest rotllo escolar perquè vull ser modista com la meua mare, que li va molt bé». Diu: Ostres, això és seriós, si jo me li carrego això a aquesta nena, me li estic carregant el model de la mare. Jo entenc molt bé que aquest infant digui que vol ser com la seva mare, em sembla molt lloable, i que ho digui amb aquesta tranquil·litat. Per tant, aquí hi ha un aprenentatge que no l'ensenyem a l'escola, però que es va fent al llarg de la vida, que és l'aprenentatge de la identitat: qui sóc jo? sóc intel·ligent, sóc ruc, sóc simpàtic, sóc mogut, sóc nerviós, sóc el qui suspèn, sóc el qui fracassa, sóc el qui se'n surt, sóc el qui ha de tenir un deu a totes les assignatures...?

Cadascú de nosaltres ha arribat fins aquí, sap qui és. Si ara us plantejo qui vol cantar una cançó, la immensa majoria de vosaltres direu que us fa vergonya, i és lògic. Però, senzillament ho hem après. «No lliga amb mi cantar una cançó en públic, davant de tothom, i fer-ho em costaria un esforç brutal». Hi ha moltes coses que no lliguen amb nosaltres i, per més que ens ho demanin, ens costa molt de fer-les. Aquest sentiment d'identitat ve de la família, ve de la història personal de cadascú.

Si vaig fracassar quan vaig començar a llegir, només cal que em poseu un llibre al davant i em vénen uns fàstics impressionants. És allò que deia l'autor francès Daniel Pennac, quan arriba a classe i veu aquell noi al fons de l'aula, quiet, que li pregunta: «Ens farà llegir aquest any?». Ell era professor de llengua, per a aquest noi llegir era horrible, i això ho havia après. Compte! Moltes vegades pensem que el que aprenem és el que ens ensenyen. No, aprenem el que volem, i aprenem de moltes i moltes situacions, i la primera cosa és aprendre qui sóc.

Quan una persona ha arribat realment a desenvolupar qui és, ho té complicat per canviar, perquè aquesta identitat marca molt. Jo puc identificar com aquesta persona fracassa. Molt bé, i com he arribat a aquí, com ho he après. No aprenem les coses perquè sí, les aprenem per experiència. Hi ha nois que em diuen que no serveixen per a alguna cosa. Molt bé, els dic, i com ho saps? Sempre tenen deu mil recursos, t'ensenyen les notes, etcètera. Els començo a fer preguntes i també trobo deu mil recursos per demostrar que sí que en saben, però que ells no ho saben. Ells s'han identificat amb aquest paper. Hi ha persones que s'identifiquen amb el paper d'amables i els toca fer d'amables tota la vida, no saben fer una altra cosa. Hi ha persones que els poses un deure a l'escola, arriben a casa i són incapaces de deixar de fer el deure, és una identitat; però n'hi ha d'altres que són incapaces de fer-ho. I et plantejges que aquí hi ha una persona que està evolucionant.

Tothom vol tenir èxit; si no en té, és perquè passa alguna cosa. Estem aprenent en profunditat qui som i, per tant, les nostres creences sobre qui som pesen molt; si jo no crec que puc fer una cosa, molt difícilment la faré, i de vegades he après a creure que no puc. Us podria posar totes les meves creences limitadores, en tinc una llista llarga, i les puc fer, el que passa és que no crec que les pugui fer.

M'agradaria parlar-vos de tres processos que crec que són, almenys en la meua recerca de molt de temps, els que porten el fracàs, els que porten els problemes i les situacions que no volem. Primer, hi ha nois i noies que tenen un problema de posicionament, és a dir, s'han fet a la idea i es posicionen malament, i es diuen a ells mateixos: «Si estudio física, patiré, m'ho passaré malament, conseqüència lògica, No vull estudiar física, només faltaria», i és bastant lògic. Aquest posicionament, que si voleu després el podrem concretar més, és un element importantíssim. Conec un noi de 13 anys que és un pagès impressionant i el que li encanta és la vaca i el tractor. I arriba el divendres, quan plega de l'institut, va a casa seva, dina i després de dinar fa tots els deures perquè no l'empipin durant el cap de setmana. És el seu posicionament. Ell es posiciona i diu: «Jo vull tenir temps per engreixar-me les mans i per fer una sèrie de coses, per tant, aquests deures els col·loco aquí», però és que al costat seu un altre noi s'haurà identificat com una persona que pensa: «no cal fer els deures, la meua mare ja m'ho dirà», i aleshores, la pobra mare o el pobre pare li estan demanant contínuament si ja ha fet els deures. Allò és fantàstic per a ell, però per a la mare o el pare no tant, perquè no saben com fer-s'ho. Aquest posicionament és molt important. De vegades diem a un nen que vagi a una classe particular; si aquest noi o aquesta noia no canvia de posicionament, no li servirà de res aquesta classe particular, perquè ja hi entra amb mal peu. Us podria donar mil exemples que han passat per les meves mans i que m'han dit això: «Ara em posaré a estudiar perquè ho he de fer, perquè és la meua obligació, perquè si no els meus pares es molesten, però sé que ho estudiaré i després no m'en recordaré de res i em posaré nerviós a l'examen».

Una noia que ara és a la universitat en deia l'altre dia: «Jo sóc una fracasada; vaig fer un BUP amb unes notes excel·lents i un COU perfecte. No m'en recordo de res, tot allò que vaig estudiar no m'ha servit per a res. Vaig tenir èxit amb les meves qualificacions, però interiorment sento que allò no m'ha servit per a res; si ho tornés a viure, seria una altra cosa». Són coses personals de posicionament de cadascú, no sé si ho veieu.

El segon element que sol portar a situacions que no volem —anava a dir de fracàs, fixeuvos que estic intentant evitar la paraula fracàs, per a mi és terrible, és com una llosa— és la manera com fem la feina. Donem per descomptat que qualsevol persona pot fer la feina de qualsevol manera. Si fas faltes d'ortografia, ho solucionem fent dictats. Però resulta que fas dictats i continues fent fal-

tes d'ortografia, i com que no hi veus resultats, et vas desmoralitzant. Aquí entraria allò que nosaltres en diem estratègies. Si ara us donés el meu número de telèfon i tinguéssiu interès a recordar-lo, hauríeu de fer alguna cosa, i estic més que segur que si aquí som cinquanta persones, faríem cinquanta coses diferents, cadascú utilitzaria un recurs diferent per recordar aquest número. Un exemple per als qui estúdieu. Aneu a un examen, us posen una pregunta i vosaltres heu de recordar una informació. Com ho feu? L'altre dia li ho preguntava a una persona i em deia: «Jo vaig girant els fulls del llibre», i el llibre el tenia a dins, al cap. En canvi una altra persona em deia: «Jo escolto; com que m'ho han explicat a classe, sento una altra vegada la veu del professor que m'ho diu». Són dos exemples de dues persones diferents. Un empollarà com un beneït i li anirà bé, l'altre no, l'altre no pot. Li direm que estudiï més hores i el pobre crio o el pobre adolescent estudiarà més, amb tota la fe del món, i acabarà desesperat. Jo en conec molts que els ha passat això.

L'estratègia és molt personal. Si jo ensenyo a un nen a llegir i aquest nen aplica les seves estratègies correctes, aprendrà a llegir amb molt poc temps. I qui diu aprendre a llegir, diu aprendre història, aprendre filosofia, o el que sigui. Ara bé, si aquesta persona utilitza una estratègia incorrecta, hi haurà de posar un esforç terrible per compensar que ho està fent malament. Per tant, penso que una de les coses que ens van molt bé és estudiar com aprenem les persones i ajudar la persona a buscar, no el resultat, sinó l'estratègia.

Us posaré un exemple molt senzill. Conec un noi que em va dir un dia: «Si la meua mare, en lloc de fer ganxet a la cuina, ve a fer ganxet allà, amb mi, jo aprovaré el curs»; li dic: «Sí, home! sí, en pots estar ben segur», i així va ser. La mare li deia: Jordi, a estudiar, i per a ell estudiar era anar-se'n sol a l'habitació mentre la mare es quedava al menjador escoltant la ràdio. I la senyora, amb tota la bona fe, es quedava al menjador escoltant la ràdio, perquè al Jordi no li molestés el soroll, però el Jordi necessitava la companyia de la mare, la presència humana d'una persona al seu costat. Hi ha persones que ho necessiten, és la seva estratègia. I aquestes coses, em direu, com les podem saber? Escoltant i ajudant els vaillets a buscar les seves estratègies. Si els diem «fes-ho així», potser ho ensopeguem i li va bé, fantàstic. Però si no va bé, fem-ho d'una altra manera.

I una tercera cosa. Quan una persona fracassa, tendim a pensar sempre que allò és dolent. Jo sempre penso que és bo, mireu què us dic. Una persona, per exemple, que es baralla, que suspèn, que es mostra cínica, la primera tendència és a pensar que s'ha de sancionar o de censurar, compte! que això ho està fent una persona i que probablement és la millor solució que ha trobat, no la millor solució que hi ha, que per això hi som els educadors, sinó la millor solució que ha trobat en la seva vida per resoldre les seves necessitats. Aquí hi ha uns valors personals.

Ahir estava amb un noi que es diu Enric, hem treballat les seves estratègies i ens ha anat molt bé, estem molt contents i tot funciona, el nen aprèn i aconseguix treure-ho tot menys les matemàtiques, les matemàtiques no. Passa una cosa molt senzilla: si l'Enric aprova les matemàtiques, perd la mare, i això és molt important per a ell. La seva mare, des dels sis anys, que és quan comença a tenir problemes a l'escola, està per l'Enric i es va relacionant amb el seu fill a través dels estudis, parlen contínuament d'estudis, de deures, de notes. Què passa ara? Que no han de parlar perquè tot va funcionant, però si l'Enric també soluciona les matemàtiques, de què parlaran?

Conec una noia a qui uns professionals li han fet una valoració d'intel·ligència que ha donat uns resultats de superdotada, i aconseguix suspendre totes les assignatures de tercer de BUP, totes, que té mèrit! Aquí hi ha un valor claríssim: el seu pare és metge, treballa moltíssim i es desplaça d'una ciutat a l'altra, o sigui que no el veu mai, i la seva mare també té una altra activitat professional. La manera que els pares estiguin atents és suspendre. La porten al psicòleg, a classes particulars, etc. Si aquesta nena aprovés, ahir m'ho deia, seria un moble. Per a ella és molt bo suspendre, perquè aprovarà quan vulgui.

Estic delimitant el fracàs, i faré un petit resum. Primer, i n'estic absolutament convençut, per la meua recerca, puc dir que tothom, totes les persones que jo he conegut, nois, noies, petits, grans, tothom vol tenir èxit, el desig i la necessitat de l'èxit són enormes. Segon, hi ha aquest procés d'aprenentatge de la pròpia identitat, qui sóc jo i com crec que és el món: jo puc creure que el món és perillós i aleshores m'estic defensant. Tercer, podem situar l'error en un posicionament negatiu, limitador, defectuós, etcètera. Podem situar-lo en unes estratègies que no concorden amb els continguts i amb la forma de treballar de la persona. O podem posar-lo en uns valors; a aquesta persona li surt a compte fracassar.

Meritxell Camp.- Molt sintèticament, s'han dit moltes coses, molt profundes, molt interessants, i m'agradaria obrir el torn de paraules.

Antoni Montesinos.- La veritat és que hi ha poques coses més a dir, potser el que podem fer és canviar una mica el punt de vista. El Ramon ens ha parlat des del punt de vista de l'alumne, de la persona concreta, i així ens parlava d'aquesta necessitat d'èxit i que, segons els resultats en aquesta recerca de l'èxit, arriba a tenir o no una òptima imatge que li condiciona després les actuacions posteriors.

Ens podem preguntar qui marca els objectius o les metes que ha de tenir el noi o l'èxit que vol arribar a tenir; potser no és el que ell vol. És un èxit o una meta sempre imposada socialment. I de fet hi ha una altra definició, un altre vessant del fracàs que seria el vessant social del fracàs. Quan surten notícies al

diari no ens parlen de l'Enric o de la Marta, sinó que ens parlen d'un determinat percentatge. Aquesta mateixa setmana, al suplement d'educació d'un diari, s'explicava com a Europa, malgrat totes les reformes que fa anys que s'estan duent a terme, hi ha un residu d'un 15 per cent d'alumnes que no arriben a assolir els objectius dels estudis mínims, que no tenen la titulació mínima, que és, diem, el nucli del fracàs des del punt de vista social.

Si ho mirem des d'aquest punt de vista, podem entendre per què el títol d'aquesta reunió porta un interrogant. L'interrogant és darrere de dues paraules, de fracàs, però també és darrere d'escolar, vull dir que quan es va plantejar aquesta taula, era per posar en qüestió el fracàs, però també si el fracàs és fracàs escolar.

Des d'aquest punt de vista, els que som professors i estem dins de l'escola i no sabem tanta pedagogia i no ens trobem amb l'infant aïllat, sinó que ens trobem amb un grup de nens, amb les dificultats que tot això comporta, no qüestionem tant que sigui un fracàs com potser que el fracàs sigui de l'escola.

Com en Ramon ha dit moltes vegades, el fracàs no ve de l'escola, ve probablement de què volen del nen o de la nena a casa, quina situació té, quins objectius se li han plantejat i als quals no ha pogut arribar. I des del seu punt de vista de descobrir la persona, podríem parlar després de com hauríem de fer una escola que pogués tractar cada nen com a persona i no com a part d'un grup.

Teresa Cobo.- Jo treballo amb nois i noies de 12 a 18 anys, de l'ESO a COU, faig l'orientació universitària per a tota aquella gent que vol anar a la universitat, però també faig orientació general per a tots aquells que no volen anar a la universitat, que són pocs. Algun dels comentaris del senyor Casadevall m'han recordat una teoria en psicologia que es diu la teoria de la desesperança apresada, que diu que quan jo m'enfronto a una situació per intentar tenir èxit i repetidament no me'n surto, m'inhibeixo. Aquesta teoria ha estat fins i tot demostrada en animals, i naturalment en humans es compleix d'entrada. És a dir, costa molt convèncer, i a mi em toca sovint intentar-ho, un noi o una noia que realment pot millorar en algunes coses, que té capacitats o habilitats que li poden permetre millorar. De vegades ho podem aconseguir i de vegades no, perquè el noi ja s'ha identificat com a fracassat, i això costa moltíssim canviar-ho.

Hi ha una altra cosa que em preocupa, i que avui he viscut en un cas d'una noia de COU. A aquesta noia li va força malament el COU, ha repetit un curs de BUP, i deia: «És que sembla que en l'ambient es respira la idea que si no vas a la universitat no ets res». Tots estem dins un camí del qual no podem sortir perquè si no, no ets res. Naturalment, això comporta que la universitat sigui la fàbrica d'aturats i després comporta que també faltin determinats tipus de professionals i comporta el pitjor, que molta gent estigui dins aquest camí, que no

se'n pugui sortir i se senti francament malament. I quan a aquesta persona en concret se li aporta una altra visió, és a dir, se li intenta canviar la idea que potser no és la universitat el millor recurs, realment es desangoixa bastant, però s'ha de convèncer i costa moltíssim.

Ramon Casadevall.- Jo crec que l'escola marca un itinerari. Sempre poso un exemple que de vegades ajuda. Quan un té 5 anys, la mare li diu: «Anem, Jordi», el Jordi li dóna la mà; quan en té 14 i li mare diu: «Anem, Jordi», el Jordi bufa. Ha canviat totalment el plantejament de la situació. Aquest itinerari fet de què parlava la Teresa, i que em sembla molt important, cal que el qüestionem, perquè aquí hi ha adolescents i joves i gent gran. S'està produint en aquests moments una crisi molt forta en moltes persones a l'entorn de 2n i 3r de BUP, i quan hem analitzat a fons aquesta crisi, que no és un fracàs, és una crisi, ens hem adonat moltes vegades que és una crisi de llibertat. El noi, la noia diu: «Fins ara m'heu portat vosaltres, i ara jo m'he de preguntar on vaig». I això apareix quan et preguntes quina opció de COU agafo, quina opció de BUP, i ara amb més gravetat perquè els de 2n de BUP han de fer una elecció del batxillerat de la reforma i han d'elegir entre diverses opcions, i això implica una decisió personal.

M'agradaria donar-vos un consell, tot i que els consells no serveixen per a res, perquè, si servissin, me'ls aplicaria jo mateix i m'anirien molt bé. Però em sembla que hi ha una cosa molt important. Fa tres dies estava amb un grup de pares i mares de nois i noies d'escola primària de Girona, i els vaig fer el plantejament següent: «M'agradaria que evoquéssim, que tornéssim a viure la sensació d'aprendre a llegir, el moment en què vosaltres vau aprendre a llegir», i van aparèixer moltes persones disposades a explicar aquesta experiència. Hi ha moltes persones que recordem el moment en què vam aprendre a llegir, però no tothom. Després els vaig dir: ara analitzem què fem per aprendre una cosa, com es fa, com ho heu fet per aprendre a llegir. I ara apareixeran quatre idees, que jo us les comunico —és un regal als pares de Girona— perquè em sembla que són molt maques. Una mare que és metge deia: «Jo vaig aprendre a llegir amb 9 anys, i agraeixo moltíssim que em deixessin dos anys més per llegir tranquil·la», i sé que no va tenir mai cap problema. Compte amb la velocitat! No es pot aprendre una cosa pensant que com més de pressa vaig millor. Hi ha nois de BUP o de COU que es lamenten que han perdut un any i jo els hi dic: «Has guanyat un any perquè podries haver perdut la vida».

Conec una noia amb un expedient acadèmic extraordinari que ha acabat la llicenciatura de farmàcia, té unes ofertes de treball excel·lents, i només té un problema, que no vol dedicar-se a la farmàcia. Té 24 anys i una carrera acabada, l'ha fet amb una dedicació total, i ara està fent oposicions per ensenyar música a secundària. Té tres ofertes de tres laboratoris per fer investigació, cosa que

no té gaire gent, actualment és a Gàmbia per repartir medecines a les farmàcies d'una ONG. Compte, que, de vegades, per córrer massa, podem ensopagar. L'aprenentatge requereix un temps, i quan correm massa podem generar aquesta bestiesa que és el fracàs escolar. Per córrer massa poc, difícilment fracassarem, arribarem a temps, però per córrer massa, sí.

L'altra cosa que m'explicava aquesta gent de Girona és que tu només pots aprendre allò que vols aprendre. Això és molt important. Puc interioritzar coses estranyes, em puc empollar tota la llista dels reis francesos del segle que sigui, les dones incloses i els cosins germans, no costa res, però això no és aprendre. Jo sóc qui controla la meua vida mental. També podem aprendre coses que no volem aprendre, em direu que si no ens les ensenyen, no les podrem voler aprendre. Compte!

I una altra cosa que van dir aquestes persones és que s'aprèn quan toca. Feien aquesta anàlisi, no pots aprendre les coses quan vols, tu pots posar moltes peces perquè s'apregui una cosa, és a dir, pots crear estratègies, però el que no pots fer és dir: «Ara ho aprendré»; pots dir: «Ara faré el problema de matemàtiques», sí, però: «Ara aprendré les matemàtiques?», no, això és un resultat de la meua decisió de fer un problema. No s'han de confondre aquests dos aspectes.

Dues petites idees més en el sentit del que deia l'Antoni, que és molt important. Estem en una societat i aquesta societat és molt bèstia. Ahir vam fer una enquesta, un treball a la universitat, buscant què els agradava als joves, i ens va sortir un programa que es diu Impacto, un programa horrible d'accidents sanguinolents, desgràcies, morts i etcètera, tot en directe. I això és el que interessa els nostres nois i noies, el número 1, a Girona almenys, de la programació de televisió.

Una segona cosa que l'Antoni ha apuntat i que a mi m'agradaria remarcar. Compte que als vostres fills, i a vosaltres mateixos, dins els grups us atorguen un paper, i aquest paper és molt difícil de fer-lo. Hi ha gent a qui li atorguem el paper de fracassat, hi ha qui té el paper de gandul i el dia que treballa li preguntem si es troba malament; també hi ha gent que té el paper de treballador i aquests les passen morades perquè han de treballar sempre. Són papers que dins el grup classe i dins el grup de companys tenen un pes enorme, i aquests papers els hem de tenir clars.

Em sembla que l'Antoni deia: qui programa els objectius? És molt bona aquesta pregunta. Jo penso que els educadors hem de programar les expectatives, no els objectius, i l'expectativa vol dir que jo tinc una expectativa sobre aquella persona exageradament positiva, jo sóc un cándid que ho veig tot de color de rosa, però és que el dia que no vegi les coses de color de rosa ja puc plegar, perquè la meua feina és ajudar la gent. És allò que deia Goethe: «Si tractes les persones tal com són, no les ajudes mai, les has de tractar com si fos-

sin perfectes». I aquesta persona que es comporta d'aquesta manera, és perfecta? El fet que una persona faci una cosa no vol dir que sigui d'aquesta manera. Jo em puc mostrar antipàtic, no sóc antipàtic, però si em mostro simpàtic tampoc no vol dir que sigui simpàtic, vol dir que me'n mostro. Es tracta d'una conducta, i estem massa pendents de les conductes, massa pendents dels resultats i massa poc pendents de com s'aconsegueixen aquests resultats.

Josep Dallerès.- En esmentar la reunió del Ramon amb els pares de Girona, em situo com a ensenyant que treballa des de fa molts anys especialment amb alumnes que tenen dificultats o que han tingut dificultats en un moment de la seva trajectòria i veig que un dels problemes amb què ens trobem els ensenyants de vegades és que no tenim aquests interlocutors. Quina il·lusió no ens faria tenir els pares al davant, en algun moment, per poder tenir una xerrada com aquesta mirant de trobar estratègies! No sempre passa així. Sobretot en el moment dels 11, 12 anys, quan ja hi ha una trajectòria creada, un posicionament clar dins una línia de conducta. És un problema real quan no tens interlocutors al davant, i quan saps que la falta d'aquests interlocutors és greu.

Fa vint-i-cinc o trenta anys, quan vaig començar a treballar com a ensenyant, un dels meus professors em va dir: «Tingues en compte que els objectius, els programes, tot el que teòricament et diuen els papers oficials que has d'ensenyar, està molt bé, però en realitat no ensenyaràs mai tot això, en realitat ensenyaràs qui ets i com ets». En aquell moment he de reconèixer que no hi vaig donar gaire importància. Després, amb el pas dels anys, sí que em sembla que tenia molta raó. Sobretot quan tornes a trobar antics alumnes és quan te n'adones, t'adones que tu et pensaves que havies fet un gran treball, els havies ensenyat una gran teoria i quan t'expliquen realment el que els va marcar, és una cosa ben senzilla, ben petita, de vegades fins i tot un comentari fet fora de la classe.

Jo gairebé diria que el fracàs escolar no hi és, o no hauria de ser-hi, tothom se'n pot sortir, cal trobar els mitjans. El problema és que no sempre tenim la possibilitat d'estar únicament amb un o dos alumnes i és veritat que tampoc no pots tenir cura mai de tots, totalment.

Carles Cayuelas.- Jo voldria emfasitzar en un punt que crec que és molt important perquè un alumne pugui arribar a fracassar, per dir-ho d'alguna manera. Es tracta de l'autoconcepte o l'autoestima d'aquest alumne, que normalment rep de l'exterior, de l'escola i de l'entorn social. Crec que aquí, nosaltres, com a docents, hi tenim molt a veure per la manera com avaluem l'alumne, és a dir, la manera com nosaltres li fem sentir una autoimatge o un autoconcepte negatiu. Crec que una manera de solucionar una part d'aquests fracassos escolars

seria donar en qualsevol moment, per part del professorat, dels educadors, i també de les famílies, una imatge positiva, un autoconcepte positiu a aquests alumnes. I una manera de fer-ho és utilitzant l'avaluació que fem no com una mena de qualificació academicista, sinó realment com una mena d'orientació i de promoció d'aquest alumne.

Membre del públic.- Jo vaig estudiar a la Massana i vaig sortir de l'escola a 19 anys, però vaig acabar a 2n de FP; he repetit tres cops sisè, he repetit també un cop primer. A l'edat que vaig sortir de l'escola, hauria de ser a la universitat, però a la Massana em van fer fora quan tenia 16 anys, a setè. I llavors vaig haver de treure'm el graduat per lliure i vaig haver de baixar a la Seu. Quan vaig baixar a la Seu, em vaig adonar que el nivell escolar que hi havia a baix era molt superior que el que hi havia a Andorra. Em sembla que quan estudies aquí a dalt i llavors has d'anar a Espanya o a França, et falta nivell, per això pots fracassar una mica més en els estudis.

Teresa Cobo.- Jo he tingut una sèrie d'alumnes que, en el cas del BUP i el COU que oferim nosaltres, necessiten més temps del que està marcat per arribar a la meta, i això és problemàtic. Avui mateix li comentava a aquesta alumna de COU de què parlava: «Mira tu potser necessites dos anys més, però pots arribar-hi, si et fa il·lusió i treballes, pots arribar-hi». Hi ha molts factors que s'han de tenir en compte. Concretament, hi ha dues alumnes que han necessitat dos anys més, però ara estan fent estudis universitaris i estan francament contentes i no fracassen a la universitat. El factor temps ve molt marcat, però a mi m'agradaria que no es tingués tant en compte.

Respecte de la diferència de nivell, també és curiós; naturalment, no totes les escoles tenen el mateix nivell i una persona pot fracassar. Un pot canviar d'escola i es troba millor, pel que sigui, o el nivell li és més assequible o la metodologia li és més motivadora, i llavors resulta que no fracassa tant. Jo crec que és molt difícil d'evitar aquests nivells, igual que és difícil evitar que hi hagi tanta varietat de professorat, perquè cada professor és diferent. A la universitat això es veu moltíssim, jo puc no aprovar una assignatura amb un professor i puc aprovar-la amb un altre de molt diferent. A mi em va passar amb una assignatura, no aprovava ni al juny ni al setembre, em vaig matricular amb un altre professor i vaig treure un notable, i l'assignatura era la mateixa. Malauradament, a l'escola no es poden fer aquests canvis de professors, ja et vénen imposats per l'escola. Fixa't quantes coses s'han de tenir en compte. No sé si el nivell d'Andorra és més baix. Però penso que en general l'alumnat d'Andorra se'n surt força bé quan va a Espanya o quan va a França.

Ramon Casadevall.- Has estat molt sincer i realment és d'agrair el que has

dit. Et diré el que en penso; ja que tu has jugat net, jo també jugaré net. Estic pensant que la teva manera d'aprendre és una manera experiencial, és a dir, que si tu no pots experimentar, provar, fer les coses, remenar-les, tocar-les, veure-les, tens dificultats després per retenir-les, memoritzar-les i abocar-les, això és el que jo penso. I crec que la diferència de nivell, és la diferència d'estil d'exàmens. No és la diferència de contingut, de coneixement, sinó la diferència d'estil d'exàmens, la forma d'examinar.

Torno a l'estratègia, en un institut no tenim més remei que fiar-nos dels resultats de les persones; el que corregim o el que veiem en un institut no és la matemàtica que sap una persona, això està dins el seu cap, veiem el resultat que té en un examen. Aquella persona que té una bona estratègia per fer exàmens té molt de guanyat a la vida. Jo conec una noia que té 18 anys, és molt amiga meva i porta nou exàmens del carnet de conduir, nou, i va suspenent; està desesperada; i a l'escola de conduir li diuen: «Nena, què més vols que t'ensenyem si ja ho saps tot»; què li falta? una estratègia per fer l'examen. Per més que estudiï, per més que vagi a classe, que gastí hores, no ho solucionarà. Ara el problema és demostrar que ho sap. Entre una cosa que sé i una cosa que demostro que sé, hi ha una estratègia al mig. Hi ha persones que els costa moltíssim expressar el que saben, i saben moltíssim.

Membre del públic [el mateix d'abans].- A mi m'ha passat dues vegades. Quan era a primer d'EGB, si a classe érem 25, vam repetir uns 17 o 18, llavors van haver de fer dos primers. Quan feia sisè, va tornar a passar el mateix, vam repetir més del 60 per cent de la classe, van haver de tornar a fer dos cursos de sisè. Jo penso que no érem tots tan rucs, com per suspendre més del 60 per cent de la classe.

Ramon Casadevall.- Com et vas sentir en aquell moment?

Membre del públic.- M'hi vaig estar tres anys, em sentia com a casa.

Ramon Casadevall.- És que els sentiments són molt importants.

Membre del públic.- Bé, el primer any encara, perquè era quan vaig arribar; el segon, també, però el tercer ja em va costar molt perquè tots els nois amb qui anava eren dos anys més petits que jo. Llavors he anat a FP i hi he entrat amb 18 anys, amb nens de 16, 15 i 14. A segon ho vaig deixar i ara estic treballant. Sóc aquí perquè soc monitor d'AINA, de colònies, i això m'interessa.

Ramon Casadevall.- Ja m'ho semblava, jo pensava que hi havia d'haver

alguna cosa en la teva manera de comportar-te i de ser, que et motivava envers la relació humana, estar amb la gent, el tracte.

Compte amb les estratègies de què parlàvem abans. Als instituts, els professors no solament expliquen i presenten les assignatures, alhora expliquem i presentem, sense dir-ho, el que s'ha de fer per aprendre-les, i això no ho diem, però ho transmetem molt bé. «Per demà, memoritzeu això», naturalment s'entén que s'ha de memoritzar allò i que s'aprèn allò memoritzant-ho; o «per demà llegiu-vos això», o sigui, hi ha una transmissió de com entenc jo que s'aprèn una matèria, i aquesta transmissió és natural, espontània, no te n'adones. Hem provat en un institut de demanar als professors que el primer dia de classe expliquessin als seus alumnes com havien après ells l'assignatura, i va ser un drama perquè ells no ho sabien. Per què no ho sabien? Perquè davant les coses que ens surten, no cal amoïnar-nos. Comencem a pensar què fem estratègicament dins nostre quan les coses no surten.

Ara bé, hi ha una cosa que en podríem dir llenguatges pedagògics. Cada professor té un llenguatge pedagògic, és com si cadascú de nosaltres expliquéssim, transmetéssim els continguts en una llengua. Evidentment, a mi em poden trametre els continguts en rus, jo estaré molt atent, i ja m'explicareu què aprenc. M'estàs parlant amb el teu llenguatge pedagògic, amb la teva estratègia mental i va molt bé. Canvio de professor, diu la Teresa, i aprovo. És clar, perquè canvio de llenguatge, i ara obtinc un llenguatge que em va molt bé, perquè enganxa amb el meu procés de pensament, i resulta que al company del costat li ha passat al contrari. Som persones, i cada persona funciona i s'espavila, pensa i memoritza amb els seus recursos mentals, amb el que ha après. Això vol dir que em puc trobar bloquejat perquè el missatge que m'estan donant no encaixa amb la meua manera de recordar.

Pregunteu-vos, a casa, com vau aprendre la taula de multiplicar, com ho vau fer cadascú de vosaltres, i veureu que alguns ho vau fer escrivint-la, uns altres, cantant-la, i uns altres d'una altra manera. Hi ha un moment que algú diu: «Jo la vaig aprendre el dia que el meu pare va deixar de preguntar-me-la», que és una bona manera d'aprendre, perquè mentre te la pregunten, no siguis ruc!, tu no l'aprenuis que te la continuarà preguntant, i mentrestant tens pare. Això m'ho han explicat. Si ara us pregunto quant fan 8×8 , cadascú de vosaltres haurà de fer un joc dins la memòria i anar a buscar aquesta dada, i cadascú de vosaltres farà una cosa diferent, algú se la dirà, algú veurà un paper escrit, un altre veurà aquella llibreta de quan era petit i anava a l'escola. Què ha passat? Que cadascun de nosaltres ha personalitzat l'aprenentatge. És important com ho fem, no si surt bé, però si no surt bé sí que es tindrà en compte; i compte que el professor també ho fa d'una manera determinada. I a aquesta persona que ho fa d'una manera determinada, li hem de donar el dret de fer-ho d'aquesta manera. I què he de fer jo si no encaixa amb la meua? Hi ha els companys, que

per això hi són, i si he de buscar recursos, he de pensar la meua manera de fer-ho. Aquesta és la idea.

Per no allargar-nos, vull fer-vos quatre propostes, unes quantes en família i unes quantes a l'escola. Proposta en família. Jo penso que a les famílies els pares van per davant dels nens, en lloc de fer-ho al revés. Apareix la Margarida i diu: «Mare, no sé fer els deures», i la mare diu: «Vine, que te'ls explico», però és que la Margarida no li ha demanat res, la Margarida potser sap fer una part molt important dels deures, i seria important que aquesta nena avalués que sap unes coses i que per a unes altres necessita ajuda. Per tant, jo diria als pares que intenteu anar al costat dels vostres fills o al darrere, seguint-los i ajudant-los quan ho necessitin, però penseu que són ells els qui han de caminar, els qui ens han de dir què necessiten. Crec que aquesta seria una primera conclusió.

De cara al professorat, em sembla que estem fent poc ensenyament instrumental. M'explico. Hi ha un aprenentatge en la vida, un aprenentatge espontani que fem tots al carrer, i tots aprenem a caminar, aprenem a anar a la botiga, aprenem a relacionar-nos amb la veïna, hi ha milions de coses que les aprenem sense adonar-nos-en. A l'escola ens fan un ensenyament formalitzat, el triangle, la suma, el coneixement, etc. I al mig hi ha una sèrie d'aprenentatges que no es fan, i aquests per a mi són els que provoquen els problemes. Són aprenentatges importantíssims, per exemple l'aprenentatge de motivar-se, l'aprenentatge d'anticipar l'acció, l'aprenentatge d'estar atent, l'aprenentatge d'organitzar-se, i en podria dir molts més. Quantes vegades demanem als nostres fills i als nostres alumnes coses i no els donem l'aprenentatge per fer-les. «Sigues ordenat», i si el vailet ens pregunta com es fa per ser ordenat, estic segur que tindríem greus problemes, perquè li donaríem el resultat –per ser ordenat s'ha de tenir l'habitació d'aquesta manera–, però no li hem dit com es fa.

Hi ha una frase que jo he copiat d'un autor francès que diu això: «Imaginem un alumne atrevit que anés a veure el mestre i que li adrecés aquestes paraules: Ens acusa de falta d'atenció, de no saber reflexionar i de treballar sense mètode, d'ignorar el sentit de l'esforç. Imagini's que a la classe uns quants alumnes tenim bona voluntat i m'encarreguen que li fem una petició: deixi de dir-nos que estiguem atents, que reflexionem i que ens esforcem per aprendre, i utilitzi el seu zel per descriure què cal fer per estar atents, per reflexionar i per aprendre. Ens comprometem a fer tot el possible per portar a terme aquests actes, tal com ens els haurà presentat».

Penso que fariem un gran favor a tothom si fóssim capaços de comunicar el que nosaltres pensem i sentim, en lloc de comunicar el que han de fer els altres.

Canviar una estratègia i donar èxit a una persona vol dir mirar aquella part positiva d'aquesta persona, perquè aquesta persona es pugui posicionar d'una altra manera. Jo no miro les faltes d'ortografia que fa la Maria, no m'interessen,

m'interessen les paraules que escriu bé, perquè aquí hi ha la seva bona estratègia. No m'interessa la part de matemàtiques que no domina, m'interessa la que sap, perquè aquí hi ha l'estratègia d'aprendre la matemàtica; no m'interessa el dia que s'ha equivocat, m'interessa el dia que ha anat bé; no m'interessa quan es barallen, m'interessa quan ens fem un petó, quan ens estimem, quan ens fem companyia.

Sabem positivament que moltes vegades lluitem contra algun aspecte d'una persona, però aquesta és la millor solució que aquesta persona ha trobat per resoldre el que està vivint.

Meritxell Orteu.- Tot el que s'ha dit aquí em porta a pensar en els objectius que ens marquen quan eduquem des de les escoles. Penso que l'objectiu ha sortit aquí de manera explícita diverses vegades. Què és el que, en definitiva, ens plantejem com a objectiu a les escoles? Formar persones íntegrament, és a dir, en tots els seus àmbits, tant personals com relacionals.

I aquí l'escola té una gran responsabilitat, sobretot ho penso des del punt de vista preventiu. Penso en les anomenades segones oportunitats que de vegades es donen als suposats fracassats escolars, perquè també és una concepció social. Penso que s'hauria d'aclarir molt què és el fracàs escolar. Ho hem estat discutint una mica, però penso que l'escola té un gran paper quant a la prevenció d'aquest fenomen. Però tampoc no ens hem d'enganyar: també és una responsabilitat de la societat en general. Crec que hi estem tots absolutament involucrats, i penso que la societat ha de fer alguns canvis quant als prejudicis que té. S'ha dit molt bé des del públic. S'ha dit de persones que se senten fracassades perquè socialment entenem que els qui no accedeixen a la universitat, els qui no obtenen unes titulacions, són fracassats.

Doncs jo penso que com a societat ens hem de plantejar si això realment és així o si el que volem és formar persones que s'incorporin a la societat de forma activa i que se sentin molt a gust amb ells mateixos, que tinguin un concepte molt clar d'ells mateixos. És responsabilitat de l'escola, però també és responsabilitat de la societat.

Membre del públic.- Penso que la identitat de la persona, moltes vegades –i després de més gran també es reflecteix– la donem els altres. Des de petits ja diem: tu ets el que arribes tard, tu ets el gandul, tu ets el brut, tu ets el desordenat. Després, aquesta imatge que es va adquirint dins la classe té molta força i moltes vegades és molt difícil de lluitar-hi en contra. Jo també penso que d'aquesta identitat, com diu la Meritxell, en som tots participants: per una banda els pares tenim molt a fer, molt a dir, perquè hi ha molts sentiments entre el fill i el pare, i la nostra actitud el pot ajudar en aquesta identitat, però penso que també, com ha dit en Dallerès, l'únic que podem ensenyar és com som. Moltes vega-

des assumim un paper i ensenyem una manera de ser que no és real, ens amaguem darrere aquest paper. Un fa de mestre i no fa de persona, potser de vegades vol fer de pare-educador i no fa de pare... I penso que fins i tot els que no són pares ni són educadors, els que som ciutadans, tenim una sèrie de normes –la Constitució, els drets humans–, que ens obliguen, ens donen uns drets, però també l'obligació de comportar-nos com a bons ciutadans, perquè els nens també aprenen quan nosaltres no els ensenyem. Aprenen la nostra actitud quan saludem una altra persona, quan cridem, quan discutim amb la mare o amb el pare, o quan creuem un carrer amb el semàfor vermell; pot haver-hi un nen que et miri, i per què no pots esperar que sigui verd, si aquesta és la norma, per exemple? Estem educant al carrer, a tot arreu.

Teresa Cobo.- Estem educant de forma incoherent, això és claríssim. I entre el que diem i el que fem hi ha de vegades molta distància. L'única feina que tenen els nens des de petits és observar-nos; detecten en qualsevol moviment dels ulls de la cara com estem, què pensem, sense que ho verbalitzem, i això és més important per a ells que qualsevol cosa que els diguem.

Josep Dallerès.- Voldria exposar una experiència personal. Jo ensenyo l'enginyeria, ensenyo francès, però en realitat, a l'escola, jo era molt bo en matemàtiques i tot em portava a fer una carrera més aviat científica que no pas a estar abocat a una carrera literària, que després és la que vaig fer. Per què? Senzillament perquè durant cinc anys seguits vaig tenir un professor de matemàtiques, el mateix, que tenia un discurs pedagògic, si és que en tenia algun, que no concordava amb mi, i es va acabar que a partir del tercer any, quan hi havia un examen de matemàtiques li tornava el full en blanc, em queia la tinta sobre el full al moment de tornar-l'hi... Al cap de cinc anys vaig decidir que prou, va haver-hi la possibilitat i vaig canviar d'orientació, i me'n vaig sortir, podia molt bé no haver-me'n sortit.

Això ho he patit jo. Després, aquest professor de matemàtiques, el vaig tornar a trobar, li ho vaig explicar, no vam quedar gaire amics, però això són coses que passen. Em sembla que ha estat una experiència que a mi m'ha servit molt com a ensenyant. Estic segur que n'he errat moltes, però aprens molt a força de trompades. Efectivament, de vegades ensenyem de forma incoherent. Jo espero que no gaire, o que evitem de fer-ho al màxim, però és veritat que no sempre surt bé. Sobretot quan tens vint o trenta alumnes. Ara sort que ha anat baixant, però quan jo vaig començar en teníem trenta-cinc o quaranta, que era una altra experiència.

Teresa Cobo.- Sí, personalitzar es fa molt difícil a l'escola. Com veieu, a la taula hi ha diversos fracassats. Jo també, perquè la meva idea era ser vete-

rinària i vaig acabar de psicòloga i m'ho passo molt bé, no me'n penedeixo gens ni mica.

Membre del públic [José Rubio, de l'Institut Espanyol d'Andorra].- Yo quisiera decir que no estoy fracasado, me siento muy a gusto con lo que hago, solamente me siento fracasado en que venía a una mesa redonda y pensaba que iba a haber más discusión, no tanto acuerdo. Y como me ha parecido que hay cosas que han dejado de plantearse, voy a plantear un montón de preguntas.

Primero, parece ser que el problema no es problema, el punto de vista se convierte en el sentimiento subjetivo de autoconcepto del alumno. Y entonces a mí se me plantea, por ejemplo, que el planteamiento casuística-personal, evidentemente, se resuelve con estrategias individuales. Punto clarísimo, no sé a qué venimos pues a hablar de fracaso escolar, cuando se ha dejado caer pero ni siquiera se ha contestado si el fracaso escolar es del alumno en la escuela, si es del alumno en la escuela por parte de la escuela, si es del alumno en la escuela por parte del sistema, porque todo se resuelve en la familia. No lo tengo tan claro.

Pienso, además, que el tema es bastante amplio. Si es un problema, y si no lo fuera yo creo que ni siquiera se hubiera planteado, si es una realidad, ¿cuáles son los indicadores de fracaso? ¿Exclusivamente la estadística? ¿Cuál es la situación? Diagnosticar esa realidad significa poderla tratar, pero hay que diagnosticar cuáles son los indicadores. ¿Cuáles son las causas para su explicación? ¿Cuáles son las soluciones si no son generalizables? Todas son estrategias individuales. Además, me planteo la siguiente cuestión: el alumno se relaciona siempre en un triángulo difícil de resolver. El alumno se relaciona personalmente con el profesor y personalmente con sus padres, es una relación, no digo que esté de igual a igual, pero, ¿cómo interviene esto en el fracaso? Y se relaciona también con tres instituciones, él no es una institución y está en medio del triángulo, se relaciona con la familia, se relaciona con la escuela y se relaciona con la sociedad. Alguna de esas instituciones tiene mucho que ver en lo que va a hacer la escuela. Entonces, ¿hay fracaso de la escuela en la escuela? ¿Del alumno en la escuela? Porque parece ser que todo es una cuestión de llegar a casa y que el papá y la mamá sean muy buenecitos, porque al niño lo que le pasa es que tiene un problema afectivo.

Hay, se ha dicho que hay, una cuestión que además identifica algo, que es la estadística, la cuestión numérica, y que es la que realmente nos asusta, porque todos son individuos, pero a la hora de la verdad son barras, diagramas, esas cosas que hacen los ordenadores.

Yo no me siento fracasado, lo siento, podía haber hecho otra cosa, pero estoy contento, no sé si lo haré bien o no.

Membre del públic [Xavier Canalda, de l'Institut Espanyol d'Andorra].-

Hi ha una cosa que em sembla que s'oblida. Ja començava a estar una mica nerviós que solament es parlés de forma subjectiva de l'alumne. Això no té res a veure amb els escolars, perquè als escolars els tractem en grups i, per molt que vulgueu, no podem fer de professors individuals, és molt difícil.

Però, a banda d'aquest problema que ja s'ha apuntat, n'hi ha un altre que oblidem sovint, i és ensenyar al noi que és responsable, ell també, d'ell mateix. Que les coses es fan amb esforç. Això no ho hem d'amagar, perquè l'estem enganyant si no li ho diem. I que en el procés d'aprenentatge també hi entra aprendre les coses que no m'agraden si en vull aconseguir una altra. No sé si m'explico prou clarament. No tot és responsabilitat social, no tot és responsabilitat de l'Estat, no tot és responsabilitat familiar. Hi ha també responsabilitat individual, i això ho ha de saber el noi, perquè si no, l'enganyem. Li estem creant un món, no li podem inventar un món perquè sigui un heroi solitari i el canviï, això també se li ha d'ensenyar; se li ha d'ensenyar que ha de viure en un món i com és aquest món, si no intentem que no fracassi, tampoc no estarà ben preparat per a la vida.

Ramon Casadevall.- Jo ho firmo amb totes les lletres. Penso més encara, penso en la iniciativa personal: per això he parlat d'anar al darrere dels nois i les noies, perquè ells assumeixin la responsabilitat. Fins i tot he portat una referència d'un autor que, després d'una recerca molt important, diu: «És impossible formar una persona si aquesta persona no assumeix les conseqüències dels seus actes», és a dir, no solament la iniciativa, jo he dit, correspon a cadascú. Com a educadors, els aprenentatges ens van apareixent sistemàticament darrere els nois que tenen dificultats.

I el primer és el que has retratat: una manca d'iniciativa i de responsabilitat personal. Quan ajudem aquesta persona, no hem de confondre el que agrada amb el que es vol. Vivim en una cultura que barreja les dues coses. Una cosa és el que agrada, que és una instància de la persona, i l'altra cosa és el que volem, que és una altra instància de la persona. Hi ha una confusió que reben els nostres joves a través dels mitjans de comunicació. Estic absolutament convençut, no solament que sense responsabilitat no farem res, sinó que sense responsabilitat no hi ha ni salut ni benestar personal. Caiem en un avorriment total, per tant, demanar que la gent jove assumeixi la responsabilitat de la seva vida em sembla fonamental.

L'altre element que trobem a faltar moltíssim va lligat amb aquest: la manca d'autoavaluació, la manca de persones que es preguntin què volen, què tenen i on volen arribar. Estem creant una persona a qui s'està valorant des de l'exterior.

Josep Dallerès.- Voldria afegir algun aspecte referent sobretot a l'ensensa-

ment de la responsabilitat. Quan es parla d'estratègies, no és altra cosa que ajudar l'alumne a ser responsable i a assumir aquesta responsabilitat, a veure exactament quin camí ha de seguir, i estic parlant concretament dels alumnes que tenen dificultats.

Efectivament, vivim en una societat que és la que és, dins un sistema educatiu, fins i tot en aquest cas amb diferents sistemes educatius, que són el que són, que estan immersos en la societat. Però a mi m'interessa intentar veure com ens en podem sortir, perquè el sistema, per més reformes que hi hagi, de moment no l'anirem canviant, i els alumnes van passant. Les solucions són, i poden ser, únicament individuals.

Antoni Montesinos.- Sí, però s'han de donar els mitjans per resoldre les situacions individuals. En Ramon deia abans que ell no fixaria objectius de cara als nens sinó que fixaria expectatives. Les expectatives són de cada individu. La societat, el sistema ens dóna objectius i els mestres hem d'atendre totes dues coses a l'hora, es pretén que la situació ideal seria aquesta.

Però els mestres som el pernil de l'entrepà, estem al mig de les dues coses: hem de tractar individualment l'alumne, però hem de qualificar o respondre la societat amb una titulació. La societat ens demana que diguem que aquest noi està capacitat per fer aquestes coses. Som al mig.

La Teresa ha parlat d'una noia que necessitava més temps per continuar. Efectivament, aquí estem parlant de complir unes expectatives a les quals aquesta persona pot arribar. En què traduïm, tocant de peus a terra, el temps que un nen passa a l'escola i l'atenció que rep? La traduïm en diners. Reduir el nombre d'alumnes per aula és una decisió de pressupost de l'Estat; donar un servei d'orientació és una decisió política, de pressupost de l'Estat. L'escola que hi ha, amb els seus fracassos, amb els seus mitjans, és un problema polític, de pressupostos de l'Estat. Quan el Ramon ens deia que ell assessora, jo no sé si ell cobra diners públics o diners privats, però normalment, el problema del fracàs escolar, aquell 15 per cent que deia jo que està clavat a Europa, no és un problema de capacitat del nen, si és que vol dir alguna cosa la capacitat, perquè precisament aquest 15 per cent es dóna entre les classes menys afavorides, entre les classes més pobres, d'un nivell cultural més baix.

Aquí hi ha alguna cosa que té trampa, i si el pressupost de l'Estat no ho preveu, qui se'n sortirà? qui tindrà un millor assessorament? qui estarà més ben orientat? Possiblement el més afavorit. És el peix que es mossega la cua.

Membre del públic.- Jo penso que de totes maneres les inversions que fa l'Estat, o les inversions que es fan en educació, estan equivocades. I diré una teoria molt personal que alhora, afortunadament, l'he viscut, i no l'he viscut des del principi però m'hauria agradat. Jo penso que en el que hauríem d'invertir és

en persones; moltes vegades demanem un edifici millor, demanem més ordinadors, demanem moltes més coses d'aquestes, i potser seria molt més interessant demanar quatre o cinc companys més perquè a cada classe només hi haguessin deu alumnes i es pogués individualitzar molt millor.

La meva teoria és que un bon professor, un bon pare, un bon educador, d'un corral en pot fer una llar, d'un corral en pot fer una escola, i en canvi d'un edifici molt maco, d'un instrumental molt maco en pot fer un corral. I una persona que viu en un gran xalet o en una gran casa també pot ser una persona que converteixi aquella gran casa en un corral. Penso, doncs, que l'administració o qui hagi de fixar els mitjans, s'hauria de preocupar molt més per individualitzar, agafar més companys educadors perquè puguin repartir-se més els alumnes, que no demanar més material, que això es pot aconseguir molt fàcilment.

I només dono un exemple, jo vaig estudiar a Sant Ermengol; en un temps, un professor de ciències va haver d'anar a fer el servei militar i va venir un substitut. Aquest substitut em suspenia, i en canvi per a mi és un exemple de bon professor. Aquest senyor no tenia laboratori, el trobaves per Andorra regirant les escombraries i cada dia pujava amb alguna cosa que hi havia trobat i amb allò ens explicava alguna teoria de ciències. I a mi, encara que em suspengués, em va ensenyar molt, potser no el que volia ensenyar-me, però sí que em va ensenyar molt.

Teresa Cobo.- Els professors suspenen, o qui suspèn és l'alumne? Parlant de la responsabilitat, hi ha un aspecte que em preocupa molt. Els nois, cada vegada més –i això és una observació no validada experimentalment, és simplement una vivència– atribueixen les causes dels seus problemes a algun aspecte exterior a ells: «Jo he fet això perquè aquella situació m'hi ha encaminat, jo no en sóc responsable, és la situació». Em molesta molt. Jo els dic d'entrada, als que vénen amb fracàs, que jo no tinc injeccions per fer venir ganes d'estudiar. I també sovint els repeteixo que s'ha d'aprendre a fer coses que no ens agraden i posar-les davant de les que ens agraden, perquè ens convenen més. Els nois viuen molt al dia, no preveuen la setmana que ve, és avui, ara. De vegades els diem que han de pensar en el seu futur. I si n'és de lluny, el seu futur, si no saben què faran demà.

Membre del públic.- Això és el que nosaltres com a societat hem tramès, nosaltres també vivim al dia. L'expectativa de vida d'un europeu és de 77 anys; fins als 77 anys hi ha temps, però l'infart et pot venir demà. Això és el que trametem, el nen no neix après, ho trametem la societat en general. Jo penso que potser a l'escola li exigim unes coses que no són les que hauríem d'exigir. Quan jo llegeixo l'ideari de l'escola on va la meva filla, em fixo en tots els detalls i potser la meva escala de valors em porta a preferir que la meva filla sigui una bona

persona que no pas que tingui un 10 en matemàtiques. Però a una altra persona potser li exigeixen que, a més de ser bona persona, o potser tot i essent bona persona, tregui un 10 en matemàtiques.

Per una banda, em demanen que eduqui i que eduqui persones per a aquesta societat, però per una altra banda em demanen persones que tinguin èxit, i l'èxit ha de ser que siguin els millors, que treguin la millor nota. I aquí es crea el conflicte, i el nen és potser el pernil de l'entrepà, finalment, perquè és al mig d'unes exigències socials, d'unes exigències de l'escola i d'unes exigències dels pares.

Josep Dallerès.- Reprenent el tema de les condicions materials, és clar que també són elements que influeixen: tenir una escola en què els alumnes no disposen d'espai, i tots en coneixem, pot ser causa, si no de fracàs, sí almenys de desviacions o de problemes relacionals, és un fet. És més fàcil i és més abordable personalitzar la feina si es treballa amb tretze o catorze alumnes que si es fa amb quaranta. Tot això són decisions polítiques, difícilment ho resoldrem els professors directament, des de la pròpia escola, però en tot cas són uns altres elements els que s'han de tirar endavant.

Penso, a més, que no ens hem centrat prou. perquè fins i tot la noció de fracàs no és la mateixa segons el nivell en què un se situa. No és el mateix el fracàs dins l'escolaritat obligatòria, fins als 16 anys, que el fracàs posterior.

Membre del públic [José Rubio, de l'Institut Espanyol d'Andorra].- Yo, como de experiencia personal debo tener poca, voy a hablar de cine. Para los de mi edad, *Rebelión en las aulas*, y para los alumnos, que por ahí debe haber alguno, *El club de los poetas muertos*, son películas representativas: cuando las soluciones se dan individualmente, se resuelve una clase, el problema de un alumno, pero no se resuelve la situación. Esto es muy americano. Quiere decir: cogemos una clase, ponemos un profesor moderno, poeta y un poco payaso y esa clase funciona de maravilla. Pero no estamos hablando de eso, supongo. A los docentes, a los padres, quizás incluso a los alumnos, les interesa por qué hay fracaso escolar, y como he planteado antes, a un nivel que se tiene que resolver en otros ámbitos y que a lo mejor no vamos a resolverlo nosotros, pero si se dan los indicadores y se diagnostican, algún caso se puede resolver siendo muy padre, siendo el profesor muy padre, siendo el profesor muy moderno, esos profesores que quieren nuestros alumnos que seamos y no podemos ser, evidentemente, porque no estamos en el cine.

Por eso planteaba que el principio de toda la exposición ha ido por el camino de individualizar la problemática, pero, además, de individualizarla, lo voy a decir, con un optimismo que esconde el problema y con un paternalismo que resuelve sólo situaciones de este tipo. Y da igual que en el cine se haga para

un grupo de clase, que se haga para un papá con su hijo, el fracaso escolar es un problema social, no individual. Y como tal problema social tiene una problemática más amplia.

Vista parcial d'Andorra la Vella el 18-I-1944. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

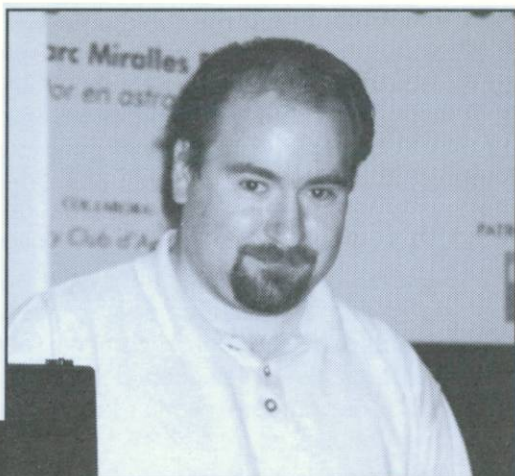

Predicació de la Santa Missió a Escaldes el 7-III-1948. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

90 anys de cosmologia

- 3 de juny de 1998 a les 22 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet
- En col·laboració amb el Rotary Club d'Andorra

Joan-Marc Miralles i Bellera

▲ Currículum

Va néixer el 21 de juny de 1969 a Andorra la Vella. S'ha doctorat en astrofísica a la Universitat Paul Sabatier de Tolosa de Llenguadoc. Ha fet la seva tesi doctoral a l'Observatori de Migdia-Pirineus, en el grup de cosmologia observacional, sota la direcció de Roser Pello. És membre de la Societat Espanyola d'Astronomia i de la Societat Francesa d'Especialistes en astronomia. Va ser impulsor del taller de cosmologia que es va celebrar el febrer de 1997 a Escaldes-Engordany. Actualment treballa a l'Astronomical Institute de la Tohoku University a Sendai (Japó).

Fem una mica d'història...

El segle xx ha estat el segle en què la ciència ha evolucionat més de pressa de tota la història moderna. En el camp de l'astronomia, la cosmologia ha passat de ser un tema tractat per les religions, el misticisme i la filosofia a ser un dels temes de recerca científica capdavanters d'aquest final de segle. En noranta anys, la idea que l'home es feia de l'univers ha passat de ser una esfera d'uns pocs milers de quilòmetres de diàmetre, d'uns quants milers d'anys d'existència i centrada en el sistema solar, a ser un espai-temps infinit que va començar fa uns 15 bilions d'anys i que és en contínua expansió. Aquesta revolució es va iniciar amb una sèrie de descobriments observacionals i de desenvolupaments teòrics al començament d'aquest segle.

El 1912, gràcies al telescopi del Mount Wilson (Califòrnia, EUA), V. M. Slipher va mesurar per primera vegada la velocitat radial d'allò que aleshores s'anomenava una nebulosa, Messier 31. Va trobar que la seva velocitat era igual a uns 300 km/s, és a dir, unes trenta vegades més que els altres objectes celestials que s'havien mesurat fins aleshores. Un any més tard, el seu col·lega Edwin Hubble va utilitzar els estels variables de tipus Cefeide per determinar que la distància d'aquesta nebulosa era d'uns 900.000 anys llum, unes 100 vegades més distant que la dimensió suposada de l'univers en aquella època. Aquest objecte tan llunyà s'estava escapant de nosaltres a gran velocitat i, a més a més, no estava dins la nostra galàxia, sinó que era una altra galàxia, similar a la nostra.

Hubble, en col·laboració amb Humason, va començar un programa de mesura sistemàtica de les velocitats radials i de les distàncies de les nebuloses més febles o, suposadament, altres galàxies. Al cap de deu anys d'observacions, van constatar que gairebé totes les galàxies presentaven un espectre més vermell que no s'esperava d'una galàxia en repòs. Aquest desplaçament cap al vermell, o *redshift*, és provocat per la velocitat de les galàxies que s'allunyen de nosaltres. Finalment, Hubble i Humason van posar en evidència una relació lineal entre la distància i la velocitat dels objectes: com més lluny es troben, més ràpidament s'allunyen de nosaltres. Era la prova que el nostre univers està en expansió.

Al mateix temps que es feien aquests descobriments, Einstein va proposar la seva teoria de la relativitat general, el 1917. Juntament amb De Sitter, van imaginar un model d'univers estàtic, introduint la noció de la constant cosmològica Λ . El 1920, Friedmann va introduir les equacions que descriuen el comportament d'un univers en expansió en funció del temps. El 1927, Lemaitre serà el primer a combinar els desenvolupaments de la teoria i els resultats més recents de les observacions de Hubble per proposar la primera teoria de l'ou primordial o Big Bang. Aquesta idea la reprendrà Robertson un any més tard i, el 1936, juntament amb Walker, proposaran les primeres equacions d'un model cosmològic relativístic en expansió.

Des d'aleshores, molts astrònoms han estat investigant per provar o refutar aquesta teoria. Les observacions i els avenços teòrics s'han succeït, però la teoria del Big Bang s'ha mantingut amb molt poques variacions.

En el camp de les observacions, l'objectiu ha estat obtenir imatges de l'univers cada vegada més profundament, ja que com més lluny mirem en l'espai, també més lluny mirem en el temps i, per tant, podem obtenir informacions sobre com era l'univers en els seus principis.

Així, doncs, la talla dels miralls dels telescopis ha passat de ser de 2 metres de diàmetre, com el telescopi del Mount Wilson utilitzat per Hubble, a ser de 8-10 metres de diàmetre, com els telescopis Keck al cim del Mauna Kea, a Hawaii, o els Very Large Telescope (VLT) de l'European Southern Observatory (ESO), al cim del Cerro Paranal, a Xile. L'augment de la talla dels miralls permet de recollir més llum i, per tant, observar objectes més febles i més distants. El llançament del Hubble Space Telescope (HST) el 1990 també ha revolucionat la nostra comprensió de l'univers. La qualitat de les seves imatges ha permès obtenir un nombre inigualable de descobertes durant els últims deu anys, que han aportat i millorat moltes idees sobre la cosmologia. El projecte de camp profund obtingut amb l'HST, l'Hubble Deep Field, en particular, ha permès comprendre millor la formació de les primeres galàxies i com aquestes han evolucionat fins a arribar a l'univers que observem actualment.

L'observació de fenòmens naturals com els miratges gravitatoris ha permès l'exploració de l'univers més llunyà. Aquest efecte de distorsió i ampliació dels raigs lluminosos a causa de grans quantitats de massa entre l'observador i l'objecte observat era prevista per la teoria de la relativitat general. Però no va ésser fins al 1979 que es va observar a nivell de les galàxies, quan un grup liderat per Weedman va descobrir el primer quàsar doble Q0957+561 A,B. Des d'aleshores, s'han multiplicat les observacions d'aquest fenomen, que ha esdevingut una eina molt popular dins la cosmologia.

Però els astrònoms no s'han limitat a observar en el domini visible de l'espectre de la llum, sinó que també han ampliat les observacions als dominis infra-roig i ultraviolat. També s'observa l'univers a través de les ones ràdio mil·limètriques i centimètriques, utilitzant radiotelescopis com el Very Large Array a Nou Mèxic (EUA). També s'han explorat els dominis dels fotons d'alta energia com els raigs Gamma i X. I, finalment, també s'ha investigat el domini de les microones.

Justament en aquest domini, Penzias i Wilson, el 1965, van obtenir la prova més important de la teoria del Big Bang: el fons de radiació de microones a 3 graus Kelvin. Aquesta radiació, prevista teòricament per Alpher, Bethe i Gamow el 1948, és formada pels primers fotons que van poder circular lliurement quan l'univers s'havia refredat a uns 3.000 graus Kelvin, 300.000 anys després del Big Bang. El descobriment va aportar una prova irrefutable de l'exactitud de la teo-

ria del Big Bang i també el premi Nobel de física per a Penzias i Wilson. Aquest fons de radiació, anomenat Cosmic Microwave Background o CMB, és uniforme i homogeni en totes les direccions, just com ho proposava la teoria. El satèl·lit americà COBE va ser el primer a detectar, el 1992, unes variacions infinitesimals del CMB també previstes per la teoria, i el més extraordinari és que l'escala observada en aquestes variacions correspon exactament al que s'esperava.

Els coneixements actuals ens permeten de remuntar el temps i entendre l'evolució del nostre univers fins a uns pocs instants després del Big Bang. Una cronologia condensada dels esdeveniments més importants podria ser la següent:

- Als límits del que la física actual pot explicar es troba l'univers 10^{-43} segons després del Big Bang, quan la temperatura era de 10^{32} K. L'univers no era aleshores res més que un plasma energètic en un estat que només es pot explicar gràcies a la física quàntica.

- 10^{-35} segons després del Big Bang es produeixen una sèrie de transicions de fases que provoquen una expansió extremament ràpida de l'univers. És el que s'anomena el *període d'inflació*. Aquest període és encara molt misteriós i actualment s'afronten multitud de teories per explicar detalladament aquesta fase fonamental de l'evolució de l'univers.

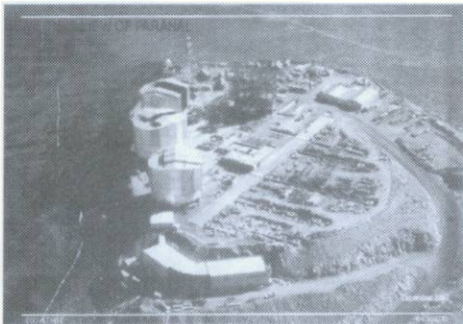
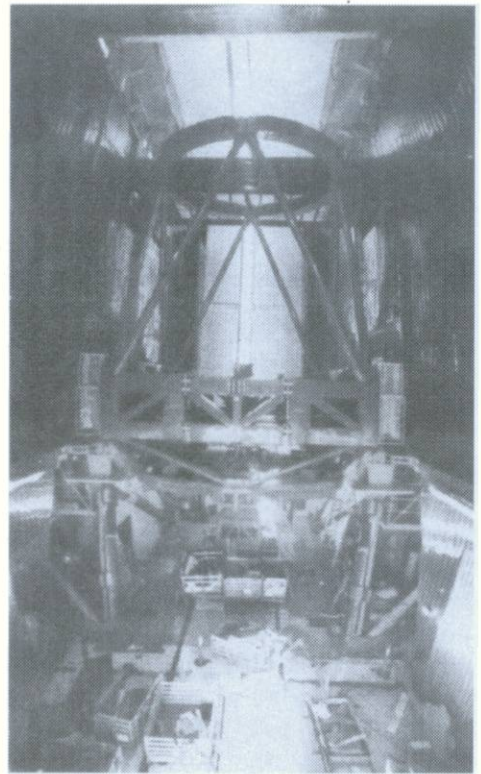
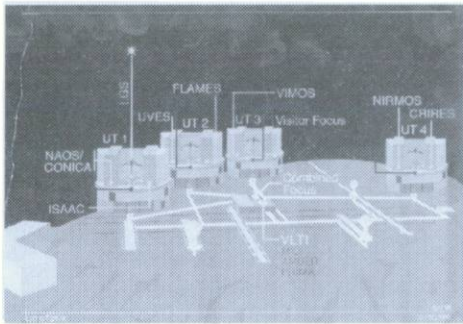
- A 10^{-11} segons, apareixen els primers quarks, partícules subatòmiques fonamentals.

- A 10^{-6} segons apareixen els primers hadrons.

- 1 segon després del Big Bang, la temperatura és de 10^{10} K, apareixen els leptons i l'univers esdevé transparent a causa dels neutrinos.

- A 10^{11} segons, o uns 3.200 anys després del Big Bang, la temperatura de l'univers ha baixat a 100.000 K. Es formen els primers elements lleugers, com l'hidrogen i l'heli, però la temperatura és encara massa elevada perquè els àtoms es combinin en molècules i formin estructures. És el període que s'anomena *nucleosíntesi primordial*. Les bases teòriques de la nucleosíntesi primordial les van establir Alpher, Bether i Gamow el 1948, i van fixar els nombres relatius d'àtoms dels diferents elements que apareixen en aquella època i que des d'aleshores només han variat a causa del processament dels elements dins els estels. La densitat de la matèria durant aquesta època és igual a la densitat de l'energia.

- A 10^{14} segons, o 320.000 anys després del Big Bang, la temperatura és només de 3.000 graus Kelvin. L'univers esdevé en aquest moment transparent a causa dels fotons i els àtoms poden agrupar-se, formant les primeres molècules d'elements lleugers. És l'època que s'anomena *Recombinació*. Aquest és un període fonamental, ja que determina l'horitzó observable amb els fotons. El CMB és la radiació fòssil que prové d'aquests primers fotons lliures i les varia-

Imatges del Very Large Telescope de l'European Southern Observatory, actualment en curs de construcció al cim del Monte Paranal, a Xile. Aquest telescopi de la nova generació de 8-10 metres de diàmetre permetrà d'obtenir valuoses noves dades per la cosmologia (Imatges cortesia d'ESO).

cions en la temperatura, i per tant, la densitat d'aquests fotons és la materialització de les fluctuacions quàntiques que permetran posteriorment la formació de grans estructures.

- 1 bilió d'anys després, la matèria, sota la impulsió de la força de la gravetat, s'agrupa en estructures de més i més grans dimensions fins a començar a formar les primeres galàxies i els primers estels.

- Aproximadament 7 bilions d'anys després del seu inici, l'univers coneix el seu últim període de formació estel·lar important, i es formen les galàxies de tipus el·líptic.

- Actualment, han passat entre 12 i 15 bilions d'anys des de l'època del Big Bang. La temperatura és ara de 3 graus Kelvin.

Però, què ens queda per aprendre?

Les constants cosmològiques H , Ω , Λ , b , entre d'altres, continuen essent mal determinades. El coneixement del valor real d'aquestes constants permetrà de fixar el marc de treball dins la cosmologia, ja que d'aquestes constants depèn el futur de l'univers (expansió continuada o retracció fins a un Big Crunch). Però també podrem conèixer millor els inicis de l'univers i com es van formar les estructures fins arribar a nosaltres. Els satèl·lits MAP, que serà llançat per la NASA la tardor del 2000, i Planck, llançat per l'ESA (European Space Agency) el 2007, mesuraran precisament aquestes constants a partir de l'espectre del fons de radiacions de microones a 3K.

Una altra incògnita continua essent la natura de la matèria no-lluminosa, o altrament anomenada matèria negra, que compon prop del 90% de l'univers. La investigació d'aquest tema implica no sols astrònoms, sinó també una bona part de la comunitat dels físics de partícules d'arreu del món.

El coneixement de la natura de la matèria negra és una de les claus de la formació de les grans estructures dins l'univers. Però els processos de formació encara són misteriosos. Nombroses teories competeixen actualment, però cap no aconsegueix explicar completament les variacions en el tipus de galàxies ni en la seva distribució i evolució. Una de les eines més importants per a l'estudi d'aquests processos són les simulacions multipartícules. Amb l'augment de capacitat dels ordinadors, aquestes simulacions esdevenen cada cop més acurades, amb un increment en el nombre de paràmetres que es poden calcular. Es pot esperar que durant els pròxims 5-10 anys s'obtinguin simulacions absolutament realistes dels processos implicats en la formació de tot tipus de galàxies i fins i tot dels cúmuls de galàxies.

La detecció de les ones gravitatòries permetrà d'obrir una nova finestra d'observacions de l'univers. Aquestes ones previstes en la teoria de la relativitat general d'Einstein permetran l'observació d'una nova categoria d'objectes invisibles fins ara i ens donaran informacions precioses sobre l'estructura mateixa de l'univers.

Un altre camp que queda per explorar són els neutrinos. L'observació de la superfície d'última difusió dels neutrinos permetria de conèixer exactament l'estat de l'univers només 1 segon després del Big Bang. Però els neutrinos són molt difícils de detectar, ja que interactuen molt poc amb la matèria. De totes maneres, es pot esperar que en un futur pròxim podrem investigar aquest nou tema, que obrirà molt segurament tot un nou aspecte en la recerca.

A la vista dels progressos en cosmologia durant els últims noranta anys, i de la quantitat de noves dades que s'obtindran els pròxims deu anys, és legítim preguntar-se si al cap de cent anys de recerca en cosmologia haurem desvetllat els misteris dels orígens, de l'evolució i del destí del nostre univers. És clar que moltes de les preguntes que ens fem ara seran trivials en un futur no gaire llunyà, però no em queda cap dubte que a mesura que avançarem en el coneixement, apareixeran més i més preguntes, més i més misteris per resoldre. No crec, doncs, que la cosmologia sigui una ciència sense futur, sinó al contrari: la cosmologia va començar realment al segle xx, però serà durant el segle xxi que obtindrà un lloc privilegiat entre les ciències. El llançament dels satèl·lits MAP i Planck, del Telescopi Espacial de Nova Generació i els resultats de la nova generació de telescopis de 8-10 metres i els primers telescopis de 12-14 metres ompliran de treball, d'idees i de noves preguntes la comunitat dels astrònoms que treballem en cosmologia.

Llauradors al Serrat l'any 1952. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Edificació a Andorra la Vella a l'actual avinguda Meritxell. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

La incontinència urinària, un problema social

- 30 de setembre de 1998 a les 22 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Anna Insa i Canet

Mercé Avellanet i Viladomat

▲ Currículum Anna Insa i Canet

Estudis realitzats:

Diplomada en infermeria a l'Escola Santa Madrona de Barcelona l'any 1974. Especialització en podologia per la Universitat de Barcelona i postgrau en atenció primària.

Ha treballat com a infermera durant tres anys a l'Hospital de la Vall d'Hebron de Barcelona.

A partir del 1977, torna a Andorra, on s'incorpora, primer, com a infermera quirofana, i després, com a supervisora i cap d'infermeria al Centre Hospitalari Andorrà.

L'any 1989 se li encarrega la posada en funcionament del Programa d'Atenció a Domicili (PAD) i de la Xarxa de Centres de Salut.

Des de l'any 1997 és directora de l'Escola Universitària d'Infermeria d'Andorra. Col·laboració en l'estudi sobre la incontinència urinària.

Actualment realitza un màster en direcció i administració d'empreses a la Universitat d'Andorra.

▲ Currículum Mercè Avellanet i Viladomat

Nascuda a Barcelona el 24 de setembre de 1967.

Llicenciada en medicina i cirurgia per la Universitat de Barcelona (1985-1991).
Grau de Llicenciatura amb la qualificació de notable el 1991.

Especialista en rehabilitació i medicina física per convocatòria MIR a l'Hospital Universitari Germans Trias i Pujol de Badalona (1993-96).

Doctorat amb la qualificació d'*apte cum laude* per unanimitat per la Universitat Autònoma de Barcelona (1997) amb la tesi titulada *Anàlisi de la valoració i baremació del dany corporal a les extremitats inferiors per accidents de trànsit*.

Curs de medicina social i compartida organitzat per la Fundació Espriu, anys 1992 i 1993.

Curs de gestió sanitària especialitzada a l'Escola Internacional d'Alta Direcció Hospitalària a Madrid el 1997.

Responsable des del juliol de 1997 del Servei de Rehabilitació del Servei Andorrà d'Atenció Sanitària.

Metge adjunt de rehabilitació en el Sistema Jerarquitzat d'Atenció Primària del Baix Llobregat –Àrea Sanitària Costa de Ponent–, pertanyent a l'Àrea de l'Hospital de Bellvitge a Barcelona, en contracte de suplència el juny de 1997.
Estatge a l'Institut Guttman de Barcelona el gener-febrer de 1996.

Metge-resident per convocatòria MIR en el Servei de Rehabilitació de l'Hospital Universitari Germans Trias i Pujol de Badalona durant quatre anys (gener 1993-desembre 1996).

Metge de guàrdia a l'Hospital Psiquiàtric Nostra Senyora de Montserrat de Sant Boi de Llobregat (desembre 1991-gener 1992).

Estatge al Witherby General Hospital (Haverforwest-Pembrokshire) el juliol de 1988, en els departaments d'Anatomia Patològica, Hematologia i Medicina Interna.

Alumna interna al Departament de Medicina Interna de l'Hospital Clínic i Provincial de Barcelona durant el tercer curs de la llicenciatura.

Ha assistit a prop d'una quarantena de congressos i cursos relacionats amb la seva àrea de treball, en els quals ha presentat 26 comunicacions que han estat publicades en llibres d'*abstracts*. Entre aquestes destaquen:

– RIERA, C.; AVELLANET, M.; MORALES, A.; COMET, J.; SALADIÉ, J. M.; ROCHA, E. *Urine leakage in urinary incontinence: How many, How much?* First International Congress on Pelvic Floor Disorders. Roma 6/7-VI-1997.

– AVELLANET, M.; RIERA, C.; BENAGES, J.; SALADIÉ, J. M.; GAMISANS, O.; ROCHA, E. *Protocol diagnòstic-terapèutic i resultats en un any d'experiència de la Unitat Conjunta d'Incontinència Urinària de l'HUGTiP*. Societat Catalana de Rehabilitació i Medicina Física. Acadèmia de Ciències Mèdiques. Barcelona, 26-III-1996.

– AVELLANET, M.; RIERA, C.; DURÀ, M. J.; SALADIÉ, J. M.; ROCHA, E. *Protocolización*

del diagnòstico y tratamiento de las incontinencias urinarias. XVII Jornades de la Societat Espanyola de Medicina Física i Rehabilitació. 24/26-V-1995.

– AVELLANET, M.; BENAGES, J.; URIA, J.; RIERA, C.; BAYONA, S.; SALADIÉ, J. M.; ROCHA, E. *Protocolisation du diagnostic et traitement des incontinences urinaires.* XVIIIème Congrès International de la SIFUD. Mulhouse (França), 6/8-IV-1995.

– AVELLANET, M. *La incontinencia urinaria de origen no neurógeno.* VI Jornades d'Actualització de la Societat Catalana de Rehabilitació i Medicina Física. Barcelona, 30 i 31 de maig de 1996.

Publicacions:

De les 13 publicacions que li han estat editades, destaquen:

– RIERA, C.; AVELLANET, M. *¿Incontinencia urinaria en mujeres deportistas?* Arch Med Deport 1998. [En premsa]

– AVELLANET, M.; RIERA, C.; SALADIÉ, J. M.; ROCHA, E. *Mujeres deportistas e incontinencia urinaria.* Arch Med Deport 1998. [En premsa]

– RIERA, C.; AVELLANET, M.; MORALES, A.; COMET, J.; SALADIÉ, J. M.; ROCHA, E. *Urine leakage in urinar incontinence: How Many, how much?* Int J Proctological Perineal Dis 1997; 1: 225.

– RIERA, C.; AVELLANET, M.; MORALES, A.; ROCHA, E.; COMET, J.; BAYONA, S.; SALADIÉ, J. M. *Incontinencia urinaria de esfuerzo genuina: tratamiento de rehabilitación.* Folia Clinica Ostet Ginecol 1997; 2: 73-75.

– *Protocol d'incontinència urinària. Associació Catalana d'Uròlegs de Comarques.* Madrid: Lab Recordati Elmu, 1995, p. 23-25

Ha intervingut en dos llibres:

– AVELLANET, M.; RIERA, C. «Rehabilitación integrada en las disfunciones vésico-uretrales. Resultados terapéuticos de la rehabilitación urogenital». A: SALINAS, J.; RAPARIZ, M. [ed.]. *Tratado de Reeducción en UroGineProctología.* Madrid 1997, p. 547-558.

– RIERA, C.; AVELLANET, M. *Técnicas de rehabilitación integrada en el tratamiento de la incontinencia urinaria.* A: *Ibid.*, p. 339-352.

Altres activitats a Andorra:

– Curs de formació per a educadors a l'Escola Especialitzada Nostra Senyora de Meritxell: *Prevenció de lumbàlgies i transferències en les activitats quotidianes.* Andorra 9 i 16 maig de 1998.

– *Projecte de desenvolupament de la rehabilitació a Andorra.* 1997.

– *Seminari OMS-Andorra: Cap a la societat de la informació i el coneixement: els reptes dels estats per adaptar els seus sistemes de salut.* 20-21 de novembre de 1997, Andorra. Participació en el grup de treball: «Qualitat de servei».

En preparació a curt termini:

Estudi epidemiològic sobre la incontinència urinària entre la població femenina a Andorra. Elaborat pel Grup de Recerca sobre la Dona, amb el suport i la col·laboració del Ministeri de Salut i Benestar i el Servei Andorrà d'Atenció Sanitària. 1998-1999.

La pèrdua involuntària d'orina, que des d'un punt de vista mèdic s'anomena incontinència urinària (IU), és un problema que afecta la civilització des de l'antiguitat, tot i que es considerava un signe de vellesa més que no pas de malaltia. Ja durant el segle IV es documenten alguns sistemes per millorar la IU, similars als pessaris actuals. Al segle XI, Malgaigne descriu els pessaris d'aire i, al XVIII, es parla dels pessaris per comprimir la uretra i evitar la caiguda de la matriu. Al segle XIX, s'avança en la descripció de la fisiopatologia i els tipus d'IU, i el tractament quirúrgic apareix al començament del segle XX.

El concepte d'IU com a entitat patològica pot definir-se com un defecte de l'aparell urinari en el qual no existeix un control correcte sobre el buidat d'orina en el moment desitjat. La International Continence Society (ICS) defineix la IU com la pèrdua involuntària d'orina, objectivament demostrable i que constitueix un problema social o d'higiene.

La normalitat, doncs, consisteix a ser continent en tot moment, és a dir, a emetre orina sempre en el moment desitjat voluntàriament. La pèrdua d'orina en qualsevol altra circumstància s'ha de considerar patològica, si bé qui la pateix ho considera de vegades un fet «tradicionalment» acceptat com a normal. Sovint, però, es tracta d'un problema ocult, que no es gosa consultar.

La IU és, a més, un problema freqüent i d'etiologia variada, secundari a causes molt diferents dins l'àmbit urològic i/o neurològic. Abans de qualsevol acció terapèutica, és imprescindible arribar a un diagnòstic concret del tipus d'IU.

Seguint els conceptes preconitzats per l'OMS el 1980, el mal funcionament de l'aparell urinari representa la deficiència des del punt de vista mèdic, i pot ser deguda a anomalies del detrusor, de l' esfínter, del sistema nerviós, etc. Però la pèrdua involuntària d'orina, sense importar-ne l'origen, constitueix una discapacitat, i les seves repercussions socials, una minusvàlua.

Aquestes repercussions socials poden causar aïllament en la dona, alteracions en la seva conducta, disminució de la interacció social i fins i tot risc d'institucionalització. També des del punt de vista psicològic, causa alteracions en la conducta de la dona: disminueix l'autoestima i afecta les relacions sexuals.

En l'àmbit econòmic, representa una despesa important per a tota la societat. A tall d'exemple, el material emprat per a la IU va generar el 1990 una despesa d'11.107 milions de pessetes a l'Estat espanyol. L'any 1994, la despesa es va incrementar en un 114,3 % i va arribar a 23.805 milions.

Pel que fa a la prevalença, la IU és un problema relativament freqüent, sobretot en la dona, i augmenta amb l'edat. Segons diferents estudis, depenent de l'edat de la mostra i del país, oscil·la entre un 8 % i un 53 %, en dones de més de 15 anys.

Si analitzem les dades abans exposades, podem constatar que ens trobem davant un problema greu per a la salut, tant física com mental, d'una part important de la població. En aquest moment en desconeixem la realitat a Andorra; per

això es fa difícil dur a terme un programa sanitari preventiu i terapèutic, sense conèixer la magnitud del problema.

El Grup de Recerca per a la Dona (GRD) és un grup integrat per diferents professionals de l'àrea de la salut, amb l'interès centrat a estudiar els diversos problemes relacionats amb la salut i el benestar i a veure com afecten la dona.

Com a grup de recerca i amb interès científic, constituït com una secció de la Societat Andorrana de Ciències, hem decidit iniciar un estudi centrat en la IU. El propòsit és conèixer la prevalença mínima de la IU en la població de dones de més de 15 anys ateses pels serveis sanitaris d'Andorra durant un període d'un any. Els objectius específics de l'estudi són:

- Tenir una primera aproximació de la situació de la IU a Andorra.
- Augmentar la sensibilitat de les dones per incitar a buscar una solució.
- Augmentar la sensibilitat dels professionals respecte al tema.
- Assentar una base per a un estudi i una intervenció ulteriors.

La metodologia emprada es basa en la realització d'un qüestionari dirigit, autoadministrat i elaborat de manera consensuada pel grup, partint d'estudis previs fets en altres països, que haurà de ser contestat per les dones a partir de 15 anys que acudeixin als punts de recollida.

S'han recollit les diverses facetes del problema respecte a:

- Factors de risc.
- Diagnòstic del problema.
- Quantificació del problema.
- Relació amb els serveis sanitaris.
- Dades sociodemogràfiques.

Aquest qüestionari ha estat validat en una prova pilot, en la qual es van recollir 57 enquestes que ens van permetre valorar la fiabilitat, la validesa, la sensibilitat i l'especificitat de les preguntes plantejades. El resultat final d'aquesta validació va ser la supressió de cinc preguntes que no responien als criteris esmentats.

Abans d'emprendre l'estudi, es farà una campanya d'informació a la població emprant els mitjans de comunicació del país, per tal de donar a conèixer els objectius i d'aconseguir una participació més àmplia.

Els punts de recollida seran les consultes dels metges de capçalera i especialistes, els centres de salut, i diferents serveis del Servei Andorrà d'Atenció Sanitària.

La participació dels professionals serà voluntària i se'ls oferirà informació i entrenament adequat perquè puguin respondre de manera homogènia als dubtes i les qüestions que els plantegin.

Aquest estudi té el suport del Ministeri de Salut i Benestar, del Servei Andorrà d'Atenció Sanitària, del Col·legi de Metges d'Andorra, del Col·legi d'Infermeres i Llevadores i de l'Associació Andorrana de Metges d'Assistència Primària, i el finançament de la Fundació CaixaBank.

Components del GRD:

Dra. Mercè Avellanet, Sra. Aurora Casadevall, Dra. Margarida Coll, Dra. Meritxell Fiter, Sra. Anna Insa, Dra. Elena Martínez Castro, Sra. Immaculada Tort.

Bibliografia

- BO, K.; MAEHLUM, S.; OSEID, S.; LARSEN, S. «Prevalence of stress urinary incontinence among physically active and sedentary female students». *Scand J Sports Sci* 1989; 11: 113-116.
- DIOKNO, A. C.; BROCK, B. M.; BROWN, M. B. [et al.]. «Prevalence of urinary incontinence and other urological symptoms in the non institutionlized elderly». *J Urol* 1986; 136: 1022-1025.
- INTERNATIONAL CONTINENCE SOCIETY. «Standardization of lower urinary tract terminology». *Br J Urol* 1979; 121: 551-554.
- JURADO, A.; RODRIGUEZ, M.; SANCHEZ, E. [et al.]. «Incontinencia urinaria. Prevalencia en personas mayores de 64 años». *Rev Asoc Esp Enfer Urol* 1997; 65: 49-54.
- MILSOM, I.; EKELUND, P.; MOLNDER, U. [et al.]. «The influence of age, parity, oral contraception, hysterectomy and menopause on the prevalence of urinary incontinence in women». *J Urol* 1993; 149: 1459-1462.
- NYGAARD, I. E. «Exercise and incontinence». *Obstet Gynaecol* 1990; 75: 848-855.
- NYGAARD, I. E.; THOMPSON, F. L.; SVENGALIS, S. L.; ALBRIGHT, J. P. «Urinary incontinence in elite nulliparous athletes». *Obstet Gynaecol* 1994; 84(2): 183-187.
- SENGLER, J.; SAMBUE, R.; SANMARCO, P. [et al.]. «Enquête épidémiologique sur les troubles mictionnels de la femme». *Ann Réadapt Med Phys* 1993; 36: 251-257.
- THOMAS, T. M.; PLYMAT, K R.; BLANNING, J. [et al.]. «Prevalence of urinary incontinence». *BMJ* 1980; 281: 1243-1245.
- VILA, M. A.; FERNANDEZ, M. J.; FLORENSA, E.; OREJAS, V.; DALTO, A.; ROMEA, S. «Validación de un cuestionario para el diagnóstico de la incontinencia urinaria». *Aten Primaria* 1997; 19(3): 122-126.
- WHO. *International Classification of Impairment, disabilities and handicaps*. Geneva, 1980.

ESTUDI SOBRE LA INCIDÈNCIA I LES REPERCUSSIONS DE LA INCONTINÈNCIA URINÀRIA ENTRE LA POBLACIÓ FEMENINA D'ANDORRA

Grup de Recerca sobre la Dona

El Grup de Recerca sobre la Dona està realitzant una investigació per tal de conèixer la incidència de la incontinència urinària (pèrdues d'orina lleus o greus en el moment de realitzar un esforç) entre les dones residents a Andorra i els problemes de tipus personal i social que es deriven d'aquest fet. Sabem que no és fàcil parlar d'aquest problema i també que moltes vegades no s'hi presta atenció perquè els símptomes no són suficientment palesos. En canvi, a mitjà o llarg termini pot constituir un problema que acabi necessitant tractament. Aquest és el motiu pel qual estem interessades a estudiar aquest problema i recopilar la informació que a continuació li demanem i que hem intentat fer accessible a totes les dones. Tingui present, d'altra banda, que es tracta d'una informació absolutament anònima i confidencial.

Les instruccions per omplir el qüestionari són adjuntes a cada pregunta.

Consulta del doctor/lloc:

Data:

Hora:

Amb el suport de:

Ministeri de Salut i Benestar
Servei Andorrà d'Atenció Sanitària
Col·legi Oficial de Metges d'Andorra
Col·legi Oficial d'Infermeres i Llevadores d'Andorra
Associació Andorrana de Metges d'Atenció Primària

Fundació Caixa Bank

A. Antecedents i símptomes

1. Quants fills ha tingut vostè?

Posi una creu a la resposta escollida.

Si no ha tingut fills passeu a la pregunta 6

1. Un fill 4. Quatre fills 7. Set fills
 2. Dos fills 5. Cinc fills 8. Més de 7 fills
 3. Tres fills 6. Sis fills

2. Quants dels seus fills van pesar més de 3,500 quilos?

Quants fills van pesar més de 3,500 quilos: _____

Quants fills van pesar menys de 3,500 quilos: _____

3. Vostè té actualment o ha tingut anteriorment algun dels problemes de salut següents?

Marqui amb una creu les respostes.

1. És diabètica?
 2. Li han diagnosticat alguna vegada una depressió?
 3. Ha patit alguna embòlia?
 4. L'han operada de la columna vertebral?
 5. L'han operada de la matriu, ovaris...? (a part de la cesària)
 6. L'han operada del recte o de l'anus?
 7. Té la matriu o la bufeta caiguda?
 8. Ha tingut alguna malaltia del sistema nerviós?

Especifiqui quina: _____

4. Durant els darrers tres mesos ha estat prenent medicaments?

Escriviu, si ho recorda, el nom d'aquests medicaments que pren o ha pres durant 3 mesos o més? Si no recorda el nom, escriviu, si us plau, per quin motiu el pren.

No ha pres cap medicament

Medicament 1: _____

Medicament 2: _____

Medicament 3: _____

Medicament 4: _____

Medicament 5: _____

5. Se li escapa l'orina sense voler, o se li ha escapat en algun moment?

Posi una creu a la resposta escollida.

1. Cada dia
 2. Almenys una vegada a la setmana
 3. Almenys una vegada al mes
 4. Menys d'una vegada al mes
 5. Mai

6. Se li escapa l'orina o se li ha escapat en algun moment, sense poder controlar-ho, quan realitza determinats moviments o activitats com ara...?

Marqui amb una creu les respostes escollides.

1. Córrer 8. Durant la nit
 2. Caminar 9. Pràctica esportiva.
 3. Riure De quin esport? _____
 4. Tossir o esternudar _____
 5. Aixecar pesos 10. En altres situacions.
 6. Relacions sexuals Especifiqui-les: _____
 7. Canvis de postura: _____
ajupir-se, aixecar-se _____
d'una cadira... _____

7. Quant temps fa que se li escapa l'orina encara que només sigui de tant en tant?

1. Aproximadament _____ anys
 2. No té pèrdues mai. Si no ha tingut mai pèrdues d'orina i ha conestat negativament a la pregunta 7, pot passar al bloc B (pregunta 13)

8. Considera que aquestes pèrdues d'orina són:

Posi una creu a la resposta escollida.

- 1. Considero que no són cap problema per a mi
- 2. Considero que em molesten una mica
- 3. Considero que són un problema que m'afecta força
- 4. Considero que són un problema greu que m'afecta molt

9. Com a conseqüència d'aquestes pèrdues d'orina, ha hagut de modificar la seva vida social en algun dels aspectes següents?

Marqui amb una creu les respostes escollides.

- 1. Limita les sortides fora de casa seva
- 2. Limita o renuncia la pràctica d'algun esport o activitat
- 3. Limita les relacions sexuals
- 4. Utilitza "salva-slips" o similars
- 5. Utilitza compreses
- 6. Ha canviat la seva manera de vestir
- 7. Altres situacions. Especifiqui-les: _____

10. Ha consultat alguna vegada el seu metge amb relació a aquestes pèrdues d'orina?

Marqui amb una creu la resposta escollida.

- 1. Sí 2. No
- 1. Metge de capçalera
- 2. Metge especialista
- 3. Infermera
- 4. Farmàcia
- 1. Altres. Especifiqui'ls: _____

11. Per què no ha consultat el seu metge per aquest problema?

Marqui amb una creu les respostes escollides.

- 1. Perquè creu que realment no és un problema
- 2. Perquè no se li ha acudit
- 3. Perquè li produeix una certa "vergonya"
- 4. Perquè creu que no té solució
- 5. Per altres motius. Especifiqui'ls: _____

12. Segueix algun tractament o ha estat operada per solucionar les pèrdues d'orina?

Marqui amb una creu les respostes escollides.

- 1. Pren un o diversos medicaments. Quin o quins? _____
- 2. Realitza exercicis de rehabilitació
- 3. Ha estat operada per aquest motiu. Quantes vegades? _____
- 4. Ha trobat una altra solució? Quina: _____

B. Dades sociodemogràfiques

Ara li farem unes preguntes sobre les seves característiques personals i familiars, que són molt importants per detectar altres factors de risc que incideixen en el problema de la incontinència urinària. Recordi que aquest és un qüestionari anònim i que les dades que ens proporcionin seran tractades estadísticament i no pas individualment.

13. Quina és la seva data de naixement?

Dia: _____ Mes: _____ Any 19 _____

14. Ens pot dir quant mesura sense sabates, i quant pesa encara que sigui de manera aproximada?

Talla: _____ metres Pes: _____ quilos

15. Quin és el seu nivell màxim d'estudis finalitzats?

Marqui amb una creu la resposta escollida.

- 1. Llegeix i escriu amb dificultats
- 2. Estudis primaris incomplets
- 3. Estudis primaris finalitzats
- 4. Estudis secundaris (batxillerat o similar)
- 5. Estudis professionals
- 6. Estudis universitaris

16. Actualment en quina situació laboral es troba?

Marqui amb una creu la resposta escollida.

	Vostè	La seva parella
1. Treballa a jornada completa	☐	☐
2. Treballa a jornada parcial	☐	☐
3. Es troba aturada	☐	☐
4. És mestressa de casa	☐	☐
5. És estudiant	☐	☐
6. Està jubilada	☐	☐
7. Està incapacitada	☐	☐

17. Si vostè treballa, digui'ns quina és la seva ocupació habitual. I si té parella, digui'ns quina és l'ocupació de la seva parella.

Si la seva parella està jubilada digui'ns quina era la seva ocupació abans de jubillar-se.

	Vostè	La seva parella
1. És empresari	☐	☐
2. Empresari o treballa pel seu compte sense assalariats	☐	☐
3. Professional liberal	☐	☐
4. Director i gerent d'empreses públiques o privades	☐	☐
5. Tècnic superior de l'administració o de l'empresa privada (professor d'universitat o de secundària, metge, arquitecte, enginyer, biòleg, químic, advocat, economista i altres professions assalariades que requereixen estudis universitaris)	☐	☐
6. Tècnic mitjà de l'administració o de l'empresa privada (mestre, infermera)	☐	☐
7. Contramestre, capatàs, encarregat d'hoteleria	☐	☐
8. Personal administratiu i comercial (secretari, administratiu, auxiliar, representant, comercial, etc. i similars)	☐	☐
9. Treballador del comerç (dependent, encarregat de botiga, reposador de supermercat, caixer, etc. i similars)	☐	☐
10. Treballadors de l'hoteleria (cambrer, cuiner, etc.)	☐	☐
11. Altres treballadors de serveis (taxista, permiquer, monitor d'esquí, vigilant jurat, etc.)	☐	☐
12. Obrer qualificat de la indústria, de la construcció i de les reparacions (fuster, mecànic, paleta, lampista, pintor, etc.)	☐	☐
13. Obrer no qualificat (idem anterior)	☐	☐
14. Treballador agrari	☐	☐
15. Forces armades i cossos de seguretat de l'estat (policia, bomber, bander, urba, etc.)	☐	☐
16. No ho pot classificar.		

Anoti aquí la seva professió o la de la seva parella

Entronització del Sagrat Cor a la Casa de la Vall el 4-IV-1948. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

L'equip de futbol d'Encamp al camp de futbol del F. C. Andorrà el 23-V-1948. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Infeccions cutànies en el nen: paràsits, virus, fongs i bacteris

- 22 d'octubre de 1998 a les 10 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Ester Zamora i Puigcercós

▲ Currículum

Nascuda a Escaldes-Engordany.

1986: Llicenciada en medicina i cirurgia.

1990: Especialista en dermatologia medicoquirúrgica i venereologia a l'Hospital Clínic de Barcelona.

1991: Ampliació d'estudis de dermatologia a l'Hospital Clínic de Barcelona.

1992: Dermatòloga al Centre Hospitalari Andorrà.

1994: Dermatòloga a la Clínica Verge de Meritxell.

Assistència a congressos de dermatologia, tant nacionals com internacionals. El darrer al qual ha assistit ha estat el 8è Congrés internacional de dermatologia pediàtrica a París, els dies 17-20 de maig de 1998 i en el qual va presentar la comunicació intitulada *Porokeratotic Eccrine Duct and Hair Follicle Nevus. A Familiar Case with Systematized Involvement*.

Assistència mensual a sessions de dermatologia a l'Hospital Clínic de Barcelona.

Les infeccions cutànies formen un conjunt de malalties que es troben àmpliament distribuïdes per tot el món i que afecten tota la població humana

Afecten tots els estrats socioeconòmics, edat, sexe o raça. Durant aquest segle s'han sofert pics d'alta o baixa incidència, i actualment es pateixen miniepidèmies afavorides pels desplaçaments o viatges, la convivència entre col·lectius, la promiscuïtat sexual, i també guerres, immunitat, fàrmacs, clima... El nen és susceptible d'aquestes infeccions pel fet de conviure dins el grup escolar i pel fet que aquestes dermatosis poden manifestar-se ja des de la infància.

Paràsits

1. Insectes (artròpodes)

Pediculosi	-capitis
(polls)	-corporis
	-pubis

2. Aràcnids (àcars)

Escabiosi (ronya)

Pediculosi

Insecte no volador, paràsit de l'home, de 2 a 3 mm de llargada, que s'alimenta de la sang que xucla. Viu poc temps fora del cos humà, en el qual diposita els ous o llémenes.

Pediculosis capitis. És molt freqüent en nens d'edat escolar i als últims anys es pateixen autèntiques miniepidèmies.

No depèn de les condicions higièniques, ni de portar el cabell llarg. Així, doncs, tenir polls no és sinònim d'anar brut, i no és cap cosa vergonyosa.

La transmissió pot ser directa, de persona a persona, o de forma indirecta, a través de les pintes, la roba o els barrets.

Clínicament, s'ha de pensar en els polls davant de tota picor al cap, de forma més intensa a l'altura de la nuca i al darrere de les orelles. És en aquest lloc on molt fàcilment trobarem els ous o llémenes que es fixen a l'arrel del cabell, a diferència de la caspa, que salta o es desprèn fàcilment. És més difícil visualitzar l'insecte adult. La complicació més freqüent és la sobreinfecció bacteriana o impetiginització (crostes i ferides secundàries al rascat).

El tractament actual i el fàrmac de primera elecció és la permetrina a l'1 %. Les normes correctes per desparasitar i eliminar els polls són les següents:

1. Aplicar la loció o crema de permetrina a l'1 % impregnant tot el cabell i tapant-lo amb una gorra de plàstic durant un temps mínim de 30 minuts.

2. Rentar el cabell amb xampú de permetrina i esbandir-lo molt bé, si pot ser amb aigua envinagrada, ja que són productes irritatius.

3. Pentinar amb pinta de pues espesses (llemenera), a fi de desenganxar un a un tots els ous.

4. Rentar les pintes amb el xampú.

5. Es pot repetir el tractament, en cas de ser necessari, al cap de deu dies.

6. No cal desinfectar els locals ni tancar escoles, ja que l'insecte no viu fora de les persones.

Com a mesura preventiva en cas d'haver-hi polls a l'escola; cal examinar el cap del nen i el de la resta de la família i només aplicar el tractament en cas de contagi. Els antiparasitaris són veritables fàrmacs que poden irritar, absorbir-se i crear resistències en posteriors casos de polls.

La colònia actua de barrera protectora en cas de polls i la seva acció dura deu dies com la de la loció, encara que rentem els cabells.

La declaració dels polls és obligada per part de l'escola, i si l'infant té polls caldrà que no vagi a l'escola fins que es constati la curació.

Informeu el vostre fill d'evitar intercanviar-se pintes, gorres o bufandes.

Pediculosis corporis. És la pediculosi denominada del vagabund, ja que és més freqüent amb persones amb poca higiene.

L'insecte pon els ous en els plecs de la roba. El malalt pateix picor intensa a l'altura del tronc, amb lesions ocasionades pel rascat.

El tractament es fa de la manera següent:

- Rentar la persona amb aigua i sabó.
- Crema o loció de permetrina a l'1 % durant tota la nit i tot el cos.
- Bullir la roba a 60° i planxar les costures.

Pediculosis pubis. És una malaltia de transmissió sexual. El nen es pot contagiar a través de la roba o pel contacte estret amb els pares. L'insecte està localitzat en el pèl púbic i les llèmenes es troben a l'abdomen, a les aixelles, a les pestanyes i a les celles.

El tractament és a base de loció de permetrina a l'1 % tant a l'infectat com a la seva parella. S'ha de fer bullir la roba a 60°.

Escabiosi

La ronya o escabiosi és una parasitosi causada per un aràcnid, l'àcar sarcopte escabiei. És una infecció cutània, molt contagiosa, de caràcter mundial, i actualment més freqüent del que la gent pensa.

El contagi pot ser de forma directa de persona a persona (relació sexual) o indirecta a través de la roba (desplaçaments, viatges, hotels).

El sarcopte pot viure fora de l'home durant un o dos dies.

Afecta tots els estrats socioeconòmics, edat, sexe, i no està relacionat amb la higiene personal.

L'àcar s'introdueix a la pell fent un túnel o solc acarià amb una incubació entre contacte i clínica de 7 a 30 dies.

La infecció es manifesta mitjançant una picor intensa, generalitzada, més forta a la nit i amb caràcter familiar, encara que no hi hagi evidència de lesions cutànies.

L'adult presenta una erupció papuloeritematosa, amb moltes lesions de rascat. El signe directe és el solc acarià (lloc d'introducció de l'àcar) a nivell dels plecs interdigitals, el canell o l'arèola mamària. El signe inespecífic freqüent en l'home és trobar nòduls durs i vermells a nivell genital que perduren fins i tot unes setmanes després del tractament.

El nen difereix de l'adult, ja que les lesions són vesiculoses, escortades al cap, al palmell de la mà i a la planta dels peus.

El medicament d'elecció actualment és la permetrina al 5 %, que, a diferència dels antics antiparasitaris com el lindane, es pot utilitzar en nens, durant l'embaràs i fins i tot en període d'al·letament. S'ha d'aplicar aquest producte del coll als peus durant tota la nit i durant tres dies seguits. El risc dels anteriors antiparasitaris en els nens era l'absorció, a conseqüència de la qual s'havien descrit casos d'epilèpsia per neurotoxicitat.

Mesures de control: s'ha de fer profilaxi i tractament a tota la família al mateix temps i només durant una nit. El familiar en contacte amb el malalt infectat pot presentar la infecció fins a un o dos mesos després del contagi. S'ha de rentar escrupolosament tota la roba tant del llit com la portada aquells dies a 60°, i si el material de la roba no ho permet s'ha de deixar airejar durant 3-4 dies sense poder-la utilitzar.

Virus

Les infeccions víriques són un conjunt de malalties àmpliament distribuïdes per tot el món, que afecten tota la població humana.

Els virus són paràsits intracel·lulars estrictes, que es classifiquen segons l'àcid nucleic que contenen. Pel seu interès, parlarem dels virus DNA.

CLASSIFICACIÓ	PAPOVAVIRUS	Berrugues vulgars Berrugues planes Berrugues plantars Condilomes acuminats
	HERPES VIRUS	Herpes simple: tipus I mucocutani Típo II genital Varicel·la-zòster: varicel·la herpes-zòster
	POXVIRUS	Moluscum contagiosum

Papovavirus

Berrugues vulgars. Són molt contagioses i autoinoculables.

Clínica de múltiples lesions hiperqueratòsiques en zona descoberta del cos (mà, genoll, colze).

La incidència entre els 5 i els 12 anys és del 7-10 %, i és menys freqüent a partir dels 20 anys.

La curació espontània pot ser possible, encara que pot trigar uns 5 anys.

El tractament pot ser amb queratolítics (té l'inconvenient de la constància i el temps), electrocoagulació, crioteràpia, laserteràpia, cirurgia...

Berrugues planes. Són petites queratosis a la cara i el dors de la mà, de caràcter múltiple. Es poden tractar amb exfoliants; i no està justificat deixar cicatrius.

Berrugues plantars. Són iguals que les vulgars, localitzades en zones sotmeses a pressió, com la planta dels peus, i és per això que poden ser doloroses. El contagi és per caminar descalç.

Condilomes acuminats. Són formacions berrugoses a nivell genital. El contagi és quasi exclusivament per contacte sexual; el virus s'introdueix a través de les petites fissures que es poden fer amb la relació sexual. És important i obligat controlar la parella. La incubació del virus pot ser entre 1 i 8 mesos. És molt contagiosa; es parla de raó del 70 %.

Clínicament en l'home són lesions berrugoses a nivell del solc balanoprepuçial i anal; a la dona a nivell de la vagina, genitals externs i coll uterí.

Els subtipus HPV 6 i 11 estan relacionats amb el càncer de cèrvix.

Tractament: podofilí al 10-25 %, crioteràpia, electrocoagulació, làser, cirurgia.

Molluscum contagiosum. Molt freqüent en nens; són contagiosos per contacte directe i autoinoculables. Pàpules blanquinoses, nacrades, de mida petita. Tractament: curetatge, salicílics, àcid retinoic, electrocoagulació, crioteràpia.

Herpes virus

Les infeccions herpètiques són unes de les més extenses en totes les races, edat i sexe.

Herpes simple genital tipus I. És el més freqüent, de l'ordre del 80-90 % de la població. El contagi té lloc de persona a persona; una vegada el virus ha realitzat la primoinfecció, pot quedar de manera latent en els ganglis de les terminacions nervioses, i per factors predisposats es reactiven en la mateixa àrea o en les seves proximitats.

Les causes d'aparició més freqüents són l'exposició solar, la febre, les intervencions quirúrgiques, la immunosupressió, la menstruació, l'estrès emocional, els menjars...

La primoinfecció pot afectar de forma més greu en el nen amb una gingivoestomatitis, febre i malestar general. La regió periungueal panadís herpètic pot ser una localització primària de la infecció.

Els tractaments, a més d'evitar els factors predisposats, es fan amb antisèptics locals, cremes tòpiques d'aciclovir o IDU.

Herpes simple genital tipo II. És una virasi de transmissió sexual, amb un constant augment, produït generalment pel tipus II, encara que les diverses formes de relació sexual fan possible la infecció pel tipus I.

Epidemiològicament, representa el 8 % de les malalties de transmissió sexual; la xifra es dispara al 50 % en la població de risc.

La clínica és diferent en l'home, en la dona i en el nounat. El temps d'incubació és de 6 dies.

La primoinfecció es manifesta amb lesions vesiculosos agrupades sobre una base vermella, febre, malestar o adenopaties inguinals; les lesions vesiculosos, en trencar-se, formen erosions i úlceres doloroses a nivell genital. És freqüent que abans de la curació presenti un rebrot de noves vesícules. Els nous episodis posteriors són de clínica més discreta i de menys durada, sense afectació de l'estat general. La primoinfecció en cas d'embaràs pot causar la mort fetal i serà necessari fer una cesària per evitar el contagi del nounat a través del canal del part. Tractament: aciclovir oral (200 mg) i tòpic. Abstenir-se de relació sexual.

Virus varicel·la - zòster. Aquest virus afecta el nen causant-li la varicel·la, que representa la primoinfecció, deixant el virus en estat latent en el gangli sensorial de les terminacions nervioses; la reactivació de la infecció latent és l'herpes zòster.

Varicel·la. És una malaltia de la infància en els països desenvolupats. La majoria de les complicacions greus derivades de la varicel·la, com l'encefalitis o la pneumònia, es donen en els adults. Després de la incubació, d'unes dues setmanes, el pacient presenta febre, poliadenopaties, sobre taques vermelles es formen vesícules i després crostes amb picor intensa. És diagnòstic de la varicel·la l'existència de diverses lesions elementals, tenint al mateix temps vesícules i crostes.

Herpes-zòster. És la reactivació de la infecció latent del virus varicel·la-zòster adormida en els ganglis sensitius. Produeix una lesió cutània vesiculosa i una inflamació neural o neuràlgia.

El zòster pot ser esporàdicament, i és més freqüent en l'adult, encara que no és rar en l'infant.

La infecció pot començar amb dolor, punxades, formigueig, i al cap de 2-3 dies apareixen les vesícules a la pell, sempre seguint la distribució del nervi afectat unilateralment i sense sobrepassar la línia mitjana.

Els objectius terapèutics de l'herpes zòster són:

- limitar l'extensió, la durada i la gravetat de la malaltia amb fàrmacs antivírics con l'aciclovir 800 mg cinc vegades al dia durant 5-7 dies;
- prevenir la neuràlgia postherpètica, i per això és fonamental l'administració de l'aciclovir al més aviat possible.

Fongs - micosis

Les micosis són les infeccions cutànies produïdes per fongs. Els fongs són vegetals que poden infectar la pell, els cabells o les ungles, produint una desorganització i destrucció cutània.

Hi ha més de cent mil espècies de fongs a terra, a l'aigua, a l'aire, en els vegetals (espècie geòfila), en els animals (zoòfila) i en els humans (antropòfaga), de les quals només algunes produeixen malaltia.

Els factors predisposants són:

- climàtics: fred o calor;
- sociològics: humitat del medi o del lloc de treball;
- patològics: a nivell local trobem l'obesitat, la humitat, els traumatismes, l'oclusió o la maceració, i a nivell general l'edat, els fàrmacs corticoides, els antibiòtics, les malalties immunosupressores...

Pitiriasis versicolor. El seu nom significa descamació que canvia de color: a l'estiu és una taca blanca i a l'hivern pren un color marronós.

És una infecció de tipus banal, que important per la seva alta freqüència, sobretot a l'estiu. Es presenta després de l'adolescència amb una predisposició personal a causa de la composició del sèbum.

El factor de contagi és la humitat, no la taca o descamació; es contagia amb la sorra humida de la platja, o a les piscines, les tovalloles i les hamaques.

Clínicament, el pacient consulta per l'existència d'una taca rodona tipus confetti, descamativa de color vermell o blanquinosa al tòrax o al coll.

El tractament més indicat és amb locions de sulfur de seleni.

Després del tractament, és habitual la presència de despigmentació, encara que la infecció estigui curada.

Dermatofítiques. Actuen sobre la queratina de la pell.

El risc de contagi pot ser de forma directa (humana, animal o vegetal) o indirecta per pintes, cabells o barrets.

**Classificació
micosis**

	1. No-dermatofítics: Pitiriasis versicolor
Superficials	2. Dermatofítics: tines a) <i>Tinea capitis</i> - Microspòrica - Tricofítica - Querion de Cels b) <i>Tinea barbae</i> c) <i>Tinea corporis</i> - Herpes circinat d) <i>Tinea cruris</i> - Èczema marginat e) <i>Tinea pedis</i> - Peu d'atleta f) <i>Tinea manuum</i> - Unguim
Intermèdies càndides	Mucoses - Oral: Muguet - Genitoperianal: Vulvovaginitis Balanopostitis Cutànies - Intertrig Ungueals - Onicomicosi

Clínicament, el pacient pot presentar afectació cutània en forma de placa rodona de progressió centrífuga, formant el clàssic herpes circinat, de forma circular.

Durant el tractament poden tenir ides o dermatòfides, que representa una reacció a distància per destrucció del fong.

L'afectació del cuir cabellut pot tenir un període d'incubació de 3-4 mesos. A nivell ungueal el creixement és lateral i horitzontal fins a la matriu.

Tinea capitis. La microspòrica és una placa blanca grisosa descamativa pseudopelàdica amb cabells curts.

La tricofítica es presenta en forma de múltiples lesions petites amb cabells sans entre les plaques.

El querion de Cels és un procés inflamatori que pot deixar una al·lopècia cicatritzal; es caracteritza per ser una placa calenta dolorosa indurada amb elements pustulosos.

La *tinea barbae* és una variant de la càpitis.

En la *tinea corporis*, o herpes circinat, el contagi pot ser de forma directa per

animals o indirecta a través d'estris. S'anomena herpes circinat perquè presenta plaques rodones de vora eritematoescamosa infiltrada amb el centre més clar a nivell de tronc, extremitats i cara.

En la *tinea cruris*, o èczema marginat de fibra, el contagi és en piscines i gimnasos; es localitza en els grans plecs, als engonals o a l'aixel·la. Presenta una característica vora molt marcada.

En la *tinea pedis*, o peu d'atleta, el contagi és per humitat; un mal eixugat després de la piscina produeix maceració al 4t-5è espai interdigital.

La *tinea manuum* i l'*unguim* són variants de la *tinea pedis* a la mà i a l'ungla.

Micosis intermèdies - Candidiasis

És un capítol de molta actualitat, per la seva elevada incidència; en dermatologia ens interessen les candidiasis cutaneomucoses.

Es considera una infecció oportunista perquè està present amb molta freqüència a nivell del tub digestiu; sempre que a nivell de la pell aïllem la *Candida albicans* la considerarem patològica.

Factors predisposants són, a nivell local, la humitat, el greix i l'obesitat, i a nivell general la diabetis, les neoplàsies i els antibiòtics.

Muguet. És una infecció pròpia de la infància per contaminació a partir dels xumets o els biberons. Es formen, a la llengua i a les mucoses orals, plaques blanquinoses que es desprenen fàcilment deixant una mucosa llisa, brillant i congestiva. La boquera és una variant del muguet del plec labial.

Vulvovaginitis-Balanopostitis. Es dona amb més freqüència si el pacient refereix diabetis, embaràs o segueix tractaments amb antibiòtics orals.

El pacient refereix picor amb secreció o plaques blanquinoses sobre una pell envermellida.

Cutani-Intertrig. La seva causa és la humitat a nivell dels grans plecs i als engonals; és la dermatitis candidiàsica dels bolquers.

Onicomicosi. És la infecció fúngica de les ungles, que s'inicia a nivell del lateral de l'ungla i s'estén cap a la matriu. És llarga de curar.

Bacteris

Les infeccions cutànies produïdes per bacteris són conegudes com a pio-dermitis, per l'afectació més freqüent en el nen. I en èpoques de calor dins del nostre medi és l'imeptigen contagiós. És una infecció estreptocòcica formada per ampolles clares de líquid transparent i vora eritematosa a la cara, les mans i el cuir pilós. No s'ha de confondre amb l'herpes labial.

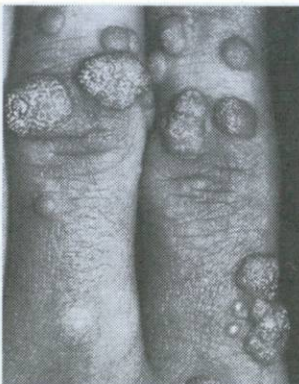
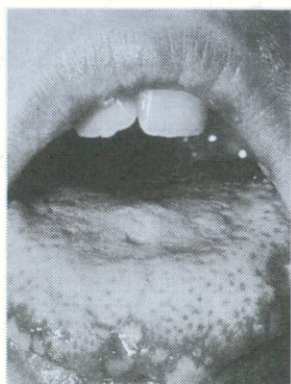
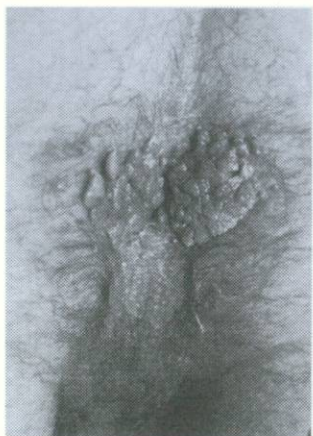
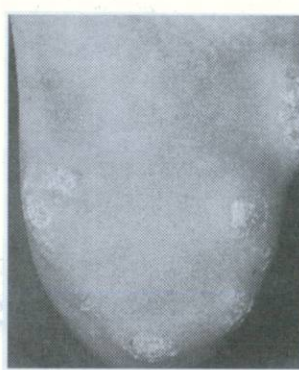
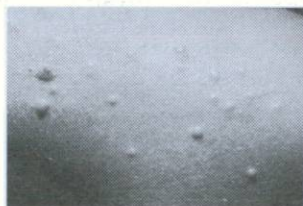
Imatges d'infeccions fúngiques de pell i ungles, com també de berrugues i condilomes

No abuse de los antiopjos

■ También sobreír a los colágenos que actúan sobre el sistema inmunitario, como el que se produce en la piel, según ha demostrado el Ministerio de Sanidad a los estudios.

■ Usar los pedicúlosos de forma preventiva y evitar abusos para evitar lesiones de la piel.

■ Usar los pedicúlosos de forma preventiva y evitar abusos para evitar lesiones de la piel.

Visita a la Casa de la Vall del delegat permanent del copríncep francès, el prefecte dels Pirineus Orientals, M. Pierre Dumont, el 22-X-1948. A la seva dreta, el veguer episcopal, Jaume Sansa, i a la seva esquerra, el síndic general, Francesc Cairat. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Els corredors de la Volta Ciclista a Catalunya, a Escaldes, davant l'Hotel Valira, el 21-IX-1949.
(Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Homenatge a Antoni Fiter i Rossell en els 250 anys de la seva mort

- 28 d'octubre de 1998 a les 19 h.
- Jardins de Casa Rossell, Ordino

D'esquerra a dreta: Marc Forné (cap de Govern), Josep Duró (cònsol major d'Ordino), Enric Pujal (ministre de Turisme i Cultura), Juan Mª López-Aguilar (ambaixador d'Espanya) i Josep Vilanova (president de la Societat Andorrana de Ciències).

Presentació per part de la Societat Andorrana de Ciències

Antoni Pol i Solé

Benvinguts a tots a aquest acte d'homenatge a la persona d'Antoni Fiter i Rossell, autor del *Manual Digest*, el dia que es compleixen també 250 anys de la seva mort, que curiosament va esdevenir-se dins el mateix any en què va escriure el *Manual Digest*.

Com a homenatge cert a la seva figura, permetin-me que, abans de passar la paraula als tres oradors que de manera particular el glossaran, en nom de tots

faci present el mateix Antoni Fiter i Rossell a través de les seves pròpies paraules en uns fragments extrets de l'Advertència Preludial de la seva obra, que justifiquen de manera resumida el perquè de l'obra i de part del seu pensament:

«...lo pais de Andorra, a diferencia dels demes, esta destituit, no solament delgran socorro delas historias, y regladas noticias, dels llibres, si tambe delas Manuscritas memorias...»

«...Lo fi, y designe particular que he tingut en la formacio de esta obra, ha estat donar alguna noticia, per formar la mes Clara idea de nostras Valls, y ab ella disipar, y destruir las Erroneas, Confusas, y perturbadas, que de ellas tenian formadas molts de mos patricios...»

«...deixar a mos Patricios una serie de breus Maximas, y reglas, per nostres antecessors ideadas, y Observadas segons las Ocurrencias, las mes Christianas, y dela mes Verdadera Politica, y solida Prudencia, per la Millor Conservacio de ditas Valls, y nostra comu Patria...»

«...yo Escrich tansolament per los naturals delas Valls mos patricios, y per son profit...»

«...a mes que esta Obra deu quedar manuscrita...»

«... no es bo, que la Ciencia del govern, politica, Economica, y regimen deles Valls, se fasia Comuna, y Vulgar als forasters...»

«...un Andorra, deu sempre deixar algun señal, y rastre dela llengua de sa nacio...»

«...Que me persuadesch, que lo trevall, que aure pres en esta Obra, sera ben rebut de mos Patricios, y que benignament, sino logro lo fi de mon desig, Expresat en lo titol, y enlo present proemi de ella, me perdonaran las faltas, y asso me basta...»

La millor mostra de l'encert que va tenir Antoni Fiter i Rossell en compondre el *Manual Digest*, el té avui aquí, a través dels presents, que, 250 anys després, li testimoniem la bona rebuda i el nostre més profund agraïment per la seva obra.

Intervenció en nom de l'Associació d'Escriptors del Principat d'Andorra

Antoni Morell i Mora

Un homenatge podria esdevenir un acte senzillament autèntic o convertir-se en una parafernàlia, plena d'escarafalls, de focs d'encenalls, de gratituds expressades i no reconegudes. La memòria no té res a veure amb el record, crec. Ningú de nosaltres no recorda —espai físic i cronològic!— l'Antoni Fiter i Rossell. I avui aquest no és el cas, perquè assimilem història —qui no té memòria de la història no pot tenir sentiments—, agraïment i petjada profunda.

Tenim sagrada i incombustible memòria del que va fer, ara fa 250 anys,

l'Antoni Fiter i Rossell. Geografia, història, política, dret, teologia i filosofia del nostre petit país: una obra ingent.

Penso aquest vespre, en contra dels pretesos «profetes de calamitats», que Andorra pot i ha de conservar la dignitat, la justícia, l'equitat que Antoni Fiter i Rossell ens explica al *Manual Digest*. L'amor per la terra, per la nostra peculiar situació jurídic-institucional, la nostra independència no excloent, sinó solidària i universal, com al llarg de les planes del seu llibre descriu l'autor, la transcripció de les quals vaig tenir la sort d'iniciar amb la Lídia Armengol tot col·laborant amb altres entrançables transcriptors.

En nom de l'Associació d'Escriptors del Principat d'Andorra, ha estat per a mi un honor immerescut dir gràcies, mercès, a l'Antoni Fiter i Rossell, juntament amb la Societat Andorrana de Ciències, l'associació de creatius La Xarranca, l'Honorable Comú d'Ordino i el Molt Il·lustre Ministeri de Turisme i Cultura d'Andorra. És aquesta una prova fefaent de l'entrançable cooperació entre la societat civil i els organismes públics.

250 anys després, són un deure i un motiu suficients, aquí, a Ordino, a Andorra, retre homenatge a qui va intentar, després dels Pariatges, posar ordre intel·lectual i jurídic dins de casa nostra. Antoni Fiter i Rossell va ser un il·lustrat –un *éclairé*, com diuen els francesos. I il·lustrat significa recopilador, pedagog, que recull l'encàrrec del Consell General de l'època per explicar qui havíem estat i qui érem els andorrans. La seva recopilació –com una mena d'*Instituta*, a la manera de Justinià– ha perdurat fins als nostres dies, amb Constitució inclosa. I estic convençut que ja forma part del classicisme no solament andorrà, també pirinenc, al costat d'altres recopilacions anteriors i/o futures.

Per acabar, desitjaria que escoltéssim els seus mots en el seu català que, segons els especialistes, constitueix un dels tres textos més importants en llengua catalana de tot el segle XVIII, uns mots que intenten explicar el perquè de la seva obra:

«...però (o Cosa digna de llastima) esta bona sort no han lograt las Valls de Andorra en tants segles, en què han Merescut ser per molts Prnceps y Señors, Monarcas y Nacions, Consideradas ab Especialitat sas Incomparables llivertats, Excepcions, Preheminencias y prerrogativas, pues en ningun de ells hi ha hagut persona estragera, ni Patricio algun, que aja Volgut pendrer la pena de aplicarse, en buscar y posar en limpio lo antich Estat, Govern y Origen de sas Preheminencias, Exempcions y prerrogativas, per millor Enttandrer la Compaginació políttica y Civil de aquesta Republica, ni que aja Volgut formar un Memorial o nota de noticias alo menos dels noms dels prínceps anttichs anys de son govern y dels principals sucesos de ells y sas Valls, de aqui es, que lo país de Andorra a diferència dels demes ha estat destituit, no solament del gran socorro delas històrias, y regladas notícias, dels llibres, si també de las Manuscritas memòrias, que se troban dels sucesos en cassi tots los Civils

Pobles de Europa; y per conseguint, lo Escriurer de ellas, quant en la recta Censura dels homens de Judici, no incorria, la notta de Empresa temeraria.»

Paraules que no es troben gaire lluny d'aquelles altres dels il·lustrats francesos i espanyols quan redacten, en circumstàncies ben diferents, els seus informes, memorials, recopilacions o índexs agraris, jurídics, polítics o socials. Un pensament únic, una finalitat a assolir: la utilitat pràctica dels seus escrits per a l'educació del poble, fonamentalment.

També el nostre autor cerca el mateix, és a dir, que «fent de tots los privilegis, franquesas, exemptions, y prerrogativas, que gosan los moradors delas Valls, tant dins de ellas, com fora enlas terras de una y altra Corona de Fransa, y de España, una recopilació o Indice, perquè pugan mos paysans presents y esdevenidors, en qualsevol urgencia, necessitat, y causa, ja sia dins delas Valls, ja fora de ellas trovar, aquells y servirsen ab facilitat».

Avui nosaltres sabem que va encertat. I de quina manera!

Intervenció en nom del Comú d'Ordino

Josep Duró i Coma

El senyor Josep Duró i Coma, cònsol major del Comú d'Ordino, va rememorar la rellevància del personatge homenatjat i la seva concreció física en l'espai d'Ordino i d'Andorra. Per dificultats diverses no s'ha pogut disposar del text d'aquest discurs.

Cloenda per part del ministre de Turisme i Cultura

M. I. Senyor Cap de Govern

M. I. Senyors,

Hbles. Senyors,

Excm. Sr. Ambaixador d'Espanya,

Sr. Secretari del Copríncep Episcopal,

Sr. President de l'Associació d'Escriptors del Principat d'Andorra

Sr. President de la Societat Andorrana de Ciències

Sr. President de La Xarranca

Senyores i senyors,

Honorant Antoni Fiter i Rossell i la Casa Rossell d'Ordino avui commemorem el 250è aniversari de la redacció del *Manual Digest de les Valls Neutres d'Andorra* i el traspàs del seu autor.

Aquest recull d'usos, costums, privilegis, història, geografia i dret ha esdevingut per a tots un llibre d'una importància cabdal per al coneixement d'Andorra.

Aquest acte en el qual estem representats els estaments oficials per part del Ministeri de Turisme i Cultura i del Comú d'Ordino, i també la societat civil per

l'Associació d'Escriptors del Principat d'Andorra, l'associació de creatius La Xarranca i la Societat Andorrana de Ciències, és un signe evident de la permanència d'aquesta obra i del seu autor.

Deia Josep Maria de Porcioles al prefaci de la edició facsímil que el Consell General va publicar l'any 1987, que el *Manual Digest* és el «verb d'un poble». Al meu entendre, poques vegades tan poques paraules han volgut dir tant.

I ara, si m'ho permeteu, avui sento la profunda emoció de fer-los partícips dels coneixements sobre el gran jurista i historiador Antoni Fiter i Rossell, d'Ordino. El destí ha volgut que trobéssim entre l'enorme massa de patrimoni documental que la Casa Rossell ha llegat a l'Estat, documents que ens permeten seguir els camins de la seva vida.

Per aquest mateix fet, hem descobert, fa pocs mesos, que poc després de la redacció del *Manual Digest* va morir, i per això, avui escau també recordar la seva vida.

El dia 6 de maig de 1706 va ser batejat un fill de Joan Fiter i de Joana Agna Fiter i Rossell. Li posaren el nom de Joan Antoni Carlos.

D'aquesta manera queda consignat el seu naixement a «Nota del dia se casaren moriren los antepassats» del Llibre de Censals trobat a la Casa Rossell d'Ordino.

La seva mare era la pubilla de la Casa Rossell i el seu pare era originari de Casa Fiter d'Ares. Va ser el primer de sis fills del matrimoni. Poc després de complir ell dotze anys, el dia 10 de juny de 1718, el seu pare va morir sense haver fet testament. L'1 de novembre de 1725, Antoni Fiter es va matricular de primer curs de dret civil a la Universitat Sertoriana i Estudi General d'Osca. Sabem que el 1729 va aprovar el quart curs i que fou dispensat del cinquè (cosa llavors freqüent amb el pagament d'una dispensa). L'any 1731 va obtenir el grau de doctor en lleis.

El segle XVIII fou prolífic en estudiants de la Casa Rossell. A més d'ell, dos dels seus tres germans van cursar estudis, i dos nebots seus també.

A partir del 1729 fins al 1741, Antoni Fiter va administrar els béns de la Casa Rossell.

Malgrat ser el fill gran i estar destinat teòricament a ser l'hereu, no ho fou, segurament pel fet de no casar-se. Diu el Llibre de Censals de la casa: «Anton Fiter sent lo primer no volgué casar en casa». L'hereu va ser el seu germà Pere.

L'any 1737, el 12 d'octubre, va prendre jurament com a veguer episcopal.

A l'anotació de l'arbre genealògic es diu que «Morí en Barcelona i es depositat en la cathedral en lo 28 d'octubre de 1748», i divendres passat se'n va tenir la confirmació.

Antoni Fiter i Rossell sembla ser que era eclesiàstic, encara que en la documentació de la Casa Rossell no s'ha trobat el document que confirmi el sacerdoci.

Aquests són, a grans trets, els episodis de la seva vida.

L'autor del *Manual Digest* i el *Manual Digest* per ells mateixos no són història, sinó actualitat present i també esdevenidor, que ens han alliçonat i que ens ajudaran, certament, a construir la nostra Andorra.

El grup de Caramelles al davant de Can Pantebre, a l'avinguda Carlemany, cruïlla amb el carrer de la Unió, l'abril 1950. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

La tribuna de la presidència del ral·li Barcelona-Andorra al camp de futbol, prop de la Rotonda d'Andorra la Vella, el 26-VI-1950. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Trastorns de la conducta alimentària

- 27 de novembre de 1998 a les 22 h
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Joan Lluch i Cerdà

▲ Currículum

Llicenciat en medicina i cirurgia el 1982, especialista en psiquiatria el 1987. Es va doctorar el 1990 amb la tesi *Estudi psicopatològic i psicosocial de la infecció pel virus de la immunodeficiència*. Ha treballat a l'Hospital General de Catalunya i a la Clínica Quirón de Barcelona. Des del 1991 és coordinador del Servei de salut mental a l'Alt Urgell i la Cerdanya del Servei Català de la Salut.

Ha estat psiquiatre consultor a l'Hospital Nostra Senyora de Meritxell des del 1996, i actualment, des del 1998, és psiquiatre del Servei de Salut Mental d'aquest hospital.

Conxita Puig i Rovira

▲ Currículum

Psiquiatra infantil-juvenil, diplomada en psicologia clínica, cap de Psiquiatria i Psicologia de la infància i adolescència de l'Institut Dexeus i cap de secció de la Unitat d'Adolescència i alteracions de l'alimentació de l'Institut Dexeus.

Joan Lluçh

Avui parlarem dels trastorns del comportament alimentari, bàsicament de l'anorèxia i la bulímia. És un tipus de trastorn que podem anomenar modern, ja que fa cent o dos-cents anys, tret d'alguna descripció clínica del que podria semblar una anorèxia o un comportament anorèctic, no es coneixia. Fins i tots els tractats clàssics de psiquiatria fins als anys quaranta d'aquest segle, pràcticament no en parlaven, i si començaven a fer-ho era amb lletra petita, o sigui, que no s'hi donava una importància especial, ni de bon tros la importància que ara sabem que té. És sobretot durant els últims vint anys que hi ha demandes d'assistència per problemes alimentaris a les consultes, en els serveis de l'hospital, en psiquiatria, o en medicina general.

Per què és un tipus de trastorn modern? Per què s'en parla tant? Realment té tanta importància? Tan alarmant és? Jo penso que sí, que és com a mínim preocupant, perquè afecta una població adolescent en edat de formació. Habitualment apareix entre els 15 i els 19 anys, tot i que s'està veient que aquesta edat va baixant fins a nois i noies de 9 a 13 anys.

És un trastorn que pot afectar la vida de la persona, ja que es considera que un 25 % o un 30 % dels afectats per aquesta patologia poden acabar essent malalts crònics, amb el que aquesta afecció representa en tot el sistema familiar i social.

Són trastorns que poden tenir un desenllaç fatal, que poden arribar a la mort. Per això cal preocupar-se'n seriosament, no pas de manera tremendista com de vegades es reflecteix a la premsa, als mitjans de comunicació. S'ha d'intentar abordar aquest problema fredament.

De l'anorèxia i els trastorns alimentaris se'n sap bastant, i cada vegada més, però també se'n sap poc. Se'n sap poc perquè és un trastorn complex, que entrellaça diferents tipologies possibles: poden haver-hi disposicions hereditàries, alteracions neurològiques, problemes de caràcter emocional, psicològic, d'aprenentatge i, sobretot, de caràcter social a causa dels models estètics que s'imposen. Per tota aquesta sèrie de variables que s'entrellacen, és un trastorn gens fàcil d'abordar. Aquest abordatge, a més, o la seva resolució, no es fan d'un dia per l'altre, sinó que requereix un tractament llarg.

La doctora Conxita Puig Rovira, coordinadora de la secció de psiquiatria de la infància i l'adolescència de l'Institut Dexeus de Barcelona, ens parlarà daquest trastorn tan complex i que s'ha de prendre amb seriositat.

Conxita Puig

Començarem aportant algunes dades per veure la importància que tenen els trastorns d'alimentació. Com deia fa un moment el doctor Lluch, cada vegada es veu més com un trastorn greu, i és important tant per la gravetat del problema, del trastorn, com també per la seva durada. És veritat que és una malaltia moderna, que augmenta quant a freqüència i que també ha augmentat la franja d'edat en què apareix.

Pel que fa als casos d'anorèxia, afecta un 1 % de dones entre 12 i 18 anys i un 0,8 % d'homes. També és veritat que cada vegada afecta gent més jove, i segurament s'haurien de fer estudis epidemiològics per veure quina prevalença té en persones per sota dels 12 anys. Fins fa poc temps semblava que a partir dels 18 anys era molt difícil que apareguessin trastorns de l'alimentació, però ara això és cada vegada menys cert. De fet, si el que es potencia socialment és un cos jove, adolescent, prim, vol dir que cada vegada afecta més dones i una franja d'edat més àmplia, per tant, van apareixent també inicis d'anorèxies en edats cada vegada més adultes, fins i tot en dones de 40 anys o més.

Pel que fa a la bulímia, afecta un 4,5 % de dones i un 0,4 % d'homes; en aquest cas, la proporció de dones és força més elevada que en el cas de l'anorèxia, però si prenem tots els altres trastorns de la conducta alimentària, ja estem parlant d'un 8 o un 10 % de la població general.

Els altres trastorns de l'alimentació a què ens referim serien trastorns que no correspondrien a cap dels dos trastorns que generalment es consideren més importants o greus, però que també afecten la conducta alimentària. No serien trastorns anorèctics ni bulímics, però serien trastorns de la conducta alimentària. Parlem, per exemple, de casos de trastorns per obesitat, hiperfàgies que serien una mica diferents dels trastorns bulímics, trastorns per sobreingesta, bulímia nerviosa, anorèxia nerviosa i, finalment, alteracions de l'alimentació en adolescents que no corresponen a cap dels diagnòstics citats. Cada vegada hi ha més adolescents amb trastorns de l'alimentació que no corresponen a cap diagnòstic, és a dir, sembla que són com trastorns incipients d'alimentació, trastorns restrictius o trastorns bulímics, però que no es poden etiquetar encara de trastorns anorèctics o bulímics. Fins i tot hi ha fòbies alimentàries específiques. Parlaríem ja d'altres tipus de trastorns de l'alimentació, que afecten un 8 % o un 10 % de la població. Sembla, doncs, que alimentar-se equilibradament no és tan fàcil i és per això que hi ha molta patologia referent a l'alimentació.

Diagnostiquem l'anorèxia nerviosa quan ens trobem davant un estat d'anorèxia seriosa, una por intensa de ser obès, acompanyada d'un desig implacable d'aprimament, que no es regula malgrat l'excessiva pèrdua de pes. La persona afectada té molta por d'engreixar-se, d'estar grassa, i, malgrat que es va apriant, no perd la por. Sembla que el més raonable seria que un cop s'han per-

dut alguns quilos, la persona anés perdent la por d'engreixar-se, però una persona anorèctica no perd la por, sinó que segueix mantenint l'intent d'aprimar-se.

Per considerar un trastorn d'anorèxia necessitem que es presenti una pèrdua de pes almenys d'un 25 % del pes original o una pèrdua del 15 % del pes que hauria de tenir. Quan parlem de noies en edat puberal, parlem d'edat de creixement i, per tant, no ens podem referir al pes que han perdut, sinó al pes que haurien de tenir i que no han guanyat. Sovint no han perdut un pes molt important, però en canvi han deixat de guanyar-ne i tenen un pes per sota del que els correspondria.

Senyals d'alarma

- Reducció de la quantitat de menjar total.
- Selecció d'aliments, eliminant els més calòrics.
- Augment de l'exercici físic.
- Comentaris sobre el seu cos (desig d'aprimament).
- Control dels aliments que es compren o es cuinen.
- Preparar menjar per als altres.
- Menjar molt a poc a poc.
- Comprometre's a fer règim.
- Pèrdua de pes, o no-augment, en cas que siguin adolescents joves.
- Pesar-se contínuament o mesurar-se certes parts del cos.
- Canvi de l'estat d'ànim.
- Queixes quan es surt a dinar fora.

Un aspecte molt important és la conducta encaminada a reduir pes. La dieta restrictiva és la que caracteritzaria l'anorèxia nerviosa. Dieta restrictiva vol dir que es redueix la quantitat d'aliments ingerits, però que a més a més es van seguint una sèrie de comportaments que tenen com a intenció compensar els possibles guanys de pes consegüents a la mica d'aliments ingerits. El que s'acostuma a fer és un exercici excessiu, que pot ser tant un augment d'hores d'esport, de gimnàs, com altres tipus d'exercici, per exemple deixar d'agafar autobusos per anar als llocs, deixar d'agafar l'ascensor, pujar i baixar escales, tendir a ajupir-se sovint per agafar coses de terra, mirar la televisió dempeus, o fins i tot estar-se una estona llegint, sempre dempeus. Altres conductes encaminades a la reducció de pes serien el vòmit autoprovocat i el consum de laxants o de diürètics. Naturalment, aquestes actituds no acostumen a provocar una pèrdua de pes important, però sí que provoquen una sèrie de problemes orgànics que poden ser realment molt greus. Tant el vòmit com l'ús de laxants no són

greus per la pèrdua de pes que puguin generar, sinó pels problemes orgànics que comporten, per la pèrdua d'electròlits a través del vòmit o dels laxants.

L'altre punt important és la imatge corporal. El pacient es veu obès o desproporcionat, i aquesta operació s'intensifica a mesura que perd pes. Com ja hem assenyalat abans, el pacient, encara que perdi pes, encara que faci un esforç per alimentar-se cada cop menys, no es veu forçosament més prim, sinó que passa exactament tot al contrari, cada vegada es va veient més gras. El fet que es vegi desproporcionat està molt relacionat amb què la majoria de noies anorèctiques i parlo gairebé sempre en femení perquè la majoria dels casos són noies solen queixar-se que es veuen unes parts del cos en concret especialment grans, grasses. Generalment es queixen que tenen les cuixes grosses, que tenen els malucs molt amples o que tenen massa panxa.

El tipus compulsiu, negatiu, seria el que tendeix a menjar a moments en excés i després a rebutjar, amb conductes purgatives, utilitzant tant el vòmit com laxants com l'exercici excessiu.

Un altre tipus és el restrictiu, que seria l'anorèctica que no menja, que redueix la quantitat d'aliments. Ens podem trobar amb pacients anorèctics que tinguin conductes restrictives, que després facin compensacions alimentàries, és a dir, que mengin massa, que agafin conductes purgatives o bé exclusivament restrictives.

Per un altre costat, hi ha el problema del trastorn bulímic. Tot i que sembla que es tracta de trastorns completament diferents, tenen un component comú: tant l'anorèctica com la bulímica tenen la necessitat o el desig imperiós de veure's primes, per tant, el punt fonamental de tots els trastorns d'alimentació és l'interès per l'aprimament.

La bulímia presenta episodis recurrents, això vol dir el consum ràpid de gran quantitat d'aliments en un període de temps molt curt. Una pacient bulímica pot consumir quantitats d'aliments molt grans en molt poca estona, i a més a més aliments molt diversos, molt diferents, que probablement ningú dels que estem aquí seríem capaços de menjar-nos junts. Per exemple, poden menjar-se un pot de melmelada seguit d'una llauna de sardines, una barra de pa, quatre paquets de galetes... tots els aliments que poden ser consumits d'una manera ràpida, mai un plat que s'hagi de preparar, un plat d'arròs, un plat d'espaguetis, sinó aliments que ja vénen preparats per al consum. Durant una estona molt curta mengen molt de pressa, masteguen molt poc i engoleixen molt ràpidament.

El segon punt important de la bulímia serien els sentiments d'un acte de control sobre la conducta alimentària durant aquests episodis de voracitat. He plantejat un exemple de conducta bulímica realment molt exagerada quant a les quantitats, però sovint aquests episodis no són tan desmesurats. Malgrat tot, la persona afectada té la sensació que no controla el que menja i, per tant, després se sent malament pel que ha menjat.

Com en el cas de l'anorèctica, presenten conductes dirigides a perdre pes, com poden ser alternar aquesta voracitat amb períodes de dejú, amb dietes restrictives. Sovint les persones bulímiques solen deixar àpats per fer i mengen fora d'hores. Aquest és el comportament de tipus bulímic. També sovint augmenten l'exercici físic, de la mateixa manera que ho fa la pacient anorèctica, i en aquest cas encara és més freqüent l'autoprovocació de vòmits i l'ús de laxants i de diürètics. És a dir, la constant sempre és el desig de mantenir-se prims, encara que després hi hagi períodes de descontrol de l'alimentació.

Un dels criteris necessaris per fer un diagnòstic de bulímia seria una mitjana mínima de dos episodis a la setmana, com a mínim durant tres mesos, si bé això és molt teòric. Aquestes crisis bulímiques no apareixen només en el transcurs d'un trastorn anorèctic nerviós, tal com vèiem abans, quan valoràvem que hi podia haver episodis de consum desmesurat d'aliments juntament amb l'aparició de conductes purgatives. Dins un trastorn d'anorèxia, considerariem normal o habitual que un dels símptomes fos l'aparició de crisis bulímiques.

Una vegada més teníem el tipus purgatiu o no purgatiu. Naturalment, la pacient bulímica no purgativa tendeix a engreixar-se desmesuradament; la purgativa, probablement, també, però la no purgativa d'una manera molt més clara, per tant, solen ser pacients que van agafant quilos precisament per la reiteració de les conductes bulímiques.

En línies generals, hem comentat la simptomatologia dels trastorns d'alimentació, però voldria presentar el que considerariem senyals d'alarma, aquells comportaments que inicialment podem veure a casa en la persona que comença a presentar trastorns en l'alimentació. El més clar és la reducció del menjar total, és a dir, que la noia o el noi afectat comença a reduir tot tipus d'aliment. Aquest és un dels primers símptomes que s'han de tenir en compte.

El següent seria la selecció d'aliments de menys calories, tenint en compte que hi ha una certa mala fama sobre determinats aliments com podrien ser els carbohidrats, tots els aliments com les pastes, l'arròs, els llegums, ja que tothom té tendència a pensar que són aliments que tradicionalment engreixen. Després hi hauria els aliments amb greixos, tots aquests tipus d'aliments especialment criticats per la societat, en definitiva, no sols per un pacient amb trastorn d'alimentació. Serien els primers seleccionats per eliminar-los de la dieta. El pacient amb trastorn d'alimentació acostuma a evitar els fregits, a queixar-se a la família quan hi ha aliments greixosos o bé a tenir determinades preferències que no havia tingut mai. Per exemple, poden explicar que ara els agraden molt més les verdures que abans, que els agraden molt més les verdures que les pastes, mentre que de fet, a 15-18 anys, el més raonable és que els agradi molt més menjar un plat de pasta que no un plat de verdura; però de cop i volta els comencen a agradar molt més les verdures, comencen a interessar-se més per menjar fruita, pomes, taronges, kiwis, més encara si són aliments en certa mesura

laxants. Algunes vegades això es justifica dient que són aliments molt més saludables, sense tenir en compte que el que és saludable és menjar de tot. Recordo una noia que m'explicava que havia sentit a dir que era molt saludable menjar taronges i se'n menjava sis cada dia. El problema és que després de menjar sis taronges no menjava altres coses que eren absolutament necessàries. La seva dieta habitual, doncs, tenia un dèficit.

A partir d'aquesta concepció del que és saludable o no és saludable, del que d'alguna manera, mitjançant la propaganda, es ven com a saludable els aliments amb fibra, les fruites, les verdures, es fa una selecció dels aliments i, per tant, s'en redueixen alguns que són absolutament necessaris, sobretot en l'edat de creixement.

L'augment de l'exercici físic, per descomptat, seria un senyal d'alarma, però tal com deia abans, no seria només l'exercici en forma d'esport controlat, és a dir, no és només el noi o la noia que van un dia més a fer bàsquet o que va un dia més al gimnàs, tot i que això també s'ha de considerar, sinó el fet que adquireixi conductes com no agafar l'ascensor, anar caminant a tot arreu... coses que abans feia amb cotxe o amb moto o amb altres transports.

Sovint fan comentaris sobre el seu cos i el desig d'aprimament, comentaris referents al seu aspecte: tinc massa cul o tinc unes cuixes massa grosses, hauria d'aprimar-me una mica perquè em sobren dos o tres quilos. Generalment, acostumen a plantejar unes diferències de pes en principi moderades, el problema és que després això es va descontrolant.

Moltes vegades, les persones amb trastorns d'alimentació comencen a exercir un control desmesurat sobre la llista de la compra de casa o intenten decidir quines coses s'han de comprar a casa. Compraran iogurts «light», per exemple, baixos en greixos, però alhora poden acabar comprant fins i tot aliments excessivament dolços. Inicialment hi ha un desig de comprar coses «lights», però després s'acaben decidint per coses que segurament entrarien en contradicció amb el desig d'aprimament. Hi ha un control excessiu sobre el que es compra, i també sobre el que es cuina, i preguntes coses com: Què tenim avui per dinar? Per què feu això? Per què no fem altres tipus d'aliments?

També de cop i volta comencen a ser persones molt sol·lícites amb la resta de la família per preparar el menjar per als altres, tenen un interès especial a fer pastissos per a tothom, a preparar el berenar o el cafè amb llet per al pare quan arriba, o a preparar el berenar de la germana. Això entre els adolescents, amb 15 anys, és realment un comportament força estrany.

Menjar molt a poc a poc també és un senyal d'alarma. Són pacients que tenien un ritme d'alimentació normal però que en el moment que comencen a tenir el trastorn, mengen molt més lentament, com si els costés molt empassar-se el menjar, en fan trossos molt petits, toquen o remenen molt el menjar al plat, separen els greixos, per descomptat, i es donen marges molt grans de temps entre cullerada i cullerada. Per tant, l'estona de l'àpat pot allargar-se una hora i

mitja, dues hores, és a dir, poden estar dinant molta estona. En alguns casos, les mares expliquen que amb un iogurt s'hi poden estar tres quarts d'hora. Sembla que menjar-se un iogurt és una cosa tremendament difícil, van llepant la cullera, tornen a posar la cullera al iogurt...

La pèrdua de pes, o el no augment de pes en el cas de persones en edat de creixement, també és un senyal important d'alarma. No necessàriament hem d'esperar que perdin pes. S'enten el desig de pesar-se contínuament o de mesurar-se certes parts del cos. En moltes cases hi ha bàscules de bany que, en condicions normals, solen estar quietetes, però quan hi ha una pacient amb un trastorn d'alimentació aquella bàscula sembla que es belluga més del compte o que va d'una cambra de bany a l'altra; es nota que ha estat utilitzada més sovint. Fins i tot es poden arribar a eixamplar mesurant-se amb una cinta mètrica algunes parts del cos, parts especialment preocupants com poden ser malucs i cuixes.

Un aspecte important seria el canvi d'estat d'ànim. Una pèrdua de pes per ella mateixa ja pot generar una alteració de l'ànim, qualsevol pèrdua de pes important podria generar un trastorn de tipus depressiu, però en el cas d'una persona amb trastorns d'alimentació no necessàriament ha de tenir una pèrdua de pes baixa, sinó que sembla que d'alguna manera la preocupació pels aliments podria provocar una alteració en l'ànim. Aquesta noia que ha començat a fer una mica de dieta, encara que no hagi perdut gaire pes, sovint sol estar més irritable, més malhumorada, més aïllada a casa, més tancada. La relació social comença a deteriorar-se.

Sovint també es queixen quan surten a dinar a fora, ja que és una situació de provocació. El problema no és que no tinguin gana, sinó que no volen menjar i, per tant, quan l'oferta és especialment atractiva, ho passen molt malament i volen evitar aquestes situacions per tots els mitjans. Les festes de Nadal, per exemple, i moltes altres festes, les celebrem amb àpats. Són situacions en què tenen una oferta més àmplia quant a tipus d'aliment. La por fa que puguin augmentar el consum durant aquests dies, però això les posa en risc de tenir més conductes purgatives, tendiran més fàcilment als vòmits o a l'ús de laxants o purgants.

Fins aquí hem exposat els senyals inicials, els senyals d'alarma. Ara us presentaré una llista de símptomes més comuns en l'anorèxia nerviosa, que abastarien tant trastorns psicològics com trastorns de tipus orgànic. Serien trastorns o patologies que apareixen quan el problema ja està una mica avançat.

En realitat, al començament no perden la gana, sinó que no volen menjar per no engreixar-se, però finalment perden la gana, de primer davant determinats aliments i, més tard, perden la gana definitivament, és a dir, hi ha una dificultat per alimentar-se. A les noies amb pèrdues de pes importants, començar a menjar d'una manera completament normal els és gairebé impossible, això vol dir

Síntomes més comuns en l'anorèxia nerviosa

- Pèrdua de la gana per als aliments amb carbohidrats.
- Pèrdua de pes.
- Amenorrea.
- Estrenyiment.
- Sensació de fred.
- Fatiga.
- Insomni.
- Molèsties abdominals.
- Vertigen.
- Cefalees.
- Nicturia.
- Vòmits postprandials.
- Episodis de bulímia.
- Disnea.

Síntomes d'observació clínica

- Pèrdua de greix subcutani.
- Borrissol.
- Pell seca.
- Bradicàrdia.
- Hipotensió.
- Pal·lidesa.
- Acrocianosi.
- Atròfia mamària.
- Edemes als turmells.
- Trastorns emocionals.
- Depressió.
- Por irracional a tenir sobrepès.

que han de començar amb quantitats petites i anar-les augmentant a poc a poc.

També és important l'amenorrea (retirada dels cicles menstruals), l'estrenyiment, relacionat amb el poc aport alimentari i que, a més, volen compensar amb més aport d'aliments en fibres. Si aquest estrenyiment és conseqüència només de la falta d'aliments, l'única compensació que voldrien seria menjar més aliments que tinguin més fibra. Per exemple, hi ha anorèctiques que mengen habitualment un plat de bledes i mitja poma per dinar, repeteixen exactament el mateix menú a l'hora del sopar i, entremig potser no mengen res. L'aport calòric i l'aport de nutrients és mínim, perquè un plat de bledes i una poma o mitja poma tenen molt poques coses a part de fibra.

La sensació de fred també està molt relacionada amb la malnutrició. A més, sovint tenen problemes circulatoris que fan que tinguin més fred a les mans i als peus. Altres símptomes serien cansament, mareigs, sensació de desmai; de fet, poden marejar-se i desmaiar-se.

Les molèsties abdominals, que sovint fan servir com a excusa per no menjar. És veritat que tenen molèsties abdominals quan comencen a menjar una mica més, és veritat que tenen mal d'estómac, però aquestes mateixes molèsties abdominals els serveixen d'excusa per dir que no poden menjar més.

Els vertigens, els mals de caps, la necessitat d'aixecar-se durant la nit per

orinar, els vòmits després dels àpats, els atacs de bulímia, tot això que ja he anat comentant serien conseqüències de tipus orgànic. Altres símptomes d'observació clínica seria la pèrdua de greix subcutani la pell es torna més resaca, el greix del cos va desapareixent, l'aparició de pèl, d'un pel més fosquet i fi que apareix als braços i a l'esquena, la pell seca.

I, finalment, la reducció de la freqüència cardíaca, problemes d'hipotensió relacionats amb els mareigs que comentàvem abans, etcètera.

Què hem de fer quan tenim una pacient amb trastorn d'alimentació? En primer lloc, hem de fer una valoració psicològica, una valoració de l'estat d'ànim. Aquesta valoració de l'estat d'ànim seria, en primer lloc, una valoració clínica a través de l'entrevista amb la persona afectada i també a través de qüestionaris que ens ajuden a acabar de confirmar l'existència de trastorns.

Hem d'insistir també en l'aspecte cognitiu. Moltes noies amb trastorn de l'alimentació tenen sovint una manera de valorar les coses i de pensar que tendeix a ser extremista: les coses són bones o són dolentes, els règims són molt ben fets o no val la pena fer-ne cap... Aquest seria un dels pensaments que caracteritzaria la noia amb un trastorn de tipus bulímic, és a dir, com que no pot fer un règim perfecte, i perfecte significaria molt restrictiu, doncs, no val la pena fer res i, per tant, no li fa res alternar la no-alimentació amb una menjada compulsiva i excessiva. No troben un equilibri entre les coses, sinó que passen d'una situació extrema a una altra.

I, finalment, un estudi de personalitat. S'ha parlat molt d'aquesta persona amb trastorns d'alimentació i, tot i que si la freqüència augmenta vol dir que afecta una població més àmplia i, per tant, persones amb característiques molt diverses, sí que és cert que en molts casos són noies molt autoexigents, que sovint tenen un rendiment acadèmic elevat, almenys inicialment, i que després aquest rendiment acadèmic sol baixar, precisament per totes les conseqüències del trastorn. Són noies que s'exigeixen molt i que tenen un rendiment bo en tots els aspectes, generalment són noies que, segons els pares, no han estat especialment problemàtiques, sinó tot al contrari, que s'havia establert una bona relació amb elles, però que en el moment que ha començat el trastorn han començat els conflictes.

Pel que fa a la valoració mèdica, naturalment cal fer anàlitzes generals, renals, hormonals, electrocardiogrames i radiografies de canell, cranials i de la cadira turca, per valorar l'estat físic i mèdic de la pacient. Pel que fa a l'electrocardiograma, sí que és important tenir-lo en compte perquè la causa de mort més freqüent com a conseqüència de l'anorèxia és per insuficiència cardíaca, generada pels problemes electrolítics provocats per la falta d'alimentació i pels vòmits, per les conductes purgatives, que van provocant una insuficiència cardíaca que finalment pot conduir a la mort. És molt important, doncs, en noies que tenen un pes realment molt baix, valorar-ne l'estat i el funcionament cardíac.

Les radiografies són importants per valorar l'estat d'ossificació, i les radiografies cranials per descartar l'existència de tumoracions, que sembla que en alguns casos, pocs, podrien ser els provocadors de tota l'alteració de la conducta alimentària.

Quant al comportament alimentari, es valora el nombre d'àpats que fa al dia. En principi, considerariem que el nombre normal d'àpats per a una noia de les edats en què solen detectar-se hauria de ser de quatre al dia: esmorzar, dinar, berenar i sopar. També es valoren les quantitats d'aliments, si mengen o no mengen entre hores i si realment fan algun dels comportaments que esmentàvem, com tallar el menjar a trossos, preparar el menjar per a uns altres, fer comentaris sobre temes relacionat amb el menjar, etcètera.

Els objectius del tractament d'una pacient amb trastorns d'alimentació ha de ser bàsicament, en primer lloc, l'establiment d'una bona relació psicoterapèutica. Això és obvi en qualsevol trastorn psicològic o psiquiàtric, però, el que en aquests casos és realment important és argumentar la consciència de malaltia. Totes aquestes noies restrictives tenen tendència a pensar que el que estan aconseguint precisament és controlar molt bé la seva conducta alimentària, per tant, si controlen no hi ha cap problema, i si no hi ha cap problema, perquè s'en preocupa ningú? Elles deixaran de restringir aliments així que vulguin, és a dir, quan hagin perdut dos o tres quilograms, i quan hagin perdut dos o tres quilos diran que no n'estan perdent més. De vegades no diuen una quantitat de pes determinat, sinó que el que ens estan dient és que quan es vegin bé ja deixaran de fer règim. També saben que no serà mai, però la sensació és que hi ha un control del comportament i que, per tant, això no respon a cap problema. És importantíssim, doncs, abans d'iniciar qualsevol tipus de tractament, fer-los prendre consciència que això respon a un tipus de patologia.

Normes al llarg de tot el tractament

- Manteniment de les normes educatives normals.
- No excepcions quant a regals, permissivitat, etc.
- No parlar del problema, ni de menjar, ni de l'aspecte corporal.
- Manteniment de quatre àpats/dia.
- El pacient no pot:
 - a) llegir sobre temes de dietes alimentàries;
 - b) entrar a la cuina;
 - c) cuinar o preparar menjar;
 - d) comprar menjar o decidir que es compra;
 - e) «picar» o menjar «xuxeries».

En tercer lloc, parlarem de les bases del tractament psicològic i farmacològic. Generalment el que fem és començar a treballar sobre una base de comportaments, donar normes de comportament i anar modificant el tipus de normes de conducta d'acord amb la millora del pes. Dalguna manera, doncs, el que indica la progressió serà la millora del pes, i s'aniran establint unes normes que són les que hauria de seguir la pacient amb trastorn d'alimentació. El tractament que iniciem, doncs, és un tractament estrictament de normes de conducta. Més endavant veurem que es poden seguir altres tipus de tractament, més de tipus psicoterapèutic, més psicològics, però no són possibles fins que la pacient recupera un mínim de pes, perquè quan el pes és molt baix, tot el treball psicològic es fa realment molt difícil o gairebé impossible.

El tractament farmacològic sovint va adreçat a tractar els factors de l'ànim, els factors depressius; això vol dir que estem donant fàrmacs antidepressius tot i sabent que el normal és que no recuperin un ànim normal fins que no recuperin el pes que els pertoca. De fet, estem intentant que millori el seu estat d'ànim amb un fàrmac tot i saber que fins que no recuperin un pes mínim no les tindrem amb un estat d'ànim adequat. Però això no vol dir que no s'hagin de donar aquests tractaments, que tenen unes possibilitats i unes limitacions realment molt grans.

Un altre tipus de tractament farmacològic podria ser un tractament de compensació, és a dir, donar aliments preparats, sobres nutrients, per tal evitar les greus conseqüències mèdiques que pot tenir la restricció alimentària. També sabem que en aquest cas el que estem fent és posar pegats, perquè la solució és una alimentació correcta.

En una segona fase del tractament, el que intentem és restablir uns patrons d'alimentació normals. Això vol dir mantenir aquests quatre àpats que dèiem, amb unes normes d'alimentació correctes; per tant, s'ha d'informar exactament de quines són les seves necessitats alimentàries, perquè després d'un temps de restricció, de crisi bulímica, d'alteració d'alimentació, no té gaire idea de què necessita el seu organisme. Hi ha pacients bulímiques que deixen de fer crisis greus, crisis realment molt importants, però que els sembla que qualsevol cosa és excessiva. Per exemple, berenar quatre o cinc galetes ja pot ser una barbaritat i immediatament tenen una sensació que han de vomitar perquè han menjat massa. Per tant, cal informar moltíssim sobre necessitats dietètiques de la persona amb un trastorn d'alimentació.

El control del pes cal mantenir-lo al llarg de tot el tractament; sempre s'ha d'anar controlant que hi hagi un augment d'una visita a una altra, intentar que no hi hagi períodes de manteniment de pes gaire llargs, perquè això ens ajudaria a fer crònic el problema, i, naturalment, mirar que no hi hagi pèrdues.

I sempre, el control de la simptomatologia bulímica. A alguns pares els sembla una mica exagerat, quan tenen una filla anorèctica restrictiva, que els diguem

que no pot menjar entre hores. Ells pensen que si mengen entre hores i s'engreixen més de pressa, millor, així acabaran abans amb el problema, perquè tenen aquesta sensació que el que cal és augmentar pes i prou. Si aquest fos l'únic objectiu del tractament, seria molt fàcil, perquè amb un ingrés relativament curt aconseguiríem que arribessin a un pes adequat, fins i tot amb alimentació parenteral. Però no és això el que ens interessa, el que volem és que aprenguin a menjar correctament. L'augment de pes per si sol, doncs, no és l'únic objectiu del tractament.

D'altra banda, si permetem que mengin entre hores, estem potenciant que es vagin acostumant a un tipus d'alimentació més semblant a la patologia bulímica, i no és estrany veure que moltes noies que han començat amb una patologia anorèctica o estrictament restrictiva, finalment hagin acabat fent crisis bulímiques i el seu trastorn acaba derivant en un trastorn de tipus bulímic. El que és realment important és que normalitzin els patrons d'alimentació amb unes normes molt clares de no menjar entre hores. En els casos en què s'han reduït les activitats acadèmiques o laborals, en la mesura que augmenta de pes, es van normalitzant també aquestes activitats.

En una tercera fase de tractament, ens trobaríem amb una pacient amb un pes més o menys normalitzat, i per tant ja no tenim la pressió que necessita pujar pes perquè això és perillós per a la seva salut i ens podem fer càrrec d'altres problemes més psicològics. Aquí el tractament que establiríem seria una dieta normocalòrica, ja no hipercalòrica com en alguns casos, en què fins i tot és necessari per afavorir l'augment de pes. I intentaríem treballar un aprenentatge d'habilitats per fer front a problemes. Sovint són noies que tendeixen a la restricció alimentària, a preocupar-se pel seu pes, a preocupar-se pel seu cos quan tenen dificultats de tot tipus, des de dificultats acadèmiques, dificultats de relacions socials, conflictes amb els pares, i això d'alguna manera és com una mena de vàlvula d'escapament. Per tant, s'ha de fer tota una ajuda en aquest sentit, perquè si no es treballen aquests aspectes, fàcilment tendiran a recaure.

I la darrera fase seria la del seguiment, que normalment acostuma a ser llarga. Només perquè ens en fem una idea, es considera que un tractament sencer, des del començament fins al final, duraria com a mínim uns quatre anys. És a dir que, en el millor dels casos, seguint tot aquest esquema de tractament, estaríem tractant una noia amb trastorn d'alimentació durant quatre anys. Són tractaments molt llargs. De vegades s'arriben a fer crònics, i en alguns casos, cada vegada menys, no s'acaben de curar mai.

En molts casos, les persones afectades expliquen que, quan veuen que el seu comportament alimentari s'ha normalitzat, que mengen correctament, que el seu pes és normal, que el seu estat d'ànim és correcte, que són capaces de fer front a situacions de tot tipus, els costa molt evitar de pensar en càlculs calòrics. Per exemple, quan tenen el plat al davant compten quantes calories tenen

aquells aliments si això té tantes calories, probablement a la nit hauré de menjar més verdures i imaginem situacions de compensació de les calories ingerides en determinats moments per d'altres, o bé, avui no podré berenar perquè ja he dinat massa. Aquests tipus de pensaments són els que costen més d'eliminar i sovint, insisteixo, tenen un comportament correcte però mantenen aquest estil de pensament.

Els tipus de tractament psicològic que acostumem a utilitzar són tècniques per solucionar problemes, és a dir, ajudar-los a enfrontar problemes en situacions diverses, tècniques de control de l'obesitat, fins i tot tècniques de relaxació; en un context social, augmentar les activitats, aprendre el que nosaltres anomenem capacitat de defensar els propis drets, defensar les seves necessitats davant dels altres, habilitats de relació amb els altres. Escollir sempre una sèrie de respostes és especialment important en les pacients bulímiques, és a dir, exposar-les a determinats tipus d'aliments que serien els provocadors d'una crisi bulímica i simplement evitar que aquesta crisi es produeixi. I una reestructuració d'aquest estil de pensament prohibitiu que tenen les persones anorèctiques, o trec un excel·lent en matemàtiques, o un 8 o un 9 no tenen cap mena de valor.

Hi ha algunes normes que cal mantenir sempre al llarg de tot el tractament, que també les enumerarem. En primer lloc, és necessari que els pares tinguin en compte que s'han de mantenir les normes educatives normals, és a dir, que el fet de tenir una filla o un fill amb un trastorn d'alimentació no ha de canviar les seves normes educatives habituals, no han de modificar res.

Tampoc han d'haver-hi excepcions, com ara més regals, o més o menys permissivitat. El que es pretén és que un trastorn d'aquest tipus, que generalment té una afectació important en les famílies, tingui el mínim de repercussió possible quant a beneficis de permisos extrems o de gratificacions extraordinàries pel fet precisament de menjar o no menjar correctament.

No s'ha de parlar del problema de menjar, ni del menjar ni de l'aspecte corporal. Això és molt important i molt difícil de seguir. Sembla molt fàcil no parlar del menjar i no parlar del cos quan no hi ha una pacient anorèctica a casa. Quan hi ha un pacient a casa que té un trastorn d'alimentació, porta molt fàcilment el tema de l'aspecte físic i del tema del menjar, molt sovint els pares s'enganxen en aquests comentaris i és necessari que els diguin que aquests comentaris s'han de tallar sempre, absolutament, que hi ha una norma, posada des de fora, que d'això no se n'ha de parlar a casa.

Per tant, no parlarem del que comprem, no parlarem si avui toca menjar una cosa o una altra, perquè per a això no ens donen permís, això s'ha de parlar fora d'aquí, altrament és molt fàcil que una pregunta com què hi ha avui per dinar acabi derivant en altres comentaris com estic massa grassa o encara em veig malament.

Manteniment dels quatre àpats del dia. I dir-li al pacient que no pot llegir res

Programa de tractament

Críteris diagnòstics de l'anorèxia nerviosa

- Por intensa a ser obès i intents implacables d'aprimament que no es regulen malgrat l'excessiva pèrdua de pes.
- Pèrdua de pes, almenys d'un 25% del pes original (HSU); pèrdua del 15% del pes que hauria de tenir.
- Realització de conductes dirigides a la reducció de pes:
 - a) dieta restrictiva;
 - b) exercici excessiu;
 - c) vòmit autoprovoocat, ús de laxants, diürètics, etc.
- Alteració de la imatge corporal: el pacient es veu obès o desproporcionat. Aquesta alteració s'intensifica a mesura que el pacient perd pes.
- En dones, absència de, com a mínim, tres cicles menstruals consecutius.
- Tipus: a) compulsiu-purgatiu;
 - b) restrictiu.

Críteris diagnòstics de la bulímia nerviosa

- Episodis recurrents d'ingesta voraç (consum ràpid de gran quantitat d'aliments en un període de temps discret).
- Sentiments de manca de control sobre la conducta alimentària durant els episodis de voracitat.
- Conductes dirigides a perdre pes:
 - a) períodes de dejú, dietes restrictives;
 - b) exercici físic;
 - c) vòmit autoprovoocat, ús de laxants, diürètics.
- Mitjana de dos episodis de voracitat a la setmana, com a mínim durant tres mesos.
- Preocupació persistent per la silueta i el pes. Búsqueda de l'aprimament.
- No apareix només en el transcurs d'un

trastorn d'anorexia nerviosa.

- Tipus: a) purgatiu;
 - b) no purgatiu.

Establir si el tractament serà ambulatori o hospitalari.

Es tindran en compte criteris mèdics, psicosocials i psicoterapèutics.

Objectius del tractament.

Fase I

- Establiment d'una bona relació psicoterapèutica.
- Augment de consciència de malaltia.
- Establir les bases del tractament que es realitzarà (psicològic i/o farmacològic)

Fase II

- Restabliment de patrons d'alimentació normalitzats.
- Control del pes (augment o manteniment segons sigui necessari).
- Control de simptomatologia bulímica.
- Reinici d'activitats acadèmiques o laborals.

Fase III

- Aprenentatge d'habilitats per fer front als problemes.
- Establiment de dieta normocalòrica.
- Previsió de recaigudes.

Fase IV

- Seguiment.

Tècniques utilitzades

L'enfocament terapèutic és el cognitiu-conductual essent les tècniques utilitzades del tipus:

- tècniques de Solució de problemes;
- tècniques de control d'ansietat;
- habilitats socials; assertivitat;
- exposició i prevenció de resposta;
- reestructuració cognitiva;
- programa d'acords i pactes amb el pacient.

sobre dietes alimentàries, cosa que actualment es fa molt difícil perquè en totes les revistes surten temes relacionats amb dietes.

Queda absolutament prohibit entrar a la cuina, excepte si la família té el costum de fer-hi els àpats, però no hi pot entrar per preparar el menjar, per cuinar ni per estar-s'hi, no s'ha d'estar a la cuina; tampoc no ha de col·laborar en tasques de casa que s'hagin de fer a la cuina, per tant no pot buidar el rentaplats, no pot fregar plats, no pot fer res de tot això. Si ha de col·laborar en la casa, ja que això forma part de les normes familiars, com que és molt correcte, és millor que faci un altre tipus de tasca que no tingui cap mena de relació amb la cuina.

Naturalment, no pot cuinar o preparar menjar, això li està prohibit. No pot comprar menjar, ni tampoc pot picar menjar com caramels, xiclets i l·laminadures.

Hi ha una sèrie de normes que s'han de seguir sempre al llarg de tot el tractament.

Joan Lluch.- Voldria fer una pregunta que, per evident, moltes vegades passa desapercebuda. Per què aquest tipus de trastorn predomina d'una forma tan aclaparadora en dones més que en homes?

Conxita Puig.- Tu deies al començament que és una malaltia moderna, i tot i que hi ha alguns casos de trastorns d'anorèxia relatats com a força antics, la veritat és que els trastorns del comportament alimentari no tenien el punt que necessitem per diagnosticar una anorèxia tal com l'entendem ara. I és que no hi havia un desig d'estar prima. Em sembla que en el llibre de Toro hi ha alguna referència a Santa Caterina de Siena, però naturalment aquesta senyora no tenia cap interès per estar prima, sinó que el que pretenia era fer un sacrifici i el que aconseguia era descontrolar la seva conducta alimentària, de la mateixa manera que una anorèctica ho està fent actualment.

Actualment, per diagnosticar trastorns d'anorèxia, un dels criteris que tenim en compte és el desig d'estar primes. Aquest desig d'estar primes és modern, fa cinquanta anys no existia perquè no estava de moda. És clar que és un problema de models estètics, i que sembla que fins i tot el govern espanyol últimament s'ho està prenent seriosament de cara a controlar els anuncis publicitaris.

Tots aquests anuncis van adreçats molt més a les dones que als homes, i això, en determinades edats, amb noies adolescents, és especialment crític. Són persones que estan en una edat de canvi, el seu cos canvia d'aspecte, i si d'alguna cosa es queixen és que tenen el cul gros o les cuixes grosses, perquè són precisament aquestes parts del cos les que es desenvolupen més durant la pubertat i, per tant, les rebutgen. No sé si tant, com s'ha dit en alguns casos, perquè rebutgin la maduració física, sinó perquè de fet el que s'està potenciant és que aquest cos es mantingui prim com el d'una adolescent; els cossos danone, per dir-ho d'alguna manera, són cossos d'adolescents o cos-

sos de noies puberals o prepuberals. La propaganda va adreçada bàsicament a la dona.

Elena Martínez Castro.- Realment està de moda fer dieta. De vegades és difícil, quan parlem amb el pare, dir-li: el seu fill o la seva filla té una conducta perillosa, perquè està demostrat que com més clar és el diagnòstic, més s'atrinxeren en aquests rituals en el menjar. El que jo voldria demanar és: quan un pare o una mare veuen alguna cosa que no és normal, que la filla no vol menjar, que es deixa el menjar, s'han de quedar tan tranquils o han de parlar amb ella. Quina actuació s'ha de tenir?

Conxita Puig.- A les consultes veiem cada dia més noies adolescents que inicien problemes però que encara no han caigut en un trastorn d'anorèxia, i això penso que és molt positiu perquè el que estem fent és molta prevenció.

És clar que quan comença a haver-hi problemes, el que cal fer és consultar-ho immediatament. No cal esperar-se gaire. És important tenir en compte si hi ha hagut una pèrdua de pes, si hi ha una retirada de la regla... això serien senyals, i si hi ha una demanda per perdre pes quan el pes és el correcte. Si els sobra pes, potser poden acceptar una dieta, però si no els sobra pes, naturalment que no, per tant vol dir que ja tenim una alteració de la imatge corporal.

Si hi ha un excés de pes, l'important és que la pèrdua de pes sigui realment molt controlada i que no es faci amb dietes. Hi ha metges, molts endocrinòlegs, que posen dietes realment molt restrictives a noies adolescents. Això s'ha de evitar per tots els mitjans. És a dir, una noia adolescent, si li sobren quilos, en primer lloc ha de tenir en compte si no són molts, probablement els compensarà amb el creixement. No interessa tant que perdi sinó que mantingui, que no guanyi. Si realment són molts, ha de perdre'n, però ho ha de fer molt lentament, amb un tipus d'alimentació adequada i correcta, sense treure res. Ha de consumir una quantitat d'aliments que donin energia per funcionar i amb totes les necessitats cobertes. Aquestes dietes de verdures, carn, amanides i peix són absolutament nefastes per a una noia adolescent. Segurament ho són per a qualsevol edat, però per a una adolescent en edat de creixement encara ho són més.

Un dels aspectes que afavoreix que una noia faci crisis bulímiques és la restricció. Li estem posant una dieta molt restrictiva i li estem ensenyant justament que tots aquests aliments són els que ha de evitar per tots els mitjans, has d'evitar els carbohidrats i has d'evitar els greixos, això és el que diuen els règims. Però fins i tot quan sobra pes, s'ha de tenir molta cura amb el tipus de dieta que es proposa.

Membre del públic.- Quan la pacient s'ha curat de l'anorèxia, poden haver-hi seqüeles?

Conxita Puig.- Seqüeles mèdiques? Sovint, no. Si no es triga molt de temps en la recuperació de pes, si comptem aquest temps mitjà de quatre anys, amb una recuperació de pes progressiu, el més probable és que no hi hagi problemes greus.

Si el pes baix es manté durant molt de temps, naturalment pot tenir repercussions, bàsicament òssies, perquè en alguns casos són noies que, malgrat que tenen una alçada normal, són estretes de malucs. Per tant pot tenir alguna repercussió, no pas greu, però sí que pot arribar a tenir-ne. La realitat és que la majoria de problemes mèdics són molt recuperables encara que siguin molt greus.

Elena Martínez Castro.- Voldria fer un petit incís. La incidència del trastorn de l'anorèxia i la bulímia és molt elevada entre els adolescents, però també arriba a les persones madures. Ho dic perquè, de vegades, a la consulta, en la vida diària, veiem dones amb sobrepès, i tu els dius, els proposes, els recomanes que aquell sobrepès no és adequat, i aleshores t'expliquen que realment fan una dieta light o que segueixen una conducta durant tot el dia molt limitada, però que en canvi tenen aquest impuls compulsiu de menjar plats d'escudella amb cigrons, greix o el que sigui. A més, el bulímic busca solucions com el vòmit.

Conxita Puig.- De fet, la pacient bulímica ha seguit un procés de molts anys d'evolució. Quan inicia les crisis bulímiques, no preocupa gaire els pares, i en edats molt joves no solen consultar cap professional. Consulten quan ja porten molts anys d'evolució i quan el problema és bastant greu, quan hi ha un descontrol realment molt important i quan a elles els preocupa l'excés de pes.

La pacient anorèctica la porten abans perquè és preocupant per al seu manteniment físic, per tant, generalment la consulta és molt més precoç en les anorèctiques que en les bulímiques. Això vol dir que, generalment, veurem bulímiques més grans i anorèctiques més joves, encara que això no necessàriament vulgui dir que l'edat d'aparició sigui diferent, sinó que l'edat de consulta és diferent.

El que sí que és cert és que la pacient bulímica finalment demana ajuda perquè veu que allò se li descontrola, i potser és més conscient de la patologia que la pacient anorèctica. Consulten abans les anorèctiques simplement perquè les porten, no perquè elles tinguin més consciència del trastorn. La bulímica en té més consciència, encara que trigui més a consultar.

Joan Lluch.- En psiquiatria, els comportaments bulímics són uniformes, moltes vegades van associats a l'aspecte anímic, a trastorns depressius, a trastorns de necessitat, i és llavors quan es fa la demanda. És més fàcil que el problema bàsic sigui un problema depressiu, un problema afectiu i tingui un comportament bulímic, per no dir un trastorn bulímic associat.

Elena Martínez Castro.- Jo penso que la informació, a més de donar-la als pares, també s'ha de fer arribar als avis.

Conxita Puig.- Normalment, els avis no entenen res del que és una patologia anorèctica i, per tant no entenen que tenint el menjar al davant no se'l mengin. No té res a veure amb el que ells enteniien com a normal en el seu moment. Això vol dir que sovint fan pressió a la noia perquè mengi, fan menjars excepcionals, més calòrics. Tenen una insistència i una reiteració sobre el tema del menjar que és precisament el que cal evitar. No hem de parlar de menjar i, normalment, els avis en parlen i insisteixen perquè mengin, perquè no ho veuen tant com una patologia, sinó com una solemne ximpleria. És clar, costa una mica que ho entenguin, i és un problema.

De tota manera, jo diria que la informació ha d'anar adreçada a les famílies, sí, però també molt a les escoles.

Elena Martínez Castro.- Una de les preguntes que se'ns plantegen quan parlem del tema és, quan torna un altre cop al seu ambient d'escola, què han de fer els companys? quin comportament han de tenir amb ella? N'hi ha que no saben què fer.

Conxita Puig.- El problema ja no és el comportament que tinguin els companys, el problema és que molt sovint es potencien les conductes anorèctiques entre companyes. Comencen a dir que el menjar de l'escola no val res, que cada dia hi ha patates i pasta, que s'engreixaran i que, per tant, allò no s'ha de menjar. D'alguna manera el que estan fent és competir per veure qui és capaç de menjar menys. I aleshores el que passa més sovint és que no mengen o no mengen correctament a l'escola. Algunes d'aquestes noies, després, arriben a casa i s'atipen de magdalenes i fan una mena de compensació bulímica a mitges, i es descontrolen.

No es tracta tant, doncs, del que han de fer els companys, sinó que el problema és que probablement dins de l'escola hi ha hagut un ambient potenciador del problema. Per això penso que la informació a les escoles és enormement important.

La setmana passada parlava amb una noia de 15 anys, i em deia: Jo ja sé que hi ha un grup de noies amb les quals no em puc asseure a taula perquè sé que menjaré menys. Per tant, ha de triar unes altres companyes d'escola amb les quals sap que menjarà més correctament.

Membre del públic.- En aquest sentit, em sembla que hi havia interès a posar assignatures que treballessin la qüestió de l'alimentació, una campanya com ara la de seguretat viària. Ho consideres recomanable?

Conxita Puig.- És una arma de doble tall. En alguns casos, ja s'està fent, hi ha escoles que donen algunes informacions sobre dietètica. El que veiem és que de vegades s'agafen a la informació que els interessa, i aleshores ja podem anar explicant que necessiten de tot, que amb l'única idea que es queden és que els greixos són nefastos perquè s'acumulen i que els hidrats de carboni tenen moltes calories i que els han d'evitar per tots els mitjans. La informació que es dona segur que és correcta, el problema és que sovint se l'agafen de la manera que els convé.

Jo diria que més que donar informació dietètica valdria la pena parlar de la imatge corporal i de la valoració de la persona al marge del seu cos, de no valorar l'individu pel seu aspecte físic, sinó per moltes altres coses. Hi ha noies que pensen que els altres les veuran millor si estan primes, o que seran més ben acceptades pels altres si estan més primes. Tot plegat són temes que cal tractar d'una forma molt intensa, perquè de fet l'adolescent jove té un interès molt especial a sentir-se acceptat pels altres. Si el seu cos canvia, no està segur que amb un cos diferent serà ben acceptat, per tant, cal fer alguna cosa.

Penso que caldria tractar tots aquests temes: la imatge corporal, l'acceptació de l'individu per una sèrie de valors... És clar que s'ha de donar informació dietètica, però en alguns casos pot fins i tot perjudicar.

Membre del públic.- Què s'ha de fer amb les nines *barbies*?

Conxita Puig.- Llençar-les. Les proporcions de les *barbies* són impossibles, no responen a la realitat. No és gens bo tenir *barbies* per a les nenes, a més de tot el que representen ja no sols de les proporcions del cos, sinó de valoració de la persona.

Membre del públic.- Jo sóc dietista. Si ara em ve a la consulta una persona que vol seguir una dieta hipocalòrica, quina actuació cal tenir davant un cas com aquest?

Conxita Puig.- Dependrà molt de cada cas, però si realment el que vénen a demanar és una dieta hipocalòrica sense valorar altres qüestions, probablement sens escaparan casos d'anorèxies.

En primer lloc, segur que una persona que es dedica a la dietètica valora el pes, segur que ho esteu fent, i per tant, si el pes és correcte, s'ha de desaconsellar aquesta dieta. I si hi ha una resistència molt gran, vol dir que l'haureu de derivar a un professional.

La dieta dependrà bàsicament del pes que tingui la persona i de l'hostilitat que li veieu en el moment de fer la dieta. Jo insistiria sobretot, i penso que els dietistes hi teniu un paper molt important, en la valoració que tots els aliments

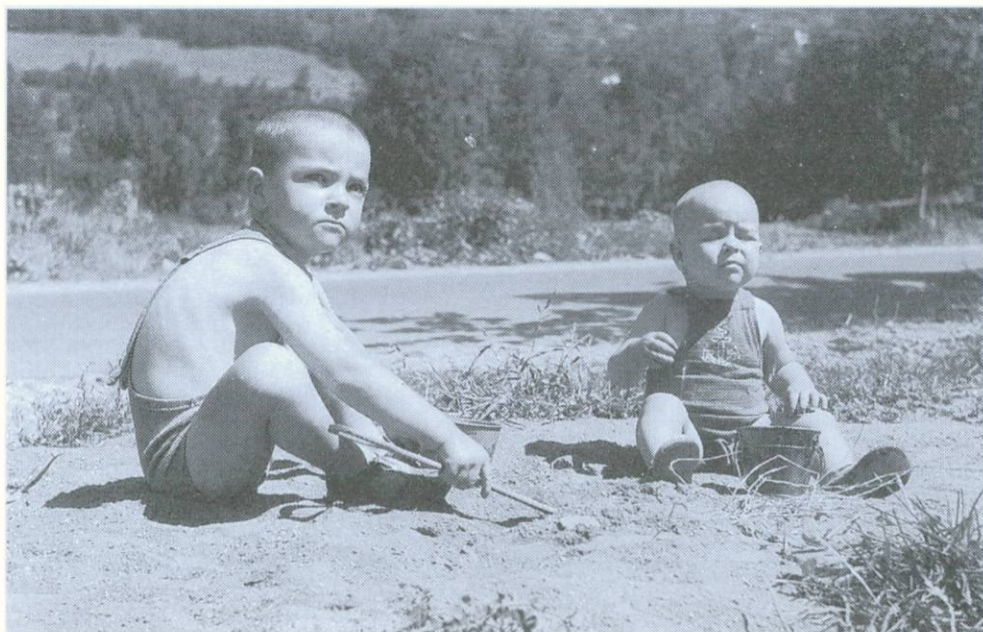
són necessaris en les proporcions que siguin adequades per a cada edat. De vegades ens arriben nois o noies molt joves amb règims absolutament desballestats. Es pot perdre pes sense deixar de menjar pasta, per exemple, o es pot mantenir un pes sense deixar de menjar aliments amb hidrats de carboni.

Bàsicament depèn del pes; si el pes és correcte, se'ls ha de desaconsellar, i si el pes està per sobre, es pot controlar, es pot donar una dieta hipocalòrica.

Joan Lluch.- Has parlat de la informació a la família. Hi ha alguna tècnica o alguna modalitat per incloure la família en el tractament en un moment determinat?

Conxita Puig.- Sí, de fet, al marge de les indicacions que posàvem al final com a normes a seguir al llarg de tot un tractament, que naturalment inclouen la família, segur que hem d'incloure la família en tot el tractament, en primer lloc perquè s'ha de donar suport als pares que estan veient com la seva filla està perjudicant la seva salut. Se'ls ha d'ajudar i se'ls ha de donar suport per mantenir unes normes de comportament que van en contra del que ells van veient. El control del comportament dels pares s'ha de treballar molt amb ells i se'ls ha de donar una ajuda.

A més a més, s'ha de valorar tota la conflictivitat familiar que hi pugui haver. S'ha de veure si hi ha problemes de relació de parella, de relació amb els altres fills que puguin perjudicar el trastorn d'alimentació. D'alguna manera, en alguns casos els tractaments s'acaben convertint en teràpies familiars.

Jordi i Rosalia Pantebre l'estiu de 1953. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

La fira d'Andorra la Vella on avui hi ha la plaça Guillemó, la tardor de 1952. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Presentació de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques d'Andorra

- 2 de desembre de 1998 a les 20 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Joaquim Ramis i Coris

President de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears.

Joaquim Ramis i Coris

Presentació

Sr. President de la SAC i de l'ACMA, membres de la Junta, Sr. Ignasi Riera, amigues, amics tots:

Moltes vegades s'ha dit que un país manté i conserva la seva vitalitat si té un teixit social ric en entitats i institucions que permetin una relació i un treball dels seus ciutadans prou complet i ampli per subvenir a les pròpies necessitats socioculturals.

I és que un país sense aquest entramat, sense un cert associacionisme, és un país sense vida, sense inquietuds. És, per tant, una constatació que aquí, al Principat d'Andorra, hi ha vida, hi ha interès a mantenir un nivell cultural; hi ha un interès per no quedar-se arraconats en la bella geografia pirinenca.

Per segona vegada en pocs anys signem un conveni de relació cultural de gran interès per als països de parla catalana, tant per als del sud del Pirineu i les Illes, com per als del país del Pirineu –que és el Principat d'Andorra–, com per a la Catalunya del Nord.

L'any 1985, la Societat Andorrana de Ciències es va adherir a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, acordant –conservant ambdues entitats la seva total independència i autonomia– una mútua col·laboració i complementació d'activitats i serveis als seus associats.

D'aleshores ençà, un bon nombre de societats especialitzades i la mateixa Acadèmia han celebrat reunions, jornades, simposis, congressos, etcètera, en els quals la SAC ha col·laborat eficaçment, i jo diria que hauria estat molt difícil –si no impossible– la seva celebració sense la directa i eficaç col·laboració dels membres de la SAC o de la seva Junta Directiva.

Tots recordem el tretzè Congrés de metges i biòlegs de llengua catalana, que es va celebrar aquí a Andorra la Vella el novembre de 1988, en el qual el pes organitzatiu el van portar a molt bon terme els membres de la SAC. En l'assemblea de cloenda d'aquest congrés es va acordar que en els futurs congressos que es van celebrant cada quatre anys, la SAC fos un dels membres convocants, i així des d'aquella data convoquen aquests congressos entitats dels diversos països de parla catalana.

D'aquesta manera, la SAC, costat per costat amb les entitats científiques, ha quedat plenament integrada en el fet cultural i científic dels Països Catalans. I avui celebrem que un grup nombrós de professionals de les ciències de la salut, membres tots ells de la SAC, s'han agrupat formant l'Acadèmia de Ciències Mèdiques d'Andorra. Per segona vegada tenim el goig de ser presents en una signatura que estem segurs que tindrà tanta o més repercussió científica que la que es va signar fa ja quinze anys. Aquesta signatura del nou conveni permetrà que les dues entitats, l'andorrana i la catalano-balear, intensifiquin les seves relacions científiques, puguin rebre i intercanviar publicacions i permetre una formació continuada adequada a cadascuna de les professions sanitàries.

I és que en les nostres professions cada vegada és més necessari estar al dia, formar-se constantment, ja que –com diu el poble– «avui les ciències avancen que és una barbaritat». És per això que cal l'ajut entre totes les entitats per posar a l'abast dels seus associats totes les facilitats per estar assabentats dels avenços, de les noves tècniques, dels nous descobriments científics, de l'aparició de nous fàrmacs.

Recordem que el nostre objectiu no és tenir com més millor, sinó ésser com més millor. És allò de la civilització del tenir i de l'ésser. I ens hem de decantar sempre per l'ésser més que pel tenir. Ésser uns bons professionals, contribuint així a una millora de la salut pública, a una col·laboració per obtenir un bon estat sanitari i un millorament del benestar dels nostres ciutadans, sense oblidar la necessària solidaritat envers aquells que ho necessiten.

I els metges i els interessats en les ciències de la salut tenim una d'aquestes entitats emblemàtiques que, creada fa més de 126 anys –l'any 1872–, forma part d'aquell entramat cultural i social a què em referia al començament: l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears. En aquesta entitat trobem la tribuna per comunicar les nostres experiències, un lloc de debat, d'informació; en una paraula, un centre de formació continuada per a tots els professionals de la salut. L'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears se sent orgullosa del naixement de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques d'Andorra, que entra a formar part d'aquesta gran família científica dels països de parla catalana, que aplega 18.000 professionals de la salut.

Durant els darrers 126 anys, l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears ha estat i és l'entitat de més categoria científica mèdica de les nostres terres. A més, té una característica peculiar que la diferencia de qualsevol altra entitat científica del país –i jo diria del món–: l'ampli ventall de societats especialitzades que la formen i la seva extensió per tot el territori.

Aquesta és la causa de la gran vitalitat de l'Acadèmia. L'extensió a totes les comarques, amb una vida pròpia, amb activitats pròpies, plena independència i a la vegada la gran facilitat de poder comptar amb la col·laboració de les vint-i-tres «acadèmies» comarcals, de les setanta-quatre societats especialitzades. És aquesta forma de treballar que li dona vitalitat i juvenívola activitat: una entitat de 126 anys, però d'esperit jove i inquiet que té al seu abast les modernes tècniques d'informació amb totes les possibilitats que les noves xarxes telemàtiques posen al nostre abast.

Estem segurs que l'Acadèmia de Ciències Mèdiques d'Andorra trobarà en l'adhesió a l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears tots els mitjans que necessita per ser eficaç, per oferir als seus membres la informació, la recerca, la posada al dia dels nostres coneixements i la formació continuada que tots plegats necessitem. I sabem també que l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears trobarà en la naixent Acadèmia andorrana la mateixa adhesió i col·laboració que sempre ha tingut i que continuarà tenint en la SAC.

Sardanes a la festa major d'Encamp l'any 1954. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

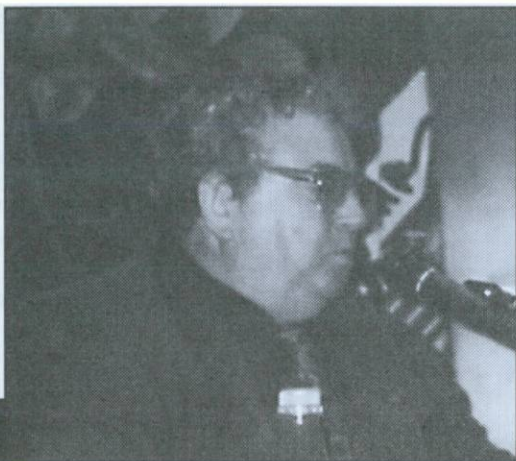

El pont d'Andorra la Vella, amb l'edifici del restaurant La Rotonda en construcció, el maig de 1954. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

La paraula terapèutica

- 2 de desembre de 1998 a les 20 h.
- Sala d'actes del Govern a Prada Casadet

Ignasi Riera i Gassiot

Escriptor i diputat al Parlament de Catalunya.

La saviesa popular s'interessa, i molt!, per la salut i per la medicina. Entre les dites catalanes m'agrada la que fa «Curar-se en salut», que va donar nom al programa divulgatiu de TV3 conduït pel meu amic el doctor Del Hoyo. O la més vulgar, definitiva de tot un horitzó de felicitats: «Salut i pessetes, que lo demás són punyetes!», de difícil aplicació en temps de l'euro. O bé: «Salut i gràcia i un duro a la faixa».

M'impresiona molt més una altra expressió: «Haver-hi pesta de salut», que vol dir que hi ha temps i llocs sans, en què la salut no perilla, però que vol dir també que hi ha una memòria col·lectiva terrible, paorosa: la memòria col·lectiva de les pestes que futejaven la pau civil, que delmaven la població, que omplien carrers i places de cadàvers —d'amics i familiars— en estat de putrefacció... o que eren l'inici d'èxodes massius per evitar una possible caiguda en els paranyes de la no-salut.

Fixeu-vos quin és el sentit dels refranys sobre la salut que recull l'Alcover-Moll, o *Diccionari català, valencià, balear*. «No hi ha res com la salut», «No es coneix la salut fins que s'ha perdut», «Qui té salut és ric», «Qui té salut i llibertat és ric i no ho sap», «Qui té salut ho té tot».

Ah! I és bo que recordem que els diccionaris relacionen ben sovint salut amb el seu origen filològic: *salvació*. El «Salvador» és, textualment, el portador de salut.

Més endavant, els temps actuals portaran els professionals catalans de la salut a tornar a inventar mots i horitzons: en el desè Congrés de metges i biòlegs de llengua catalana, que va tenir lloc el 1976 a Perpinyà, la salut va ser definida així: «Salut és aquella manera de viure que és autònoma, solidària i joiosa».

El 1946, l'Organització Mundial de la Salut l'havia definida com l'«estat complet de benestar físic, mental i social, i no tan sols l'absència d'afeccions o de malalties».

Definicions apassionants, que mirarem de comentar més endavant.

La medicina és l'«art i ciència de guarir o alleujar les malalties». Ja Ramon Llull en parlava sovint: «Medicina és per intenció de conservar sanitat e gitar malaltia». Mentre que metge és «qui practica l'art de guarir o té el títol legal per exercir-la».

Hi ha una dita divertida que relaciona metges vells, metges joves i apotecaris: «Metge vell, cirurgià jove i apotecari coix». O una altra sentència que sempre recordo a les amigues i amics amb problemes sentimentals: «Malalts d'amor, metges no curen». I encara: «Més val sentència de metge que de jutge». O bé: «Contra el mal de la mort no hi valen metges».

I pel que fa a la medicina, en trio dues mostres: «No hi ha millor medicina que la que prova». O bé: «El pa de la veïna és la millor medicina», al·lusiva, naturalment, a la pitjor de les malalties que hem viscut en els països de parla catalana, que és la fam. (Dins el marc d'un simposi sobre cuina mediterrània, vaig presentar una ponència que feia així, des del títol: *Les moltes memòries de la fam*.)

Salut i medicina són la base de la publicació que avui presentem. I abans de posar-m'hi, voldria fer un reconeixement sinceríssim a metges, infermers, farmacèutics (i naturalment: metgesses, infermeres, farmacèutiques), camillers, fisioterapeutes, treballadors auxiliars de la salut. No és impressionant que hi hagi un col·lectiu de persones, en aquest món, que treballen professionalment per repartir salut?

Annals de Medicina és una proposta reincident, una proposta que demostra la tossuderia de la gent del ram. Apareix per primer cop el 1907, arborant «la bandera de les idees modernes» i les aportacions del món. El projecte era audaç i difícil de mantenir: entre d'altres raons perquè el marc civil feia difícil la defensa d'una de les conquestes més valuoses dels *Annals*: la defensa de la llengua i la defensa dels avenços científics. Cada cop que hi havia un gir contra els estats de dret, contra l'oficialitat del català, contra el reconeixement de la ciència... la revista perillava. Tant, que en el frontispici de la publicació hi podria constar aquest eslògan: «*Annals de Medicina* és una revista incompatible amb la mala salut social que les dictadures generen».

No us comentaré, en tot cas, la temàtica d'aquest primer número de la sisenana etapa: si tingués tendències suïcides o hipocondríiques... crec que ja m'hauria declarat malalt terminal, en qualitat de col·leccionador de tots els factors de risc davant el setge de les malalties coronàries.

La revista es presenta com un projecte d'estímul al debat. I un dels eixos d'aquest debat, ara per ara, se centra precisament en l'actitud del professional de la medicina davant l'allau d'informacions, d'una banda, davant les exigències burocràtiques creixents, en tot acte sanitari, i davant la possibilitat d'emmagatzemar i destil·lar les experiències necessàries. El debat suggereix que l'acte a favor de la salut, que és un acte personal, carregat de responsabilitats personals, s'ha de poder exercir en equip, des d'un col·lectiu en el qual no solament els metges serien els protagonistes principals sinó també la resta dels professionals sanitaris: des dels analistes fins als camillers, passant pels professionals de la infermeria, el mateix malat i els seus familiars.

Em va impressionar, quan vaig llegir el primer número d'aquests nous *Annals*, l'afirmació del Dr. Joan Gené: «Una bona activitat clínica sempre és la barreja de l'art de la incertesa amb la ciència de la probabilitat». (Alguns malpensats podrien creure que es tracta d'una proposta eficaç per reduir les llistes d'espera o per fer tremolar el pacient-client abans d'entrar al quiròfan.)

La revista reivindica la seva catalanitat. I aspira a incrementar l'ús del català, l'actualització permanent del català com a vehicle útil per a la descripció de tot el procés inherent a la pràctica mèdico-sanitària. No és una qüestió vana: som molts els qui encara creiem en la pedagogia bàsica del gest i de la paraula, de la paraula entesa com a proposta terapèutica bàsica.

La paraula com a proposta terapèutica

Formats en la lectura dels evangelis, vam saber que Jesús de Natzaret feia miracles amb el gest i amb la paraula: bastava que ho digués o que posés les

seves mans per produir el miracle. Sense fàrmacs. I sense cirurgians. No m'estranyaria que les persones vinculades a la indústria farmacèutica i a la cirurgia practiquessin un ateisme militant contra qui feia tant a favor de l'estalvi de la despesa farmacèutica.

Més tard, els qui hem caigut en el vici de l'automedicació farmacèutica –vam estar enganxats anys i anys a un Optalidon que ens ho curava tot, llevat de certes malalties cutànies que havíem de resoldre amb altres fàrmacs–, hem anat descobrint que paraula guaridora i específic poden caminar junts, sense sentir-se en estat de competència malaltissa. Ens hem deixat endur per la paraula d'un poeta, mort ara fa vint-i-cinc anys, autor d'una sorprenent *Oda a la farmàcia*, escrita l'any 1956 a Xile, on exiliats catalans, com Xavier Benguerel, havien sobreviscut gràcies a la creació de laboratoris farmacèutics.

Em deixeu que us llegeixi el text de Pablo Neruda, el poeta que va ser cònsol a Barcelona i que va ajudar els exiliats catalans republicans a sortir de França, el 1939, i que més tard va escriure aquella *Oda en la muerte i resurrecció de Luis Companys*?

La meua experiència hospitalària havia estat nul·la entre els 16 anys, operat a corre-cuita d'apendicitis, i els 54, en què vaig ser operat, a l'hospital barceloní de l'Esperança –bon nom per a un hospital–, d'una pròtesi de maluc i/o necrosi òssia, que això encara no ho he acabat d'entendre. Una complicació post-operatòria va perllongar més del compte la meua estada en el centre i això em va permetre entendre el valor bàsic de la paraula i entendre, alhora, que la rehabilitació és una proposta de recuperació de l'autonomia.

Doncs bé: en aquesta experiència mèdica, tan valuosa per a mi, vaig entendre que la paraula i el silenci, que el diàleg amb el malalt-client, són a la base de tota proposta terapèutica. No us enganyaré: les paraules que em van fer més bé, les més balsàmiques, però també les més carregades de renys, em van venir d'un camiller i d'una infermera del torn de nit. I més tard d'una fisioterapeuta, més ben dit: de dues fisioterapeutes, a les quals vaig voler dedicar un poema que ara han plantat, com a escarni contra la bona literatura, en el gimnàs de l'hospital de tantes esperances. Vaig entendre per què MacGadou defineix el diàleg així: «Para dialogar... preguntar primero, después escuchar». I vaig entendre que una sola paraula pot crear, en una persona sotmesa al xantatge de la immobilitat, neguits profunds i esperances estimulants.

Annals de Medicina, en tot cas, és i sera el millor dels regals a la família de la salut. I jo, malalt encara en fase d'aprenentatge, en vull ser testimoni.

Oda a la farmacia

Qué olor a bosque
tiene
la farmacia!

De cada
raíz salió la esencia
a perfumar
la paz
del boticario,
se machacaron
sales
que producen
prodigiosos ungüentos,
la seca solfatara
molió, molió,
en su molino
y aquí está
junto
con la resina
del copal fabuloso:
todo
se hizo cápsula,
polvo,
partícula
impalpable,
preservador
principio.
El mortero
machacó diminutos
asteriscos,
aromas,
pétalos de bismuto,
esponjas secas,
cales.

En el fondo
de su farmacia
vive
el alquimista
antiguo,
sus anteojos

encima
de una multiplicada
nariz,
su prestigio
en los frascos, rodeado
por nombres misteriosos:
la nuez vómica
el álcali,
el sulfato,
la goma
de las islas
el almizcle,
el ruibarbo,
la infernal belladona
i el arcangelical bicarbonato.
Luego las vitaminas
invadieron
con sus abecedarios
sabios anaqueles.
De la tierra,
del humus,
brotaron
los bastones
de la penicilina.
De cada
víscera
fallecida
volaron
como abejas
las hormonas
y ocuparon
su sitio en la farmacia.

A medida
que en el laboratorio
combatiendo
la muerte
avanza
la bandera
de la vida,
se registra
un movimiento
en el aroma

de la vieja farmacia:
los lentos
bálsamos
del pasado
dejan
sitio
a la instantánea caja
de inyecciones
y concentra una cápsula la nueva
velocidad
en la carrera
del hombre con la muerte.

Farmacia, qué sagrado
olor a bosque
y a conocimiento
sale de tus
estanterías,
qué diversa
profundidad de aromas
y regiones:
la miel
de una madera,
el purísimo polvo
de una rosa
o el luto
de un veneno.

Todo
en tu ámbito claro,
en tu universidad
de frascos y cajones,
espera
la hora de la batalla en nuestro
[cuerpo.

Farmacia, iglesia
de los desesperados,
con un pequeño
dios
en cada píldora:
A menudo eres
demasiado cara,
el precio

de un remedio
cierra tus claras puertas
y los pobres
con la boca apretada
vuelven al cuarto oscuro del enfermo,
que llegue un día
gratis
de farmacia
que no sigas
vendiendo
la esperanza,
y que sean
victorias
de la vida,
de toda
vida
humana
contra
la poderosa
muerte,
tus victorias.
Y así serán mejores
tus laureles,
serán más olorosos los sulfatos,
más azul el azul de metileno
y más dulce la paz de la quinina.

El refugi de Fra Miquel, al cap del port d'Envalira, l'any 1960. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

El llac de Juclar, a la vall d'Incles, l'octubre de 1961. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Vista de Sant Julià de Lòria el gener de 1963. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

El poble de les Bons el gener de 1963. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Sardanes a Meritxell el 8-IX-1964. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

Una classe de l'escola francesa d'Encamp el 22-II-1967. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

L'Orfeó Català a Meritxell el 7-VII-1968. (Foto Francesc Pantebre i Arqués)

El primer grup bancari de les Valls